

Mona Krisztina

A 20. század irodalma a magyartanításban

Tanulmányok a magyartanítás gyakorlatából • II. kötet

A 20. század irodalma a magyartanításban

Tanulmányok a magyartanítás gyakorlatából · II. kötet

Szerző: Mona Krisztina

© Mona Krisztina és Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó és a szerző előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

Tartalom

Előszó	6
1. „Jókedvű szavak” írója - Tersánszky Józsi Jenő emlékezete	11
2. In memoriam Rónay György	21
Dápi	22
Életpályája	25
Rónay György a tankönyvekben	35
3. Az elesettek szószólója - Mándy Iván	40
„Ahova az Isten behúzódott”	42
„Tájak, az én tájaim”	49
„Lecsupaszított, kopár szavak”	55
A pálya szélén?	58
4. Mándy Iván emlékezete	59
A hűség írója	60
Mándy a magyartanításban	62
A műelemzés lépései	67
5. Egy modern mese a szóbeli érettségi tételek között - Lázár Ervin: Szegény Dzsoni és Árnika	80
A Szegény Dzsoni és Árnika mint érettségi tétel	81
A meseregény órai elemzése	84
Az elemzés fő irányai, gondolatai	87
A meseregény világképének összegzése	107
Néhány személyes megjegyzés	109

Felhasznált irodalom:	111
6. „Utolérni a Lázervint” - Lázár Ervin az irodalomtanításban	112
Tizenöt év tapasztalatai	113
Kicsiknek és nagyoknak	115
Lázár Ervin helye az új Nemzeti alaptantervben és egyéb tartalmi szabályozókban	117
Utazás	120
A novella feldolgozása	122
7. Aki „mindenben a jót” kereste - Csukás István	130
„Pista bácsi”	131
„... a jövő, kérem szépen, itt van közöttünk, egy méter magas”	135
Csukás, a pedagógus	139
8. Többszemponútú ábrázolás és megújított prózanyelv - Hemingway Indián tábor című novellája	146
Nick	148
Nézőpontok a történetben	150
Ellentétező szerkesztés	156
Szűkszavú prózanyelv	158
A novella órai értelmezése	160
9. A második világháború az irodalomban - Heinrich Böll: Biliárd fél tízkor	165
Nyolcvan éves évforduló	166
Böll világa	168

A Biliárd fél tízkor	171
A Biliárd jelenkorunkban	192

Megjegyzés: A tanulmányok 2016 és 2025 között születtek. A tantervi, érettségi és intézményi szabályozásra, valamint az évfordulókra vonatkozó utalások az egyes írások keletkezésének időpontját tükrözik.

HÁTTÉRGYÁR

Előszó

A sorozat első kötete a kortárs irodalom felől közelített a magyartanítás mindennapi kérdéseire: azt vizsgálta, hogyan lehet ma születő műveket úgy bevinni az osztályterembe, hogy a diákok számára valódi olvasói tapasztalattá váljanak. Ez a második kötet ugyanazt az alapvető kérdést teszi fel más irányból. Olyan huszadik századi szerzőkhöz és művekhez fordul, amelyek részben már klasszikussá váltak, részben még mindig a közelmúlt eleven emlékezetéhez tartoznak, iskolai jelenlétük azonban nagyon különböző. Van köztük világhírű, biztos helyű alkotó, háttérbe szorult magyar író, gyermekirodalmi szerzőként közismert, de a középiskolában ritkábban olvasott életmű, valamint olyan mű is, amely egy történelmi korszak megértéséhez ad különösen erős irodalmi nézőpontot.

A könyv célja most is gyakorlati segítséget adni a magyartanároknak. A fejezetek tanórai tapasztalatokból indulnak ki: abból, melyik szöveg hogyan szólította meg a tanulókat, milyen kérdések indították el a beszélgetést, hol bizonyult kevésnek egy előzetes elképzelés, és mikor mutatott egy diákreakció új utat az értelmezéshez. A huszadik századi irodalom tanítása különösen jó terepe ennek a közös gondolkodásnak. A művek világa időben már eltávolodott a mai kamaszoktól, de nyelvük, lélektani

kérdéseik, történelmi tapasztalataik és erkölcsi dilemmáik sok ponton közvetlenül kapcsolhatók a jelenhez.

A válogatás ezért tudatosan sokféle. Tersánszky Józsi Jenő, Rónay György és Mándy Iván esetében az egyik tét maga az emlékezés: hogyan lehet olyan jelentős szerzőkre ráirányítani a figyelmet, akiknek az iskolai kánonban kisebb hely jut annál, mint amit életművük indokolna. Lázár Ervin és Csukás István más helyzetből érkezik. Nevüket szinte minden diák ismeri gyerekkorából, ám éppen ez az ismerősség teheti izgalmassá a középiskolai újraolvasást. Egy korábban meseként befogadott mű később más rétegeket mutathat meg; egy „gyerekírónak” gondolt alkotó novellái, versei vagy esszéi komoly műértelmező munkára adhatnak lehetőséget.

Külön helyet kap a kötetben a világirodalom. Hemingway Indián tábor című novellája rövid terjedelmével, visszafogott prózanyelvével és nézőponttechnikájával jól használható arra, hogy a diákok saját olvasói megfigyeléseiken keresztül értsék meg a modern elbeszélésmód változásait. Heinrich Böll Biliárd fél tízkor című regénye pedig azt példázza, hogyan teheti az irodalom személyessé a történelmi ismeretet. A második világháború az órán könnyen dátumok, események és fogalmak sorává válhat; egy regény viszont családi történeteken, döntéseken, bűnökön, hallgatásokon és

emlékezésen keresztül mutatja meg, miként marad jelen a múlt az azt követő nemzedékek életében.

A történelmi emlékezet több fejezetben is visszatérő szempont. Mándy budapesti világa, Rónay György pályájának törései, a háború és az ötvenes évek tapasztalatai, Böll német múltfeldolgozása mind arra emlékeztetnek, hogy az irodalmi szöveg segítségével a történelem emberi léptékűvé válhat. A diák nem csupán azt kérdezheti, mi történt, hanem azt is, hogyan élte meg valaki, milyen döntéseket hozott, mit őrzött meg, mit hallgatott el, és hogyan alakította mindez a nyelvét és a világképét. Ezek a kérdések az irodalom- és történelemtanítás közötti természetes kapcsolatot is erősítik.

Nem véletlen, hogy két-két írás foglalkozik Mándy Ivánnal és Lázár Ervinnel. Az ismétlődés itt nem fölösleges párhuzam. Éppen azt mutatja meg, hogy egy jelentős életműhöz többféle tanári úton lehet közelíteni. Más szempontokat kínál egy évfordulós emlékezés, egy konkrét novella közös olvasása, egy érettségi tétel kialakítása vagy annak végiggondolása, hol található hely az adott szerzőnek a tantervi keretek között. A tanári gyakorlatban sincs végleges megoldás: egy szerzőhöz évekkel később visszatérve új művet, új módszert és új kérdéseket találhatunk.

A Rónay Györgyről szóló fejezet különösen jól mutatja, hogy a magyartanításban a személyes emlékezet és az irodalomtörténeti megközelítés nem feltétlenül válik szét. A családi emlékek itt egy sokoldalú író, költő, műfordító, szerkesztő és katolikus gondolkodó pályájának újrafelfedezéséhez vezetnek, majd ahhoz a kérdéshez, milyen helyet kapott és kaphatna műve az iskolai oktatásban. A személyes kapcsolat belépési pont, de a cél ugyanaz, mint a kötet többi tanulmányában: visszavezetni az olvasót a művekhez, és megkeresni azt a tanórai helyzetet, amelyben megszólalhatnak.

A fejezetekből több közös tanulság rajzolódik ki. Az évforduló jó alkalom lehet egy szerző elővételére, de az aktualitás önmagában kevés: a műnek az órán is működnie kell. A rövid szöveg sokszor előny, mert közösen elolvasható, újraolvasható és részletesen elemezhető. A diákok korábbi olvasmányélményeire érdemes építeni, ugyanakkor a megszokott képet bátran át is lehet alakítani. A szóbeli érettségi tételei mozgásteret adhatnak olyan szerzőknek, akik a törzsanyagban kevésbé láthatók. A történelmi háttér pedig akkor válik igazán fontossá, amikor segít megérteni a szöveg emberi tétjét, és nem pusztá adathalmazként nehezedik rá az értelmezésre.

Ez a kötet, amelynek egyes művei megjelentek a Pedagógiai és Módszertani Tanácsadó című folyóiratban,

nem kész recepteket kínál. Az írások keletkezési ideje, az akkori tantervi környezet és az adott osztályok tapasztalata mindig meghatározza a bennük leírt gyakorlatot. Éppen ezért érdemes őket műhelyanyagként olvasni: ötleteket, szempontokat, kipróbált lehetőségeket kínálnak, amelyeket minden tanár a saját diákjaihoz, óraszámához és pedagógiai helyzetéhez igazíthat. Ha a könyv nyomán egy elfeledettebb szerző újra bekerül egy órára, egy jól ismert mese más fénytörésben kerül elő egy végzős osztályban, vagy egy huszadik századi szöveg váratlanul beszélgetést indít a jelenről, akkor ez a második kötet is elérte a célját.

1. „Jókedvű szavak” írója - Tersánszky Józsi Jenő emlékezete

Az írás keletkezésének éve: 2019.

A középiskolai irodalomtanításban ritkán említjük az éppen ötven éve elhunyt Tersánszky Józsi Jenő nevét, pedig a 20. századi magyar széppróza rendkívüli alakja. Nem sok ügyet vetett a korabeli irodalmi életre, de számos novellája jelent meg a Nyugatban, és kortársai is méltatták eredetiségét és tehetségét. Családi legendáriumunk másképp őrzi emlékezetét: édesapám gyakran emlegette, ahogy a meglehetősen magas termetű férfiú „Szervusz, kedves rokon!” felkiáltással vezényelte be egy kétes budai borkimérésbe, ahol mindkettejünkben egyre hevesebbé vált a rokoni érzés. (A családi kapcsolat egyébként valóságos: dédnagyanyánk Terstyánszky-lány volt, az olimpiai bajnok vívó Terstyánszky Ödön testvére, és ők álltak távoli rokonságban az íróval.) Tersánszky nem az előkelő írotársaságok közegét kedvelte, inkább a város lecsúszott alakjai között mozgott otthonosan. Novellái és regényei is ezt a réteget jelenítik meg, együttérzéssel, ugyanakkor vitathatatlan iróniával.

Nagybányán született 1882-ben, ahol néhány évvel később alakult meg a híres festőiskola. Bár Tersánszkyt

nem érdekelte a tanulás, és apja ivászatokban bővelkedő életmódja miatt családja sem tudta különösebben támogatni, a művészet mégis megragadta. A környék utcagyerekeivel vad kalandokban és kártyacsatákban részt vevő kamaszfiú rengeteget olvasott, és mélyen hatottak rá a nagybányai festők. Körükben ismerte meg a modern képzőművészetet és az új szellemi irányzatokat. A festészet iránti érdeklődése később is megmaradt. A Nyugatban is jelentek meg képzőművészeti tanulmányai, és írásaiban is kivételes szerepet kaptak a különleges színek és festői képek, amelyek az irodalomban szokatlan alakok világának háttérrelként jelentek meg.

Tersánszkyt vonzotta a különleges. Életvitele sem illett a polgári világrendbe. Noha nagy munkabírási író volt, és sokat dolgozott, az így szerzett jövedelmet rosszhírű kocsmákban, kültelki lebujszokban, nők után futva vagy éppen találmányainak megvalósítására fordította el. Irodalmi anyagát ugyanakkor így szerezte. Behatóan ismerte meg a züllött életű réteg sajátos alakjait, akiket a polgári értékrend elítélt vagy törvényen kívül helyezett, ő viszont velük, a kitaszítottakkal érzett együtt. Megérezte, hogy az ő erkölcsi rendjük tisztább és őszintébb, novelláiban és regényeiben pedig ezt a kettősséget rajzolta meg kivételesen felidéző erejű stílusával.

Mindig hangsúlyozta, hogy az ő forrása és terepe a valódi élet, nem az irodalom. Közelről ismerte meg későbbi szereplőit, így pontosan tudta érzékeltetni sajátos beszéd módjukat, párbeszédeiket, indítékaikat. Nem lelki mélységeket, folyamatokat ábrázolt, mint sok nyugatos kortársa, hanem figuráinak tetteit és dialógusait jelenítette meg hitelesen, realista pontossággal. Így alakította ki sajátos világát, amelyben természetes az életben és felszínen maradással együtt járó emberi gyarlóság, mégis tisztán, álszentségektől mentesen jelenik meg az erkölcsi rend. Mindezt színezi humora és iróniája, amely írásainak vitathatatlan derűjét alapozza meg.

Legismertebb és legnépszerűbb regényalakja Kakuk Marci. Az olvasók hamar megszerették a csavaros észjárású, magát legfurcsább helyzetekben is feltaláló csavargót, aki „úgy él egyik napról a másikra, mint a piac verebei”. Pénzkereseti lehetőségeket kerget, majd a megszerzett szerény fizetséget pillanatok alatt elveri. Társadalmon kívüli alak, aki kedvességével, életösztönével és a saját világában megnyilatkozó romlatlanságával mégis tisztán győzi le sorsa nehézségeit. Tersánszky szerint „ha csavargó is, nem annyira züllött alja egyén. Sem nem tolvaj, még csak nem is iszákos túlságosan, sőt még azt sem lehet ráfogni, hogy dologkerülő. Sohsem romlottabb a Kakuk Marci szíve a másokénál! Csak valahogy, mintha eleve csavargónak lett volna rendelve a Magasságoktól.”

Újra meg újra belekeveredik valamibe, vissza-visszacsúszik kiinduló helyzeteibe, de az olvasó érzi, hogy esendősége és derűje emberi lehetőségeket és reményeket sugall. Nem rosszabb környezeténél, ahol a lopást és csalást gazdagság vagy törvények mögé bújva szentesítik. Józan eszével, egyszerűségével és természetes jószándékával fölénk emelkedik, és igazát nagyon is hétköznapi, mégis rendkívül színes beszédmódja, mesélő kedve hitelesíti. Az olvasó természetes vonzalommal áll mellé. Nem véletlen, hogy nagy igény mutatkozott ezekre a regényekre, sokan biztatták Tersánszkyt új folytatások megírására, és a húszas évektől Kakuk Marci valóban végigkísérte írói pályáját.

Más művei is azt sugallják, hogy a tiszta erkölcsiség a szegények és kizsákmányoltak világában inkább tetten érhető. Kisebb-nagyobb vétkeik között fel-felfénylik jószándékuk, őszinte segíteni akarásuk és életkedvük, amelyek segítségével gyakran a polgári értékrend szerint élők fölé magasodnak. Nem idealizált alakok, mégis rokonszenvezünk velük. Jó példa erre A Figuráék szolgálója című novella, amelyet diákjainknak is megmutathatunk például Kosztolányi Édes Annájához kapcsolva. Az elbeszélés hőse ugyanis cselédlány.

„Figuráék” kisvárosi kispolgárok, semmivel nem tűnnek ki, senkit nem is érdekelnek. „Egészen maguknak éltek.”

„Egyáltalán nagyon sokat unatkoztak. Semmi, de semmi nem történt életükben.” A városiak a valódi nevüket nem is ismerik, csak ezen a gúnynéven emlegetik őket. Gyengeségüket jelzi, hogy „mind a kettő apró és csenevész.” Figura paraszti családban nőtt fel, de „korcs” ikergyereknek tartották, „cinege dongái” voltak, a nehéz munkát nem bírta, és iskolába adták. Így lett „nadrágos, városi egyén”, anyagkezelő egy gyárban. Felesége állástalan óvónőként napjai nagy részében unatkozott. Igénytelenül, érdeklődés nélkül éltek, gyermekük sem volt. „Vérszegény életükbe” csak Károly, Figuráné öccse hozott olykor némi nyugtalanságot: ha megjelent a „lókötő”, „korhely fráter”, biztosan kizsarolt tőlük valamit, de mindig úgy kért, mintha valójában ő adna. „Kész szélhámos volt. Szegény Figuráék soha nem válthattak vele három szót úgy, hogy vagy pénzzel, vagy egyébbel meg ne vágja őket”. Azt is elhitei velük, hogy ő szerzett állást Figuránénak a városi óvodánál.

Az új állás miatt dönt úgy a házaspár, hogy szolgálot fogadnak. A korban megszokott volt cselédet tartani, de ők, az unatkozó kispolgárok aligha szorultak rá. Nem csoda, ha a változás „izgalmak, aggályok és megbeszélések” sorát hozta életükben. Végül mégis felfogadtak egy dolgos falusi lányt, akit a bejárónő ajánlott nekik.

A lány, aki az egész történet folyamán névtelen marad, mindenben ellentétük. „Akkora tenyeres-talpas hajadon volt, hogy körülbelül kitellett volna belőle kétakkora pár, mint Figuráék. A hangja is olyan vastag volt, mint egy férfié, kevésbé rekedtes és erélyes zengzetű.” Mindemellett egetrengetően horkol. Nagy mérete és férfiassága nemcsak ellenpontozza a pár jelentéktelenségét, hanem különbségüket is érzékelteti. A lány – velük szemben – ügyes, mindent elintéz a házban, olyan dolgokat is, amelyekkel nem kellene foglalkoznia. Fát vág, kenyeret süt, megjavítja a zsindelet a tetőn, bevakolja a házat, és javasolja, hogy állatokat tartsanak, így ne vesszen kárba a hulladék. Figuráék olyannyira meg is vannak elégedve vele, hogy engedményeket tesznek neki a kezdeti szabályokból, egyre közelednek hozzá, beszélgetésbe elegyednek vele, az asszony felolvas neki az éppen forgatott regényből, sőt a lány jegyesének megjelenésétől kezdve a két pár együtt kártyázik. Figuráék ugyan aggódnak, nehogy csorbát szenvedjen úri tekintélyük, többször tesznek egymásnak szemrehányást, hogy a másik túl engedékeny, de láthatólag mindketten élvezik az új helyzetet. Észrevétlenül társaságuk adódott végre, és bár helyzetük különböző, nyilvánvalóan ugyanolyan egyszerű emberek, mint a lány és vőlegénye. „Háziúr, nem háziúr, Figurán győzött az unalom. Isten neki! Leereszkedő nevetéssel beült a partiba.”

Ez a leereszkedés mindvégig jellemzi viselkedésüket. A novella ironikusan ábrázolja, ahogy a kisember érezteti hatalmát. (Az olvasó szeme előtt a Hyppolit, a lakáj feltörekvő Schneider házaspárja jelenik meg, amely fővárosi példája ugyanennek a más társadalmi réteghez tartozni akaró, látszatra ügyelő buzgalomnak.) Mulatságos megjegyzések érzékeltetik Figuráék fensőbbiséget bizonyító igyekezetét. Lenyűgözi őket, „amilyen alázatosan csókolt kezét” a lány, de kissé zavarba is jönnek. Az asszony szeretne „elpletykázni” a cseléddel, de „nem akarta lejártni úri tekintélyét”. Érdeklődésére megmutatja, milyen regényt olvas, melynek címét nevetséges franciasággal ejti, mégis boldog, „mekkora műveltségi fölényben van ily gyermeki egyszerűségen”, sőt „viszkető vágyat” érez, hogy „tovább menjen az oktatásában”. Amikor kártyázni kezdenek a jegyespárral, bűntudatot éreznek, és tartanak attól, hogy „tekintélyük szenvedhet miatta”, ám a lány és vőlegénye olyan „tisztelettudó maradt hozzájuk, hogy külön csiklandós élvezet volt a leereszkedésük a társaságukba”.

Hamarosan kiderül azonban, morálisan mennyire fölöttük áll a lány. Ismét megérkezik Károly, és most éppen Figura „feketéjét”, ünnepi ruháját zsarolja ki tőlük, majd rémes állapotban, jócskán késve juttatja vissza. Ez pedig súlyos veszekedést okoz Figuráéknál, olyannyira, hogy a családi helyzet „a nembeszélés stádiumában pangott”.

Figura látni sem akarja sógorát, harciasan követeli, hogy „az átkozott bajszerző” többé át ne lépje a ház küszöbét. A tisztaszívű lány pedig megsajnálja kenyéradóit, és magára vállalja, „mint ahogy eddig minden gondot uraitól”, hogy megoldja a helyzetet. Amikor Károly be akar menni a házba, nem engedi, elállja az útját, ám az erőszakos férfiú mégis behatol, és nagy hangon szidja a „rongyos, bűdös”, „szemtelen” „cefet szolgálót”. Ő pedig „a gazdája utasítását teljesítő, hűséges személy jogos és önérzetes” módján várja, hogy Figura megvédje és jelezze, ideje a közbelépésnek. A tehetetlen, élheteretlen Figura azonban gyáván mentegetőzik sógora előtt. Szemtől szembe már nem meri vállalni, amit mondott. Az olvasó pedig a „keserűen parázsló, felháborodott” szemű szolgálóval érez együtt, aki ott is hagyja a házat, mert megbecstelenítve érzi magát. Nyilvánvalóan jellemesebb gazdájánál (ahogy Édes Anna is tisztább Viziéknél). Felmondásakor is inkább „bennhagyja fél havi bérét”, mert igazságát fontosabbnak véli. Figuráék pedig nem is mernek új cselédet fogadni, inkább megint unatkoznak tovább.

Ebben a novellában is megmutatkozik Tersánszky utánozhatatlan humora és elbeszélő stílusa. Egy-egy sajátos kifejezéssel jellemzi alakjait és tetteiket. Nem részletezve ábrázolja őket, csak néhány láttató, színes kifejezéssel, amelyben az élőbeszéd könnyedsége is felvillan. Hangulatfestő és élénk felidéző erejű igék

(cimbalmát pentyegtette; igyekszik meglógni mihamarabb; szívét kínok gyürcsölik; a családi helyzet a nembeszélés stádiumában pangott; visszapályáztatja, ahonnan érkezett), meglepő, ironikus főnevek (cinege dongái; bizonyos tatározásokat kellett ejteni a feketén; csak egy verébugrás volt, hogy meginvitálják a partiba), érzékletes jelzők (tenyeres-talpas hajadon; vérszegény élet; csiklandós élvezet) idézik fel a szereplők világát. Tersánszky különleges hasonlatai és párhuzamai pedig egészen sajátos atmoszférát teremtenek. (A lány úgy horkolt, „hogya a bádogüstök is rezonáltak rá”. Figuráék a kártyázás után olyan büntudattal tértek vissza szobájukba, „mint amilyen a katzenjammeré”. Úgy játszanak a jegyespárral, „akár a hatalmasságok inkognitóban”.) A novellában mindvégig az előbeszéd természetessége érvényesül, amely Tersánszky minden művét áthatja. Ezt szolgálja a dolgok közepébe vágó kezdés, az elbeszélő jelenlétét érzékeltető közbevetések és felkiáltások („Nahát...”, „Nem!”, „Nos...”, Hát mikor...”), a gyakori jelen idejű elbeszélés („És a kabát recseg-ropog, de csodák-csodája, felmegy Károlyra.”), valamint az ízes stílus már eddig is idézett sokféle megjelenési formája. Tersánszky más műveiben és Kakuk Marci-regényeiben az előbeszéd e könnyed egyszerűségét és humorát az egyes szám első személyű elbeszélésmód erősíti, amely sokak szerint az író igazi hangját hozta meg. Zelk Zoltán írta

róla: „Ami szó más könyvében csendben megül, az, ha ő írta le, fütyülni is tud, cigánykereket vetni is tud. Tersánszky szavai: jókedvű szavak.”

A mai olvasó azonban nem csupán ezt az elbeszélő kedélyt és összehasonlíthatatlanul saját stílust élvezi, hanem a tiszta emberséget is. Tersánszky alakjai nem hibátlanok. Könnyedén követnek el kisebb-nagyobb vétségeket. Esendőek és visszaesők, de jószándékkal igyekeznek élni életüket. Élni akarásukban, próbálkozásaikban és hibáik ellenére – humorral – megmutatkozó morális értékükben mindenképpen együtt érzünk velük. Eszünkbe juttathatják Mándy Iván csetlő-botló kisembereit, akiknek iróniával ábrázolt hétköznapi küzdelmei hasonló rokonszenvet ébresztenek. Mindketten az esendő embert jelenítették meg, aki mégis a tiszta erkölcsi világrend viszonyrendszerében létezik. Alighanem ez a szemlélet tette lehetővé, hogy az elhallgattatás éveiben Tersánszky és Mándy is remek gyermekkönyveket írt. Tersánszkyknak köszönhetjük például Misi Mókus kalandjait, Makk Marcit és számtalan más szerethető mesét.

2. In memoriam Rónay György

Az írás keletkezésének éve: 2023.

HÁTTÉRGYÁR

Dápi

„Hajrá! Gyerünk a Balatonba! Lesz itt lubickolás!” – Róka Rudi szélhámosságai vissza-visszatérő gyerekkori emlékeim közé tartoznak, különösen ez a mondat, amit az esti diafilmmesélés közben testvéreim és én nagypapámmal együtt kiáltottunk. Esténként nagyon sokszor jött át hozzánk, és miután a könyvespolcra gondosan felszerelt egy nagy csomagolópapírt vetítővászon gyanánt, kezdődhetett a mese. A Balaton is közös élményünk volt vele, hiszen balatonszárszói nyaralójukban – a házban ma már a szárszói önkormányzat által állított emléktábla őrzi nevét – töltöttük a nyár jelentős részét. Nagypapám, Rónay György, október 8-i születésnapja környékén most gyakran jutottak eszembe ezek a közös pillanatok. Idén születésének 110. évfordulójára emlékezünk, és nem csupán az irodalomnak sokféle módon elkötelezett emberére, hanem a csodálatos nagypapáéra is, akit mi – az idők homályába vesző, rejtélyes okból – csak Dápinak hívtunk. Námikával (nagymamánkkal) együtt odaadóan törődtek velünk, a három unokával, és számunkra csak jóval később vált világossá, hogy a nagyszülői szereteten kívül milyen komoly szellemi alapot kaptunk tőlük.

Tanárként gyakran találkoztam Rónay György nevével. Számtalan könyvet fordított elsősorban németből és

franciából, sokféle szöveggyűjteményben és irodalomkönyvben idéztek fordításaiból, verseiből és esszéiből, és ezek a „találkozások” mindig nagy örömmel és büszkeséggel töltenek el. Bár az élete során őt ért támadások miatt háttérbe szorították, és mai napig nem méltatják eléggé, bízom benne, hogy előbb-utóbb az irodalom tananyagban jelentőségéhez mért szerepet kap majd (noha erre biztos nem tartott volna igényt...).

Sokoldalú tevékenysége, hihetetlen nagy tudása, hite és embersége fokozatosan tárult föl előttem. Gyerekkorunkban mesefordításait és gyerekverseit ismertük meg, illetve nagy örömmel fogadtuk, hogy egy-egy verset személyesen nekünk, unokáinak írt (Mátrai, Tornatagozat, Unokáim emlékkönyvébe, Mese a gesztenyefáról). Később, kamaszként olvastam egy-két regényét, de azokat már inkább később értettem meg. Igazi felfedezés volt kétkötetes Naplója, amelynek jelentős része az ötvenes években készült, amikor partvonalra állították, és szinte csak a Vigilia című katolikus folyóirat jelenthetett számára publikálási lehetőséget. Lenyűgözött rendszerező gondolkodása, alapossága és őszinte, mély hite, amelyet rendkívül hitelesen tudott kifejezni. Ezek után módszeresen kerestem irodalmi és vallással kapcsolatos írásait, és immár felnőtt fejjel kezdtem értékelni őt magát. Nem a nagypapát, hanem a nagyon sokoldalú, gondolkodó és alkotó embert, aki nagypapaként

is ugyanazt a szeretetet képviselte, amelyet írásai tükröznek.

HÁTTÉRGYÁR

Életpályája

Életútjának állomásairól saját maga beszél a Kortársunk – Rónay György című 1977-es interjúban, amelyet Pergel Ferenc készített. Nem minden adatot időrendben tartalmazó életpálya bemutató ez, hanem bizonyos állomásokat emel ki, és azokat értékeli Rónay.

Gyerekkora mai szemmel meglehetősen viharos, sok lelki sebet okozó eseményeit például abból a szempontból mutatja be, milyen lehetőségeket rejtettek. „Ez volt a gyerekkor, amire, megvallom, nem gondolok vissza keserűséggel egy csöppet se. Még a keserű mozzanataira sem. Mert számomra végső soron nagyon tanulságos volt, és rengeteg írói anyagot jelent mindmáig.” Holott nem kevés ilyen „keserű mozzanattal” kellett megbirkóznia. Nagyapjának birtokán élt meglehetősen magányosan. Édesanyja a birtok intézőjével folytatott viszonyt, és a család, hogy a szégyent elkerülje, megegyezett egy Rónay György nevű ügyvéddel, hogy bizonyos juttatások fejében hozzáadják a megesett nőt. A férjet azonban nemigen kedvelték, és különösen akkor fordultak el tőle, amikor „1918-19-ben, a maga kis köreiből, hát mondjuk ezt, részt vett a Károlyi-forradalomban, részint a kömmünben; vádbiztos volt Dunaharasztn, ahol akkor laktunk. Aminek az volt a következménye, hogy utána másfél évig úgynevezett vizsgálati fogságban tartották a Szerb

utcában. Mi ott maradtunk.” Ezután jó ideig lényegében nagyszülei nevelik meglehetősen szigorú elvek szerint. Édesanyját tüdőbetegsége miatt a kastély egy szárnyában elszigetelték tőle és kisöccsétől, és a hatalmas épületben halála után is „meglehetősen kicsapva” éltek ketten, ám a kisebbik fiú, Tibi, örökletes betegsége miatt tizenévesen hamarosan szintén meghalt. A nagymama hatalmas nyaklevesekkel nevelte unokáját úgy, hogy a nagyobb hatás érdekében hatalmas smaragdgyűrűjét is szándékosan befelé fordította. Ezek a pofonok gyakran azért csattantak el, mert a magány elől Rónay kiszökött a kastélyból, hogy a parasztyerekekkel játszhasson. Köztük társakat is talált, és számtalan mesét tanult tőlük, amit később Grimm-fordításaiban is kamatoztathatott, és fiának, valamint nekünk, unokáknak is remek történeteket tudott mesélni. Gyerek- és ifjúkori tapasztalatait pedig A nábob halála című regényében használta fel.

A nagyszülők először a kalocsai, jezsuita vezetésű érseki gimnáziumba írátták be, ahol nagyon rosszul érezte magát, majd a második évtől a gödöllői premontreiekhez került. Az ottani gimnáziumban otthonra talált. Kiváló tanárok és „szabad pedagógiára” építő, szeretetteljes nevelők között fedezte fel, milyen irányban szeretne továbbtanulni. Bár apja jogászt akart belőle faragni, inkább a pesti egyetem bölcsészkarára iratkozott be magyar-francia szakra, és híres professzorok óráira járt. „Horváth Jánost magyar

irodalomtörténetből, Gombocz Zoltánt magyar nyelvészetből, Eckhardt Sándort francia irodalom és nyelvészetből” hallgatta. Közben már írt kritikákat, esszéket, de az egyetem befejezése után nem talált állást, ezért nősülése után Szabadrétre költöztek örökölt tanyájára, ahol meglehetősen szűkös körülmények között éltek közel egy évig. Ott kezdte írni Keresztút című regényét egy bűnben élő papról, ami miatt katolikus körök támadásának célpontjává vált, és egy ideig csak álneveken publikálhatott katolikus lapokban. Ekkoriban került a Révai kiadóhoz lektornak, ahol kezdetben legfőképp azt a tudását ismerték el, hogy tudta, kinek milyen címzés – tekintetes, méltóságos stb. – jár.

A háború után jelent meg regénye, Az alkony éve, 1947-ben, valamint ugyanebben az évben írta meg A regény és az élet című irodalomtörténeti munkáját, amelyben 19-20. századi magyar írók néhány művét mutatta be röviden, irodalomtörténeti háttérrel megrajzolva. Később azonban hosszú szünet következett. Eckhardt Sándor kérésére részt vett a Barankovics István-féle Demokrata Néppárt munkájában, bár a képviselőiséget nehezen viselte. A politikai fordulat megszabadította ettől a tehertől, ám írói lehetőségeitől is. Kizárták az Írószövetségből, és munkái sem jelenhettek meg. Ekkor kérte meg Sík Sándor, a Vigilia című katolikus lap főszerkesztője, hogy segítsen neki, így 1950-60-ig ott

lett szerkesztő. Bár a folyóiratot cenzúrázták és példányszámát is drasztikusan korlátozták, mégis működött. Így adhatott teret olyan íróknak és költőknek, akik máshol nem számíthattak megjelenésre, mint Nemes Nagy Ágnes, Ottlik Géza, Mándy Iván vagy Pilinszky János, akik Rónay révén kerültek oda. Ő maga sem számíthatott más lehetőségekre, kivéve Grimm meséinek, majd más meséknek átdolgozására az Ifjúsági Könyvkiadónál. Az úrt a Napló bejegyzéseivel igyekezett betölteni, hiszen az írás kötelességét és felelősségét mindvégig szem előtt tartotta, akkor is, ha nem számíthatott arra, hogy munkáit megjelentetik. A Napló egy-egy bekötött példányával viszont feleségét lepte meg az ínséges idők karácsonyain.

A könyv 56-os bejegyzései hiányosak. A kétkötetes kiadást 1989-ben jelentette meg a Magvető Könyvkiadó, de akkor még az 56-os részekből kénytelenek voltak kihagyni, majd a kéziratnak ezek a részei végleg elenyésztek. Így is megrendítőek azonban a bizonytalanság és a szorongás akkor megfogalmazott gondolatai. Rónay 56 októberében feleségével, Nellivel együtt az Új Ember mátrai házába ment tíznaposra tervezett „nyaralásra”. (Az ilyen elutazások a kellemes környezetben rendszerint sok olvasással és munkával teltek, ezért az idézőjel.) A forradalom miatt azonban közlekedési lehetőségek híján csak november 20-a táján tudtak visszajönni. Hírek alig-alig jutottak el hozzájuk, és egy rövid rádiós üzeneten

kívül semmit nem tudtak fiukról, akiért minden percben aggódtak. „László tegnap délelőtt üzent: jól van. Hála Istennek, legalább ennyit tudunk róla. Tegnap este visszajött csomagjai miatt a ferences testvér, aki tegnapelőtt utazott el s bátyjával együtt Lőrinciben rekedt; megkértük, adjon föl ma Lőrinciből Lászlónak sürgönyt – hogy hol talál pénzt. Hazamenésről persze szó sem lehet, Pesten állítólag utcai harcok folynak, még a jelen pillanatban is, közlekedés nincs, s úgy hírlik, valahol Hatvan alatt beásva szemben állnak a magyar és az orosz csapatok. S folyik a vér, a vér... Itt meg szakad az eső, éjszaka jött, s most egészen vigasztalan, mintha ki sem akarna derülni többé. (1956. október 27.)” A forradalomban Keresztes Sándor néhány társával megpróbálta újrászervezni a Demokrata Néppártot, és Rónay Györgyöt is haza akarták hozni, hogy részt vegyen a munkában. Fia is elindult az érte küldött autóval, de Budapest határában kénytelenek voltak visszafordulni, mert tankok állták útjukat, amit Pesten akkor még alig-alig hittek el nekik.

Rónay György ebben az időben Sík Sándor betegeskedése miatt lényegében már egyedül végezte a lap szerkesztését, de hamarosan dicstelen támadások után eltávolították onnan, és csak 1969-ben térhetett vissza főszerkesztőként. „Huzavonák, aljasságok, hajszák és alattomoságok után lemondtam a Vigilia szerkesztéséről”

- írta Naplójában 1960. február 20-án. Fizetés nélkül maradt, de ekkor derült ki, mennyien szeretik. Különféle munkákkal bízták meg, fordított, esszéket, tanulmányokat írt, könyvei jelentek meg, a Vigiliában pedig Mihelics Vid közbenjárására folytathatta Az olvasó naplója rovatot. Francia fordítói tevékenysége miatt lehetősége nyílt egy-két külföldi írókonferencián is részt venni. Rengeteget olvasott, és kritikáit mindenki komolyan vette. Miután a Vigilia főszerkesztője lett, nagyon sokat segített a fiatal költőknek és íróknak, sokan beszélték el később, hogyan hatott rájuk kedvessége és őszinte értékelése. Ferenczi László szerint „Rónay György hihetetlen energiával, tapintatos, megtisztelő és kollegiális figyelemmel kísért a nála tapasztaltabbak első kísérleteit, azokét, akik életkoruk szerint leányai és fiai lehettek volna. És ezek tudták róla, hogy Pilinszky János és Nemes Nagy Ágnes egyik élő kritikusa volt. ... Rónay egyik királyi tulajdonsága - előzékenysége. Hatalmas anyagismeretét mindig határozottan adta elő, véleményét mindig egyértelműen fogalmazta meg (akkor is, ha éppen kételyeiről szólt), de véleményét, felfogását, ítéletét soha nem akarta az olvasóra ráerőszakolni.” A nemrég elhunyt Lator László emelte ki, hogy „Rónayban a jóság, a lényegéből áradó, nyugodtan mondhatom, gyengéd szeretet ötvöződött a kritikai szigorral. Rónay ugyanis rendelkezett bizonyos kifinomult, nagyon határozott ízléssel, és ami sértette ezt,

arról kemény szigorral írt. Ez igazi kritikusnál természetes. Az, hogy megírja és közzéteszi a véleményét, nem ront a kritikus és a szerző közötti viszonyon.”

A 70-es években is nagyon sokat dolgozott, nem csupán szerkesztőként, hanem író-, költő- és kritikusként is. Erejét azonban több infarktus tépázta meg, idejéből pedig egyre többet áldozott ránk, unokáira is. Rendszeres volt például, hogy amikor délután kellett iskolába mennem (alsó tagozaton a helyhiány miatt délelőtt-délutáni heti váltásban tanultunk), szerdánként náluk töltöttem a délelőttöt. A nyári szünetben is sok időt töltöttek velünk Szárszón. A szokásos napirendről így számolt be Pergel Ferencnek az idézett interjúban: „...úgy 8 óra körül fölkelek, akkor elkészül az ember, megreggelizik, néha elmegyünk a nagyobbik unokámmal vagy a két nagyobbikkal bevásárolni. Visszajövünk, lemegyünk a vízre, hazajövünk. ... És aztán akkor már nagyjából itt van az ebéd ideje. Megebédelünk, a három közül a legkisebbet lefektetjük, akkor a két nagylány elmegy magában játszani. ... Ő alszik, a lányok játszanak, akkor van körülbelül két óra szabadidő – az alatt fordítok, olvasok. Utána megint jönnek, hogy gyerünk sétálni, gyerünk játszani, gyerünk ezt, gyerünk azt. Aztán lassan vége is van a napnak.”

Az unokák nélküli időkben viszont megállás nélkül olvasott és dolgozott. Naplójából és szüleim elbeszéléséből kiderült, tanulmányaihoz rengeteg anyagot gyűjtött, az adott szerzők minden művét elolvasta, lehetőleg eredetiben, és minden róluk elérhető munkát is. Megismerte háttérüket, így helyezte el őket a kor világában és az irodalom vagy a tudomány fejlődéstörténetében. Egy-egy régi könyvünkben ma is örömmel találok rá ceruzás széljegyzeteire vagy a hátsó lapra kijegyzetelt, fontosnak tartott oldalszámokra. Fordításaihoz ugyanígy törekedett megérteni az adott költőt vagy író, megismerni korát, és így látott neki a munkának. Franciából, olaszból és németből fordított, de gyakran kapott más nyelvből nyersfordítást, hogy arra építsen. Egyik legsikeresebb ilyen munkája a lengyel Mickiewicz Pan Tadeusz című művének magyarra ültetése, amiért lengyel elismerést is kapott. A francia reneszánsz költők versei, La Fontaine meséi, Victor Hugo, Lamartine, Claudel, Éluard, Aragon, Apollinaire, Supervielle művei, Goethe, Schiller, Novalis, Rilke, Benn, Lenau, Trakl munkái, Michelangelo versei – mind az ő fordításában váltak közkinccsé magyarul. Legismertebb fordításai Balzac A szárbőr című regénye, Saint-Exupéry Éjszakai repülés és A kis herceg című könyvei, Carlo Collodi Pinokkiója, Shakespeare Vízkeresztje, (ezt Radnóti kezdte franciából fordítani, de munkaszolgálat miatt

félbemaradt, és Rónay fejezte be), valamint a már említett Grimm-mesék.

A szívbetegség lassabb tempóra kényszerítette, és egyre több versében nézett szembe az elkerülhetetlen véggel. Elégikusra hangolt lírájában fölerősödnek a testi fájdalom, az öregség és a pusztulás képei, az „infarktus félálmai”, az őszi kert színei, a gyerek- és ifjúkor emlékei, ugyanakkor a feltámadás reménysége is. Kakucsi rózsák és a már csak halála után megjelent A kert című kötetének versei egyre inkább a „hazatérés” gondolatát tükrözik.

„Ez az a föld, ahová mégis, mindenhonnan visszatérünk.

Ahol a vén hajós, hullámzúgással a fülében, végülis partra lép.

Letérdel, megérinti kezével a homokot, kortyol egyet a szélből,

s a tengerként hullámzó réten át elindul lassú léptekkel a Ház felé,

mely ott van valahol a dombokon túl, és várja akkor is, ha nincs már.

...

Most már tudom, szól magában a vén hajós. Ott, túl a dombokon

van egy forrás és vár, ha rég bedőlt is. A tenger sós
sivatagában,

a meddőség rángógörcsei közt, most már tudom, hogy
mindig abból,

abból a vízből ittam akkor is, ha réges-rég kiszáradt.

Ezért nem veszttem szomjan. S van ott egy fügefa: azért
nem veszttem éhen.

Megyek és megkeresem azt a forrást. Megyek és
megkeresem azt a fügefát,

gondolja magában a vén hajós, és fülel, ugat-e már a
kutyája.”

(A hajós hazatérése)

Rónay György a tankönyvekben

Életében sok mellőzésben és támadásban volt része, amivel szemben erkölcsi tartása adott muníciót. Az iskolai irodalom tananyagban ennek megfelelően sokáig egyáltalán nem volt helye, legfeljebb néhány fordítása tűnt fel valamelyik szöveggyűjteményben. A rendszerváltás után remélhettük, hogy változik a helyzet, de ez csak részben történt meg. A sok iskolában használt Mohácsy-féle 12.-es tankönyv a 20. század második felének irodalmi részében néhány mondatos rövid képet festett a korszak azon alkotóiról, akiket nem emelt ki. Ezek között szerepelt Rónay György, mint „nemzedékének kiegyensúlyozottan sokoldalú képviselője”, aki „minden területen maradandót alkotott”. A könyv szót ejtett humanizmusáról és katolicizmusáról, illetve néhány műcímen kívül esszéire és műfordításaira, valamint a Naplóra hívta fel a figyelmet. A 12.-es szöveggyűjteményben pedig Babits a betegágyon című verse szerepelt. A Pethőné Nagy Csilla-féle tankönyvsorozatban róla szóló részt, illetve tőle származó művet egyáltalán nem találtam. Mindkét tankönyvcsalád használta azonban versfordításait, elsősorban a német klasszikusoktól és romantikusoktól választott szövegeket vagy sok francia költőét (pl. Boileau, Apollinaire), de a Mohácsy-féle sorozatban ezekből is több olvasható.

Az új tankönyvekben, amelyeknek digitális változata is elérhető a Nemzeti Köznevelési Portál oldalán, már kereshetőek nevek, így könnyebb dolgunk van, ha Rónay György szerepét vizsgáljuk. Nem csupán irodalomkönyveket és szöveggyűjteményeket sorol fel a kereső, hanem Etika tankönyvet és alsós magyarkönyveket is. Alsóban a Mondd, szereted az állatokat? című gyerekverse szerepel, az etika tantárgy keretében pedig A kis herceg fordításából található részlet. A többi megjelenés az irodalom tananyaghoz köthető. Egy 5.-es munkafüzetben Változatok két Arany-sorra című verséhez kapcsolódik néhány kérdés, a gimnáziumi könyvekben pedig Molière, Boileau, Mickiewicz és Rimbaud fordítások mellett egy Jókairól szóló, gondolatébresztő esszérészlet található.

A Szent István Társulat katolikus irodalomtankönyv-sorozata – nagy öröömre – ennél több teret szentel Rónay Györgynek. Természetesen ezekben is használják műfordításait (Ronsard, Boileau, Mickiewicz, Hölderlin, Wordsworth, Flaubert, Schiller, Jammes, Apollinaire, Claudel egy-egy művéét), de nem csupán e tevékenysége jelenik meg. A 9.-es tankönyv az Ómagyar Mária-siralommal kapcsolatban említ néhány költőt, aki továbbviszi a témát, köztük Rónayt is. A 10.-es szöveggyűjteményben Berzsenyi A közelítő tél című műve mellett Rónay azonos című rájátszás versét is közlik, és a

két szöveg összehasonlítását célzó feladatok szerepelnek mellettük. Krúdy Gyula elbeszéléseinél a 11.-es tankönyv Rónay az íróról szóló esszéjéből választ gondolatébresztő idézetet. Babits Ádám kutyám című verséhez Rónay Szerűjét kapcsolják, amely mottóját Babbitstól veszi. Itt is összehasonlítás, illetve a művek közötti párbeszéd megfigyelése a cél, valamint a létösszegzés jellemzőinek azonosítása. A 12.-es szöveggyűjteményben az Áramlatok és művek a 20. század világirodalmából egység a francia katolikus irodalomnak is szentel egy részt, ezen belül Rónay György fordításai mellett Jelenlét című verse is szerepel néhány feladattal. Így bár a tantervben nincs benne, e válogatás mégis beemeli az irodalomtanításba.

A katolikus tankönyvsorozat hittankönyveiben is idéznek Rónay Györgytől. A Jelenlét a 7.-es könyvben is megtalálható Isten láthatatlan jelenvalóságával kapcsolatban, a 6.-os görögkatolikus könyv pedig a Felelősségünk a teremtet világért témához köti. A 6.-os római katolikus hittankönyvben a Velünk az Isten részben a feltámadáshoz irodalmi példaként említik Rónay György A hét első napján, amikor még sötét volt című versét, a 11.-esben pedig egy Claudel-fordítását közlik.

Jó érzés megtapasztalni, hogy az iskolai oktatásban meg-megjelenik Rónay György neve és egy-egy műve. Köszönet a katolikus könyvsorozat szerkesztőinek, hogy

nem feledkeztek meg róla, és a művek közötti párbeszéd lehetőségével, valamint katolikus irodalmi munkásságával beemelték a tankönyvekbe. Talán a tantervek készítői is fordíthatnának nagyobb figyelmet sokoldalú tevékenységére és arra a sokak számára mintaadó emberi magatartásra, amit jónéhányan kiemeltek, akik találkoztak vele.

„Legenda Rónay Györgyről”

A Vigilia 2000. évi 7-8. számában jelent meg az a rádióbeszélgetés, amelyet Albert Zsuzsa Kalász Márton, Lator László, Lengyel Balázs, Nemes Nagy Ágnes, Rába György, Székely Magda, Tarbay Ede, Tóth Judit és Vasadi Péter részvételével készített Rónay Györgyről. Beszélgetésükből nem csupán az irodalomban betöltött szerepe rajzolódott ki, hanem az az erkölcsi tartás és jóság is, amely sokakra mélyen hatott. Álljon itt zárszóként néhány akkor elhangzott gondolat:

„Ő maga a legenda megtestesülve. Mintha láthatatlan glória lebegett volna a feje fölött, annyira jelen volt ez a jóság minden kapcsolatában.” (Tóth Judit)

„Egyetemes jóság áradt belőle, nem emlékszem, hogy bárkitől egy rossz szót hallottam volna rá.” (Lator László)

„Számunkra, az akkori ún. fiatalok számára ... Rónay apafigurát jelentett végtelen jóságával és odafigyelésével,

valami alapvetőt pótol az életünkben, és nemcsak az irodalomban.” (Székely Magda)

„Azok a pályatársai, akik személyesen közrejátszottak abban, hogy kizárták az Írószövetségből, 56 után egy óriási csokorral megkeresték, becsöngettek hozzá, ő pedig a csokrot elfogadva szeretettel leültette őket, és beszélgetett velük. Ki volna erre képes? Nem sokan.” (Rába György)

„Nagyon fontos volt az életemben a Rónayval való kapcsolat, például azért, mert jelleménél fogva létre tudott hozni egy olyan atyai-ház légkört, amire mi, számkivetettségünkben nagyon rászorultunk. ... Hadd mondjam meg, hogy vigasztaló személyiség volt. A maga csöndességében.” (Nemes Nagy Ágnes)

„Benne a szeretet nem mosta el az igényességét: semmit sem engedett az előbbiért az utóbbiból. Volt benne valami külső-belső szelídséggel fedett kérlelhetetlenség, ami az első pillanatban nem látszott rajta. Igényesség jellemezte.” (Vasadi Péter)

„Mindig azt kereste, mi az, ami összeköt a másik emberrel, és nem azt, hogy mi választ el tőle.” (Tarbay Ede)

Rónay György születésének 110. évfordulója jó alkalom, hogy hozzá méltó szeretettel és elismeréssel gondoljunk rá.

3. Az esetek szószólója - Mándy Iván

Az írás keletkezésének éve: 2020.

Kamaszkorom egyik legkedvesebb ifjúsági regénye volt Mándy Iván A locsolókocsi című könyve. Lenyűgözött a humora és derűje, és különösen megérintett, milyen szeretettel ábrázolta a gyerekek kisebb-nagyobb szorongásait és küzdelmeit. A nagymenőnek tartott Omasics tétovázásait és botladozásait ugyanolyan együttérzéssel és iróniával mutatta meg, mint a gyenge, de képzeletében gazdag Totyi bóklászásait. Később Mándy egyre több könyvét olvastam el, és mind jobban megragadott sajátos világa. Már egyetemista voltam, amikor édesapám a Vigília című katolikus folyóirat számára készített interjút az íróval, aki egyik törzshelyére, a Lukács (akkor Különlegességi) Cukrászdába invitálta. Kérésemre elkísérhettem édesapám, és személyesen is megismerhettem Mándyt. Teljesen elbűvölt. Körülötte mintha átalakult volna a világ: a tárgyak megelevenedtek, hajdani történetek és emlékek váltak élő valósággá, a könyvekből ismert kávéházi világ kelt életre, és mindezt valami állandó irónia és utánozhatatlan báj világította be. Mándy egyedülálló, finom humoráról egy későbbi szerzői estjén a Fészek Klubban is meggyőződhettem, ahol

Kabinszúnyogok című novellája felolvasásával oldotta és vidította fel a kritikus műértő közönséget. Szerethető ember és szerethető író volt, akit egyedülálló stílusa és látásmódja a modern magyar irodalom nagyjai közé emelt. Nagy kár, hogy az új Nemzeti alaptantervre épülő kerettanternv mindössze ajánlott szerzőként jeleníti meg a 12.-es tananyagban, és csupán az irodalom és film kapcsolatának illusztrációjaként (Mándy – egyébként kitűnő – A pálya szélén című regénye alapján készítette ugyanis Sándor Pál a szintén remek Régi idők focija című filmjét). A tanterv azonban sem a magyar elbeszélő hagyomány új útját jelentő, kivételesen megalkotott novelláiról, sem írói világának humánumáról nem vesz tudomást. Holott a Mándy által megjelenített alakok és környezetük, a gyarlóságukban elbukó, mégis mindig valamilyen reményt sugalló emberek és tárgyak, valamint az esetetekkel ironikusan együttérző írói szemléletmódja az ember- és hazaszeretet meghatározó példái. Születésének karácsonyhoz közeli évfordulója (1918. december 23-án született) talán jó alkalom, hogy felidézzük szűkös, hétköznapi környezetbe ágyazott alakjait és történeteit, amelyek mégis létünk tágasságának sejtelmét hordozzák.

„Ahova az Isten behúzódott”

Mándy különös szeretettel, együttérzéssel ábrázolta a tájakat, amelyeket sosem önmagukban jelenített meg, hanem mindig az ember társaiként. Jellegzetesen budapesti vidékek ezek, rendszerint leromlott, szegényes utcák, terek, házak, kapualjak, kopott futballpályák és mozik világa, ahol kisemberek, egyszerű és fura alakok képe „merül fel”, majd „foszlik szerte”. Egyik utolsó írásában, a Nappali ház című folyóirat Miért ír ön? körkérdésére adott lírai válaszában Mándy megindítóan jeleníti meg a tájak és tárgyak különleges szerepét:

„Miért írok?

Értük.

A lerongyolódott házakért.

A megvakult ablakokért.

Az udvarokért.

A gangokért.

A porolórúdért.

Az ecetfáért.

A sötét kapualjért,

ahova az Isten behúzódott.”

Mindazok a helyszínek, amelyek a nehézségek között botladozó embert kísérik szemmel, tanúi a szépség és tisztaság megtalálásában reménykedő létezésnek. Rendszerint szeretettel, részvétellel figyelik lakóikat, akik szegényes és egyszerű környezetükben érzik magukat otthonosan. Kopott, dísztelen világukban keresik az örömöket. A locsolókocsi szivárványos vízsugarát. A Titánia győzelmét. A mozivásznon feltűnő színésznő mosolyát. A huszonegyedik utca szépségét. Reményeikben pedig felsejlik az a világ is, ahova az Isten „húzódott be”, ahol a szűkös keretek olykor észrevétlenül tágulnak ki, és ahol az egyszerű ember éppen hétköznapi küzdelmeiben magasodik fel.

Maguk a tájak és a tárgyak is beszélnek, cselekednek. Ők is az emberi világ részei, és emberi tulajdonságok jellemzik őket. A létra című novella „hőse” például a semmiből bukkan fel egy házban. Hol egyik, hol másik helyiségben szemlélődik, bedugja fejét egy ajtón, tántorog, gyanúsan dülöngél, nekivág a főlépcsőnek. „Házilétraként” fogadja a házban megjelenő többi létrát. Végül elhagyja a házat. Közben azonban része lesz az ott élő emberek életének is. Befogadja az alá behúzódó lányt. Egy-egy lakó mászik fel rá: puhakalapos férfi, „lepényképű” kislány, szivarozó szakállas ember, öregúr. Hol helyet ad nekik, hol gőgös sértődöttséggel szemléli őket. Érzései ugyanúgy emberiek, mint az övéik, hiszen velük együtt létezik, az ő

cselekedeteik, gondolataik, gyengeségeik határozzák meg világát.

A tárgyak ugyanis az emberi lét kísérői és tanúi. Miközben szemlélődnek és elmélkednek, velük együtt az emberi világ képei is megjelennek. Egy-egy mondatfoszlány idézi fel hétköznapijaikat, cédulákra jegyzett gondolattöredékek, félbemaradt párbeszédek. A tárgyak pedig ezekben találják meg helyüket, otthonukat, így az ember és a környezete megbonthatatlanul tartozik össze. Érzésekben, gondolatokban, humorban. A pályaudvar című novellában például, amely az író londoni utazásának emlékeit őrzi, a bőröndök között látjuk a meglehetősen elveszettnek tűnő férfiút.

„Egy darabig vele ballagtam. Szelíd szigorral visszatolt.

– Te maradj csak velük.

A bőröndök! Hát persze! Nem hagyhatom el őket.

Zsuzsi megfogta a karomat.

– Azért nem kell úgy elkenődni. Még látjuk egymást.

Ez kissé bizonytalanul hangzott.

Zsuzsi mindenesetre eltűnt. Nyakába vette a várost. Én meg a bőröndök között. Ez az egyetlen bizonyosság. A bőröndök társasága.

Azok még mindig a poggyászkulin. De valami olyan tétovasággal, olyan értetlenséggel. Mit jelentsen ez az egész? Meddig kell még várakozni? Hiszen ők meghívást kaptak. Döntő fontosságú nemzetközi konferenciára. Talán már el is kezdődött. Elhangzott a megnyitó. És ők még a pályaudvaron!

Körülöttük keringtem. Nem, ezek nem bíznak bennem. Soha nem is bíztak. Se a csomagolásnál, se a felszállásnál, se a leszállásnál. Egyszerűen semmibe vettek. És most éppen velem kell, hogy maradjanak.”

Az embert körülvevő világ helyszínei, dolgai olykor ugyanúgy idegenkednek, zsörtölődnek, gonoszkodnak a velük élőkkal, mint azok velük és egymással. Az együttélésben mégis az összetartozás reménye tűnik fel, a középük „behúzódott Isten” sejtelme.

A Magukra maradtak című kisregény azt is megmutatja, milyen az ember nélküli világ. Az író budapesti házakba, kapualjakba, utcákra, terekre kalauzol, ahol nincs senki. Az emberek eltűntek, csak a hiányuk maradt: a sötét üresség, az emléküket őrző házfalak, a szertehagyott tárgyak, a visszaidézett párbeszédfoszlányok. A magányos környezet visszavárja a lakókat, mert az élettelen világban a magukra maradt dolgokból is hiányzik az élet. A legjellemzőbb szín a szürke és a fekete, melyeknek számtalan árnyalata érzékelteti ezt az ürességet. Szürke

szőnyeg, fekete tokba bújtatott ernyő, poros polc, mozdulatlan sötétség, sötét part, fekete tábla, kopott homlokú busz, börtönszürke levélszekrények, szürke csövek az árokban, megfeketedett szennyes hólé, szürkésfehér foltok a falon, kiégett mező, romos mozi, futballpálya megfeketedett kerítése, iszapos víz határozza meg ennek az embertelen környezetnek a színvilágát. A pusztulás kifejezései uralják a szöveget, amely egy modern apokalipszis filmszerű látványát festi meg. Eltűnt kéz, szétszórt papírlapok, színehagyott labda, üres pad, égve hagyott villany, magára maradt bordásfal, kitaszított üvegek, elakadt busz, faképnél hagyott szekrények jelzik, milyen csüggesztő az emberek nélküli világ. Ebben az ürességben a tárgyak is pusztulnak, élettelenek, és csak az emlékeik és a várakozás marad nekik. Egy szoba visszaidézi az ágyon fekvő lányt és fiút. A magányos jelzőlámpa eszelősen villantja fel a várakozás sárga fényét. Zsámboky íróasztala az ott felejtett együgyű levelekkel emlékezik az emberekre. Az Operaház szfinxei egy fiú szavait őrzik. A léggömb kétségbeesett sértődöttséggel várja vissza a kislányt, aki korábban a kezében tartotta. A magára hagyott pad is reménykedik: „És ki tudja? Talán egyszer csak feltűnik valaki azok közül.” A jelen tárgyai a múlt emberi világának részesei és tanúi, és tétova várakozással őrzik emlékeiket. Szorongásuk és botladozó próbálkozásaik szívszorítóak, de nem nélkülözik a humort

sem. Ez pedig szintén az emberi létezéshez köti őket.

Akik ismerték Mándyt, mind kiemelik szarkasztikus humorát és öniróniáját. Ezt a szemléletet tükrözik művei is. A Magukra maradtak kiüresedett világában is fel-feltűnik egy-egy tárgy vagy emlékfoszlány, amely a keserűségbe is derűt hoz.

„Egy nadrág az ágyra hajítva. Lassan csúszott lefelé. Öngyilkos, aki nehezen szánja rá magát.”

„Üres, végtelenbe nyúló széksorok a vászon előtt. Meglehetősen öregek. Rokkantak, ahogy úgy egymás vállához dőlnek. Akad, aki összeesik. Finoman, előkelően. Nem akarja zavarni a többieket.”

„Kopott padok a rakparton. Semmi közük a korzó székeihez. Nincs bennük semmi ellenségeskedés. Ó, dehogy! Csak éppen semmi közük azokhoz az előkelősködő, ostoba...”

„Négy oroszlán rátelepedett a hídra. Ketten az egyik hídfőn, ketten a másikon. Párviadalra készülnek? Megverekednek egymással?

Miért verekednének? Az nagyon is közönséges lelkültre vallana. Alantas lelkültre. Egész más foglalkoztatja őket. Vonósnégyest alakítanak. Előadnak egy kamaradarabot. Csak még nem találtak megfelelő

művet. De hát csak akad köztük egy zeneköltő, akiben már régen motoszkál valami.”

A tárgyak ugyanolyan esendőek, mint az emberek. Ugyanúgy éreznek, örülnek és szoronganak, ugyanúgy barátságosak vagy sértődöttek. Ők is hétköznapi életet élnek, épp ezért kisszerűségüket pont olyan humorral szemléli az író, mint csetlő-botló alakjaiét, ugyanakkor finom érzelmességgel mutatja meg megmegrendítő kiszolgáltatottságukat vagy együttérző, védelmező szeretetüket is. Így eleveníti meg a várost, a budapesti helyszíneket is. Az utcákat, tereket, kapualjakat, kültelki futballpályákat és mozikat ugyanilyen iróniával és rokonszenvvel ábrázolja.

„Tájak, az én tájaim”

Mándy 1981-ben megjelent kötete, a Tájak, az én tájaim villantja fel azt a közeget, amelyben a szerző otthon érzi magát. Mosoda, lift, trafik, mosdók és vécék, villamos és bútorok élednek meg az olvasó szeme előtt. A novellák (kisregények?) némelyike korábban a Magvető Könyvkiadó Rakéta Regénytár sorozatában is napvilágot látott, és a sorozat folytatásában strandokat, uszodákat, majd a magára maradt Budapestet elevenítette meg Mándy. (Strandok, uszodák; Magukra maradtak)

Városábrázolása az otthonhoz, a „házához” való hűség példája. Nem véletlen az idézőjel, hiszen Mándy soha nem emlegetett nagy szavakat. Kerülte a pátoszt, mégis úgy jelenítette meg környezetét, mint az otthont, ahová az ember természetesen tartozik. Nem magyarázza az iránta való szeretetét, hanem egyszerűen, magától értetődő helyismerettel, minden apró részletet sajátként őrizve mutatja meg ragaszkodását. Nem csupán képeket villant fel, hanem benne él a megjelenített dolgokban. Hallja a tárgyak szavát és gondolatait, ismeri életüket, múltjukat, történetüket, ironikusan vagy gúnyosan tárja fel sértődéseiket, kisebb-nagyobb vétkeiket, és együttérző szeretettel vállal velük közösséget.

Novelláiban a főváros minden zegzugát, eldugott részletét felfedi, és filmszerű képekkel alkotja meg saját

Budapestjét, amelyben valóság, képzelet, álom és emlékek szűrődnek egybe. A kiindulópont rendszerint valamilyen látványelem, például a házfal egy-egy dísze, majd ezt kelti életre. Történetbe ágyazza, megszólaltatja, emberi botlásait láttatja, tehát képzeletével színezi ki és eleveníti meg az élettelen világot. Egy házban például nem felújítás kezdődik, hanem egyszercsak megjelenik egy kopott létra. Hogy került oda? Mi történt vele eddig? Mi jár a fejében? Hogy viseli az emberek jelenlétét? Az írói fantázia révén belelátunk a létra gondolataiba, és máris más, ismeretlen nézőpontból tárul elénk a jól ismert, hétköznapi világ. Megszokott helyzet, amint futunk a megállóba, hogy elérjük a villamost, halljuk a csengetést, de még éppen felpattanunk. Mi, emberek vagyunk az események középpontjában. Mándy azonban a villamost helyezi előtérbe, aki lát, érez, és megértő szemlélője az emberi életnek, amellyel szorosan összetartozik.

„A reggelek! A villamos reggelei!

A villamos csöngetett. Cseppet se sürgetően. Inkább kedvesen, türelmesen. Kicsit elnézően. Jó, jó, azért nem kell így rohanni.

De ő rohant. Iskolatáskáját a hóna alá szorítva nyargalt a villamos felé. Fél kézzel a lecsúszott harisnyáját rángatta. Megvár! Meg kell, hogy várjon!

Felugrott a lépcsőre. Egy pillanatra lehunyta a szemét. Nem jutok fel! Egyszerűen lehetetlen. A könyvek mind kipotyogtak. Könyvek és füzetek a síneken.

De akkor már fent volt. Orrát az üveghez nyomta. Visszanézett a sínekre. Az üres sínekre.

Beült egy sarokba. A lábát lógázta. Még az iskoláról is elfeledkezett. Mindenről. Nem volt más, csak ez a derűs reggel a villamos csilingelésével.”

Mándy Budapestjét nem látványosságok, nevezetességek alkotják, hanem az embert körülvevő hétköznapi világ. Jól ismert filmtechnikájával ráközelít egy-egy részletre, és azt eleveníti meg. Egy csendes utca csendes kis kávéházának ablaküvegét, amelyen keresztül látszanak a bent biliárdozók. A tér letaposott, ritkás, kopaszos fűcsomóit, ahogy a csősz csüggedten vizsgálgatja őket. A strandon lehatott fejjel álldogáló „gólyanyakú” zuhanyokat, akik mások bűneiért vezekelnek: a tolakodókért, a lökdösődőkért, a fröcskölőkért. A presszó teraszán megjelenő székeket: „Sárga, nádfonatú székek. Úgy jelennek meg egymás ölében. Együtt tölthették az éjszakát valamilyen sötét odúban. De most végre elfoglalják helyüket ezen a nyári reggelen.”

A Magukra maradtak a pesti bérházak kopott homlokzatára irányítja az olvasó figyelmét. Azokra az

elszürkült szobrokra, díszekre, amelyeket minden városlakó naponta láthat, de aligha vesz észre. Mándy ezeket jeleníti meg, és a rajtuk tükröződő érzelmekkel fejezi ki az ember nélküli világ embertelenségét.

„Kővállak tartottak kőerkélyeket.

Sötét arcok. Megfeketedett arcok. Akárcsak a haj, a szakáll megfeketedett csigái. A kivájt szemüreg.

Az arcokon düh, fájdalom. Mélységes megalázottság. De mindez már rég megdermedt.”

A házfalak komor képei újra meg újra előtűnnek. Kibontott hajú asszonyok, pufók gyerekarcok, legörbült szájak, sötéten vigyorgó majompofák, hegyes szakállas öreg lándzsával a kezében, hatalmas és szelíd asszonyok, sunyi, laposfejű békák, sisakos nők a padlásablakok felett, fekete fejű kosok és a szakállas óriás a ház sarkán, kezében a könyvek könyvével. A megszürkült szobrok nyomasztóak és fenyegetőek ebben az alighanem végítélet sújtotta városban, ahol nem maradt ember, csak magányos tárgyak.

A házfalaktól az elhagyatott gangokon, lifteken, üres lakásokon keresztül vezet tovább a háttérbe húzódó elbeszélő. A városi környezet számtalan megbújó vagy éppen jól ismert helyszínét láttatja. A földalatti folyosóját, egy kis cukrászatot, álmos trolikat, presszót, vele szemben

a KULCSKIRÁLY feliratú cégtáblával. A hodályszerű pince előtt álló jelzőlámpát, játszótéri hintákat. A mozi vásznát és a széksorokat. Az Operaház előtti szfinxeket, a Duna-parti székeket a szállodák előtt, a Lánchídra rátelepedett négy oroszlánt és a kékesszürke párába húzódott Várat. Az üres futballpálya kapuit, a kis templom recsegő padjait, a csöndes temető rothadó virágait és számtalan más olyan képet, amely hozzá tartozik ahhoz a jól ismert, hétköznapi környezethez, ahol a budapesti ember otthon érzi magát. A mű tehát nem csupán a pusztulás látomását idézi, hanem a város reményt sugárzó közegét is, amely hűségeseen ragaszkodik az emberhez, és visszavárja az eltűnteket.

A ragaszkodás természetes része, hogy a történelem, a múlt is jelen van az ember életében. Hol itt, hol ott bukkan fel valamelyik történelmi alak. Egy ébren töltött londoni éjszakában egy résnyire nyíló ajtó mögött ismerős arc merül fel. „Talán a fényképét láthattam valahol. Az arcmását. [...] Mégpedig Kossuth Lajos mellett. [...] Szemere Bertalan!” Máskor Batthyány kel életre. „Gróf Batthyány Lajos gyanakszik rám. Ezt valahogy az első naptól kezdve éreztem. Talán hogy én is benne voltam a kivégzőosztagban. Vagy éppen csak sunyi kis hivatalnok valamelyik irodában. Papírokat tologat, jelentéseket továbbít. Talán még azt is feltételezi rólam, hogy ismertem Haynaut! Na nem! Ez igazán túlzás.” A kivégzett

miniszterelnök visszatérő szereplő, hiszen Mándyék Aulich utcai lakásából rá lehetett látni a Batthyány-örökmécsesre. „Batthyány gróf odalent a téren. Lemegyek hozzá. De talán magára akar maradni. Nem kíván semmiféle társaságot. Hiszen olyan ritkán lehet egyedül. Autók veszik körül. Autók gyűrűje. Tülkölés. Ajtócsapkodás. Ordítózás: Koszorúk. Szigorúan ellenőrzött koszorúk. Vékonyka lángja az emlékezés mécsesének.” Egy alkalommal Bem tábornok elevenedik meg, amint kihajol egy ablakon, és leszól a délutáni utcába. Kossuth Lajos a Teréz-templomnál várja a villamost. Ferenc József egy villamosvezetőben testesül meg. Mindnyájan velünk élnek, jelen vannak, nemcsak szavakban, hanem a magyarság természetes összetartozásában. Hűségben.

„Lecsupaszított, kopár szavak”

Az Egy öreg boltos című novella feltárja Mándy írói technikáját és stílusát. Köztudomású, hogy bárhol járt, feljegyezte a hallott vagy látott, érdekesnek tűnő szavakat kifejezéseket. Cetliken, szalvétákon, füzetlapokon őrizte a neki tetsző nyelvi leleményeket, amelyeket aztán beépített írásaiba. Így hozta létre kivételesen megalkotott, filmszerű képeket idéző novelláit, amelyek sajátos képvilágra és költői prózanyelvre épülnek.

Az öreg boltos számba veszi, mire építhet. „Lássuk, mi van raktáron! Mire számíthatok? Mondatok, félmondatok, szavak. Lecsupaszított, kopár szavak. Áthúzott szavak. Kusza feljegyzések régi noteszekben, blokkokon, levélen (amire sose válaszoltam), táviraton, szalvétán, névjegyen.” Ezekből az itt-ott megbújó szavakból alakul ki az a rövid mondatokból, névszói állítmányokból, kihagyásokból szerkesztett, utánoszhatatlanul mándys nyelv, amely éppen töredékességével, állóképszerűségével idézi a film eszköztárát. Egy Mándyról szóló beszélgetésben Rába György idézi egy vallomását, amelyben elmondja, pályája kezdetén azért adták vissza írásait, mert „nem lehet tudni, hogy ki beszél”. Gondolatok, párbeszédfoszlányok, a látványból asszociált csonka metaforák sorjáznak, és az olvasónak kell felfedeznie, mi a valóság és mi a képzelet játéka, illetve ki a beszélő. Ebben a nyelvi közegben nem

meglepő, ha „felmerül” egy arc, majd „szétfoszlik”, vagy ha egy ismerős „eltűnt”, „elsüllyedt”. Maguk a kifejezések jelzik, hogy itt bármi megtörténhet.

Egy-egy rövid, névszói állítmánnyal megalkotott mondat érzékelteti a látványt vagy a hangokat. „Börtönszürke épület. Magányosan, fenyegetően. Az Otthon. A kapun felirat.” „Köhögés odalentről. Mélyről felszakadt köhögés.” A valóságos közegből metaforák vezetnek át a képzelet világába: „Az öreg falióra. Vidéki körorvos, aki úgy lóg a falon, és mindig késik, és mindig három percet.” „Előrehajló hát a sűgőlyuk.” „Hurokra csavart kötélén vonszolták ki a szekrényt. Tehetetlen, foglyul ejtett állat.” Mándy költői stílusában kiemelt szerepű a kép és a hang, amelyeket részletező leírások helyett gyakran sajátos szóalkotásokkal, meghökkentő jelzőkkel érzékeltet. A „mogorva, zord szekrénycsorda” például a pincében heverő szekrényeket jellemzi. A barna asztalon „bútorbarna” csokoládé hever. Az üvegablak előtt „üvegarcok”. Mindezek ugyanakkor a hétköznapi nyelvre megidéző, nagyon is közérthető, hétköznapi nyelvbe ágyazódnak, amelytől a szleng sem idegen. A fiatalok például „levágtatnak” a lépcsőn, a lakó a „köpésnyi” erkélyen tűnik fel, a jelenet „muris”, a „fura pofa” cipője pedig „klaffog”.

Mándy műveinek nyelve tehát ugyanolyan magától értetődően tükrözi az emberi élet összetettségét, mint megjelenített tájai és alakjai. A gyakran lecsúszott egzisztenciájú emberek és kopott környezetük köznapisága, ugyanakkor megindító líraisága a sajátos költői prózanyelvben is tükröződik. Krúdy látásmódjának szépsége Mándy kihagyásokkal megalkotott modern nyelvében él tovább.

A pálya szélén?

Mándy Iván novellaművészete számtalan lehetőséget kínál az irodalomtanításban. Először is megfigyelhetjük, milyen nehézségek merülnek fel a kihagyásos szöveg olvasása során. Beszélhetünk magáról a novella műfajról és változatairól. Vizsgálhatjuk Mándy lecsúszott alakjait, valamint velük kapcsolatban az irodalmi és hétköznapi jelentésben használt hős fogalmát. Felidézhetjük sajátos budapesti világát, amely a regionális irodalom témakörében is helyet kaphat. Elgondolkodhatunk a hazához és az otthonhoz való hűségről. Tanulmányozhatjuk kivételes prózanyelvét és a benne megjelenő nyelvi rétegeket. A Magukra maradtak, valamint kései novellái – különösen a Kabinszúnyogok és a Séta egy kalapon – alapján pedig a modern ember egzisztenciális kérdéseit is feszegethetjük.

Az ötvenes években Mándy a pálya szélére szorult. Nemcsak A pálya szélén című regényének futballvilágért rajongó, lecsúszott „hőse”, Csempe-Pempe szorult ki a társadalom peremére, hanem a művek kiadásától megfosztott író is távol került minden elismerés lehetőségétől. A 80-90-es években felismerték tehetségét, majd egyre több tanulmány mutatott rá modernségére. Kár lenne tehát az irodalomtanításban újra a pálya szélére sodornunk.

4. Mándy Iván emlékezete

Az írás keletkezésének éve: 2025.

Harminc éve, 1995. október 6-án halt meg Mándy Iván, a 20. század második felének egyik legeredetibb és legkiválóbb írója. Érdemtelenül keveset hallani róla, holott novellái a magyar irodalom legjobbjai közé tartoznak. Az évforduló ráirányíthatja figyelmünk, hogy rokonszenves alakját és különleges írói világát mindenképpen érdemes megismertetnünk a diákokkal.

A hűség írója

„Kinéztem a sötét térre. Egy mécses elveszett fénye a kaszárnyszerű épületek között. Emlékmű. Az első felelős magyar miniszterelnök emlékműve. A levert szabadságharcé.”

Mándy Iván az aradi vértanúk emléknapján, október 6-án halt meg. Aligha túlzás szimbolikusnak vélni ezt a dátumot, hiszen szinte személyes viszony fűzte gróf Batthyány Lajoshoz, akit 1849-ben Pesten szintén azon a napon végeztek ki az Újépület falánál. Ha Mándy az Aulich utcai lakásuk ablakából kinézett, az e helyszínen álló Batthyány-örökmécsesre látott rá, és a kivégzett miniszterelnök újra meg újra megjelent kései írásaiban. Nem hősként és nem történelmi nagyságként, hanem olyan emberként, aki ugyanolyan gyarló, mint bármelyikünk, de kitörölhetetlenül jelen van életünkben. Magától értetődő hűség köt hozzá, hiszen emléke beleszövődik a mindennapokba. „Batthyány gróf odalent a téren. Lemegyek hozzá. De talán magára akar maradni. Nem kíván semmiféle társaságot. Hiszen oly ritkán lehet egyedül. Autók veszik körül. Autók gyűrűje. Tülkölés. Ajtócsapkodás. Ordítózás. Koszorúk. Szigorúan ellenőrzött koszorúk. Vékonyka lángja az emlékezés mécsesének.”

Mándy a hűség írója. Hűséges a tárgyakhoz, a helyekhez, a városhoz. Hűséges az emberekhez, a magyar

történelem utókor által szoborra merevített nagy alakjaihoz ugyanúgy, mint a kitaszított, lecsúszott, szerencsétlen figurákhoz. Hűséges mindazokhoz a budapesti helyszínekhez is, amelyek az itt élők és valaha itt megfordulók mondatait, tetteit őrzik. Novelláiban a hűség nem hangzatos szóként jelenik meg, hanem magától értetődő érzésként és természetes összetartozásként. Utcák, terek, házfalak, kapualjak, villamosok és ismert épületek figyelik részvétellel az itt élő embereket, akik pedig ebben a közegben érzik otthon magukat. Ide tartoznak.

Mándy a magyartanításban

Ez a nagyváros iránti hűség lehet alapja Mándy iskolai megismertetésének. A gimnáziumi kerettantervben az író csak ajánlott tananyagként szerepel irodalom és film kapcsolatához kötődően (Régi idők focija), és az általános iskolaiban is csupán választható Az enyedi diák című kevésbé ismert ifjúsági regénye, illetve ajánlott a Tájak, az én tájaim kötetből részlet. Nyilvánvaló, hogy egyáltalán nem jelentőségének megfelelően van jelen az iskolai magyartanításban. Pedig kivételes a prózatechnikája. Kései novelláinak sűrített, lírai nyelve, az álmot és valóságot egymásba játszó képi világa a modern irodalom nagyjai közé emeli. Éppen ezért mindenképpen érdemes foglalkoznunk vele akkor is, ha fulladozunk a megtaníthatatlan méretű „tananyag” szorításában. Mert Mándy hozzásegít ahhoz, hogy levegőt vegyünk.

A legjobb módszer, hogy mindenképpen beszéljünk róla, az, ha a szóbeli érettségiben szerepeltetjük. Fővárosi iskolákban a 8. témakörben (Az irodalom határterületei VAGY Regionális irodalom) magától értetődő lehet egy Mándyhoz kapcsolódó tétel, hiszen ő kifejezetten budapesti író. A fővároson kívül a 3. témakör adódik (Portrék, metszetek, látásmódok a 19-20. század magyar irodalmából. Választható szerzők), ahol az ott felsorolt 17 alkotó mellett lehetőség van egy hozzájuk „hasonló

jelentőségű szerzővel” bővíteni a listát. Mándy mindenképp méltó erre. A magyar próza fejlődésében semmivel sem kevésbé értékteremtő író, mint az ott szereplő Gárdonyi, Karinthy, Krúdy, Márai, Móricz, Örkény vagy Szabó Magda.

A házilétrák

Az érettségihez regényei, kisregényei közül is választhatunk, de célszerűbb rövidebb novellát keresni, amelyet órán együtt olvashatunk el és dolgozhatunk fel a diákjainkkal, így biztosak lehetünk abban, hogy megismerkednek a szöveggel. Egyik évben Mándy A házilétrák című művére esett a választásom, amely kései novellái közé tartozik: a Huzatban című kötetében jelent meg a Magvető Könyvkiadónál 1992-ben. Ez a rövid mű kiváló kiindulópont az író sajátos képi világának és nyelvi kifejezőmódjának megismertetéséhez, valamint a budapesti háttér is kirajzolódik belőle, ezért évek óta ezt olvastatom a végzősökkal. Elemző feladatsort is készítettem hozzá, amellyel az értelmezést próbálom segíteni. A gyors és egyszerű szövegekhez szokott gyerekek elsőre rendszerint nem sokat értenek a novellából, de a feladatlap kérdéseire épülő megbeszélés során közös erővel általában összerakják, miről lehet szó.

A történetben a címbéli „házilétrák” életre kelnek. Elhagyják a házat, és útnak erednek. Ismert budapesti

helyszíneken bukkannak fel. Az Opera körül, az Operettben, az Állatkertben, a Lukács uszodánál vagy a Gellért fürdőnél. Régi kedves tereken és utcákon. Homályos kapualjakban. Közben hűvös előkelőséggel társalognak egymással.

„ – Kinézek az Állatkertbe.

– Engem csak a berlini érdekel.

– Maradok a pestinél.

– Kérlek, semmi akadály.

– Mi a véleményed a Lukács uszodáról?

– Akkor már inkább a Gellért. De ha te úgy gondolod...”

Aztán elhagyják „a hazai tájakat”, és idegen városok falai, utcalámpái, hirdetőoszlopai között tűnnek fel. Majd lassan elmaradnak körülöttük a házak, és apokaliptikus környezet veszi körül őket.

„Barakkok.

Igen, barakkok között találták magukat. Ajtókat, ablakokat nyitva, vagy éppen kiszakítva.

A lakók odakint heverték a kiégett fűvön.

Lakók? Ugyan miféle lakók?

A létrák hullákon botorkáltak át, egymásra dobált hullákon. Egyetlenegy akadt köztük koszos, behorpadt csomagolópapírral letakarva. [...]

Egy nő rohant át a barakkok között kibomlott hajjal, szakadt szvetterben. Odakiáltott valamit a létráknak. Azzal eltűnt.”

Ebben a világvégi környezetben „kóvályognak” a létrák, maguk sem értik, mi történhetett, de nincs megállás. „Tovább, tovább, de minél előbb!” Valami megmagyarázhatatlan erő sürgeti őket, amely a városi nézelődés helyett kapkodó, tolakodó rohanássá változtatja útjukat.

„Összeakadt a lábuk, ahogy bukdácsoltak, botorkáltak egymást lökdösve, taszigálva.

Néhányan csúnyán elvágódtak.

Azért valahogy csak feltápáskodtak. Folytatták útjukat támolyogva, dülöngélve.

Szakadt ingeket hurcoltak magukkal, nadrágfoszlányokat, mindenféle rongyokat, összegubancolódott hajcsomókat.”

A 20. század halálmeneteit idéző botladozásban végül eléri a tengert, ahol pillanatnyi pihenőhöz jutnak. De nem tengerparti nyaralás várja őket, „Dühödt kétségbeeséssel”

gázolnak bele a tengerbe, mintha „mindent le akarnának mosni magukról”. A megtisztulás reményét vagy lehetőségét villantja fel ez a mondat, ugyanakkor a düh és kétségbeesés öngyilkos indulatot is sejtet.

A létrák apokaliptikus vonulását itt elhagyja az író, és visszavezet a kiindulóponthoz, a budapesti közeghez. Az utolsó bekezdésben a tempó lelassul, és az olvasó megérti, milyen látvány lehetett a házilétrák egyre kétségbeesettebb utazásának kiindulópontja. Az áradó Duna képe magyarázatot ad a világvégi látomásra.

„Ezalatt odahaza a Duna elhagyta régi medrét. Szürkén, rosszkedvűen hömpölygött előre. Elérte a Népszínház utcát.”

A műelemzés lépései

A mű közös olvasása után kiosztom a szövegelemzési feladatlapot, amelyet kis csoportokban oldanak meg. A talányos szöveg többeket megijeszt, ezért sokkal szívesebben találgtatják együtt, mi történhetett. Így a novella feldolgozása két tanórát vesz igénybe. Az elsőn olvasunk és a feladatokon gondolkodnak, a második órán pedig közösen beszéljük meg a válaszaikat. Szerencsés esetben dupla órát tudunk rászánni a műre, így a megbeszélésük még friss élményekre építhetünk.

A következő kérdéseket kell megvizsgálniuk és megválaszolniuk:

- A novella szereplői a címben jelzett házilétrák, amelyeket megszemélyesít az író.
- Gyűjts minél több olyan utalást, amely emberi tulajdonságaikat jelzi!
- Hol szerepelnek a novellában élő emberek? Mi a szerepük?
- A cselekmény
- Meghatározható-e ez a cselekmény? Mi történik?
- Valóságos-e ez a történet?
- Mikor derül ki pontosan, miről szól a történet? Nevezhető-e ez fordultnak?
- Az elbeszélő
- Hogyan viszonyul az elbeszélő a bemutatott szereplőkhöz?
- Keress példát arra, ahol belehelyezkedik a létrák „gondolatvilágába”!

- A novella terét főnevek határozzák meg.
- Gyűjtsd össze őket!
- Milyen környezetet jelenítenek meg ezek a szavak?
- A novella ideje
- Milyen szavak utalnak a novella – egyébként meghatározatlan – idejére? Keress példákat!
- Van-e jelzés arra, mennyi idő alatt játszódik le a „cselekmény”?
- Milyen szerkezeti egységekre bontható a mű?
- Milyen világot ábrázol? Hogyan viselkednek a létrák?
- A cím
- Keress utána, mit jelent a „házilétra” szó!
- Van-e többletjelentése az összetett szó előtagjának?
- Találsz-e jellegzetes motívumot vagy toposzt a történetben?
Ha igen, próbáld is értelmezni!
- Jellemezd a novella nyelvét!
- Figyeld meg a mondat- és szövegszerkesztést!
- Gyűjts minél több mozgással, járással, utazással kapcsolatos igét!
- Keress példát patetikus és ironikus kifejezésekre!

A kérdéssor a novellaelemzés alapvető szempontjain vezet végig, így az írásbeli érettségi műelemző esszéjére való felkészülést is segíti, nem csupán a szóbeli tételt alapozza meg. Kiemeljük, hogy ezeket a tényezőket minden elbeszélő műben érdemes megvizsgálni, nem csupán Mándy alkotásában.

A szereplőkkel kapcsolatban (1. kérdés) hangsúlyozzuk, hogy tárgyak kerülnek előtérbe, ami az íróra kifejezetten jellemző. Villamosok, bútorok, házfalak, kapualjak, szobrok és különféle egyéb dolgok kelnek életre műveiben. Megszemélyesítve, emberi tulajdonságokkal jelennek meg, és nagyon gyakran az emberek gyarlóságait szemlélik, hol együttérezve, hol gyanakodva. A házilétrák ebben némiképp különbözik az író más novelláitól, mert egyetlen valós emberi alak jelenik meg benne, de vele sem kerülnek kapcsolatba a főszereplő létrák: „Egy nő rohant át a barakkok között kibomlott hajjal, szakadt szvetterben. Odakiáltott valamit a létráknak. Azzal eltűnt.” Más emberi alakokról is esik szó, de ezek a megjegyzések valójában mindig tárgyakat jelölnek. „A létrák hullákon botorkáltak át, egymásra dobált hullákon. Egyetlenegy akadt köztük koszos, behorpadt csomagolópapírral letakarva.” „Egy hórihorgas öreg bedugta a fejét az egyik barakkba.”

Ez a kettősség rendszerint csak a jó olvasó gyerekek számára válik világossá. Éppen ezért érdemes itt tisztázni a történet lényegét, és megbeszélni, hogy az elbeszélő a létrák nézőpontjából láttatja az eseményeket (2-3. kérdés). A diákok általában végig tudják vezetni, milyen helyszíneken jártak a létrák, mit láttak, de nem értik, mi ennek a lényege. Éppen ezért megfigyeljük, milyen jelzések utalnak arra, hogy nem egészen valóságos a cselekmény. Először azt szokták kiemelni, hogy csak úgy

megjelennek helyszínek, pl. a barakkok vagy a tenger, de nem világos, miért vagy hogyan kerültek oda a létrák. Jó alkalom ez arra, hogy Mándy kihagyásos, erősen sűrített és filmszerű képi stílusára irányítsuk a figyelmet. Erre és a névszói állítmányokat gyakran alkalmazó prózanyelvre később még visszatérünk.

A cselekmény megértése érdekében a szöveg végét olvassuk el. „Ezalatt odahaza a Duna elhagyta régi medrét. Szürkén, rosszkedvűen hömpölygött előre. Elérte a Népszínház utcát.” E három mondat alapján egyre többen jönnek rá, hogy a történések kiindulópontja a dunai árvíz, ami azonban csak a mű végén derül ki. Ez az írói fogás lehetővé teszi, hogy álom és valóság, látvány és képzeletvilág egybeolvadjon, és a szürreális képek a 20. századi történelem tragikus eseményeit idézzék fel. A filmszerű képek sokféle asszociációt tesznek lehetővé, így az olvasó képzeletvilága is részévé válik a novellának. A különválasztott utolsó három mondat tehát új értelmezési lehetőséget kínál, ami nem hagyományos novellai fordulat. Nem a cselekményben hoz szembetűnő változást, hanem az értelmezésben.

Ilyen előzmények után újra megfigyeljük, hogyan jeleníti meg a létrákat az elbeszélő. Nem passzív szereplőkként láttatja őket, hanem megszemélyesítve. Ismeri a gondolataikat, szorongásaikat. Bár harmadik

személyben mutatja be őket, olykor nézőpontváltással – és kellő iróniával – érzéseiket, gondolataikat közli („Nem kell nézelődni! Semmi ácsorgás, semmi bámészkodás.”). Máskor külső szemlélőként értelmezi tetteiket („Olykor ráborultak egy falra. Egy falra, egy utcalámpára. Mi ez? Meghatottsági roham egy idegen város idegen utcáján?”).

A következő lépés a történet kereteként megjelenő tér és idő vizsgálata (4-5. kérdés). A helyszíneket elsősorban főnevek jelzik. Nincs részletező leírás, csak egy-egy pillanatkép. Az első helyszín a ház, amelyet a házilétrák elhagytak. Semmi egyebet nem tudunk meg róla, hiszen nem ez a ház fontos, hanem a létrák vele kapcsolatos viszonya, érzései: „Már régen készültek erre? Vagy csak egy hirtelen ötlet? Egyébként nem az első eset. Olykor igazán megengedhetnek maguknak egy kis kiruccanást bel- és külföldön egyaránt.” Ezután terek, utcák, ismert budapesti épületek (Opera, Operett, Állatkert, Lukács uszoda, Gellért fürdő), kapualj, lépcsőházak, udvarok jelennek meg. A városból kilépve idegen ország és a barakkok világvégi képe látszik, majd a tenger. Végül az elbeszélő visszavezet a pesti színtérre, ahol a Duna elhagyja medrét, és eléri a Népszínház utcát. A megjelenített terek inkább jelzésszerűek, de tökéletesen idézik fel a budapesti világot, amely a létrák „kiruccanását” keretezi.

Az események ideje még ennyire sem konkrét. Inkább csak az említett helyszínek segítenek a tájékozódásban. A pesti képek, az utcalámpák, a hirdetőoszlopok a 20. századi Magyarországot idézik, az idő mégis meghatározatlan, ami a novella álomszerűségét erősíti. Az sem derül ki, mennyi idő alatt játszódnak le az események, és nem is fontos. Nyilvánvalóan a képi világ szerepe hangsúlyos. Erre utal a barakkok megjelenése is. Alighanem az árvíz által megtépázott ócska bódék és „lakóik”, a tönkrement bútorok, ajtók, ablakok ezek, de a barakk kifejezés és a „hullák” metafora a 20. századi magyar történelem nyomasztó képeit idézi fel.

A homály mind a cselekményben, mind a tér- és időábrázolásban tetten érhető, a diákok mégis világosan felismerik, milyen szerkezeti egységek figyelhetők meg (6. kérdés). A létrák először a városban kószálnak, majd a határon átkelve idegen tájakon járnak. A következő egység a barakkok közé vezet, ahol a pusztulás erőteljes metaforikus képei világvégi hangulatot keltenek. Kiegett fűvön heverő „lakók”, egymásra dobált „hullák”, egyikük koszos csomagolópapírral letakarva. Szakadt szvatterben rohanó, kibomlott hajú, kiáltó nő, aki rögvest el is tűnik, és kiáltása nem ér célba. A létrák ezután egyre kaotikusabban, zavarodottabban bukdácsolnak tovább, így érik el a tengert, amelybe dühödt kétségbeeséssel gázolnak be. Végül az utolsó, különálló három mondat az

értelmezést alakítja át, visszavezeti az olvasót a valósághoz, ugyanakkor őrzí az álomszerű érzést is.

Az egyes részek kibontása után a novella által ábrázolt világra irányítjuk figyelmünk (7. kérdés). Mindenekelőtt a főszereplő létrákra, amelyek emberként cselekednek, beszélnek, ügyetlenkednek. Ugyanúgy bukdácsolnak, botorkálnak, mint mi, emberek, amit az elbeszélő hol együttérzéssel, hol ironikusan jelenít meg. Egy-egy kérdéssel vagy megjegyzéssel jelzi a létrák emberi vonásait.

„Olykor igazán megengedhetnek maguknak egy kis kiruccanást, bel- és külföldön egyaránt.”

„Olykor ráborultak egy falra. Egy falra, egy utcalámpára. Mi ez? Meghatottsági roham egy idegen város idegen utcáján?”

„A létrák szédülten kóvályogtak. Egy hórihorgas öreg bedugta a fejét az egyik barakkba. Talán valami szolgálatot akart felajánlani? Miféle szolgálatot? És kinek?”

A létrák „kiruccanását” filmszerű képek egymásutánjában követhetjük, ami sokféle asszociációt tesz lehetővé. Akad köztük, aki „eltűnik”, más „előbukkan egy kapualjból”. A körülöttük lévő házak „váratlanul eltűnnek”, az „utcák kicsúsznak alóluk”, az utcalámpák „észrevétlenül meglógnak”. Ahogy emberi életünkben

bukkannak fel és születnek körülöttünk emberek, vagy tűnnek el váratlanul és véglegesen. Barakkok merülnek fel a színen, „kiégett fűvön heverő lakókkal”, „egymásra dobált hullákkal”, és ezek a metaforikus képek a háborúk, haláltáborok, menekülő emberek rémképeit idézik. A tengerbe gázoló, magukról mindent lemosni akaró, dühödt és kétségbeesett alakok képe pedig bibliai mélységeket sejtet.

Mándy egy-egy látványelemet emel ki, amelyet életre kelt, és ezzel áthelyezi abba a szürreális álom- vagy képzeletvilágba, amely sokféle értelmezést tesz lehetővé. „Mándy kései köteteiben bőven találhatók olyan írások is, amelyekben minden narratív összefüggés nélkül álom- és emlékkép-töredékek váltogatják egymást, nehezen értelmezhető szürreális logika szerint” – írta Györffy Miklós. Ezt a logikát az olvasónak magának kell megalkotnia.

Álom és valóság tehát nem válik szét, és a metaforikus tájak és cselekedetek különösen felerősítik a többértelműséget. Mándy egészen kivételes természetességgel alkalmazta a sűrítés eszközét, amivel összetéveszthetetlenül egyéni prózanyelvet teremtett (10. kérdés). Jellemzően nagyon sok a névszói állítmány a mondataiban, amelyek gyakran egészen rövidek és tömörek. (Pl.: „Ajtók, ablakok nyitva, vagy éppen

kiszakítva.”) Ugyanígy a bekezdések is legfeljebb néhány mondatosak. Ez a technika sok szünetet hoz létre, ami az olvasót megmegállítja, el-elgondolkodtatja, és a belső képalkotását is megerősíti. Mándy műveiben a filmek vágásai és váltásai kelnek életre, amit éppen ez az írói módszer tud megteremteni.

A tárgyakat és helyszíneket, valamint a képi világot előtérbe helyező prózában mégis mindig az ember a főszereplő. Mándy Magukra maradtak című novellaciklusában a pesti utcákat, épületeket elhagyják a lakók, és magukra maradnak. Ők pedig csak a hiányt, az ürességet érzékelik. Hűségese várnak vissza az embereket, hiszen nélkülük már nem „otthonok”, csak élettelen tárgyak és helyek, amelyek nem kellenek senkinek. Gondolataikban, mozdulataikban és érzéseikben továbbra is élők, emberiek, de megszűnt számukra az az összetartozás, amely az emberek jelenlétében keltette őket életre. A házilétrák sem tudnak emberek nélkül létezni. Miután „elhagyták a házat” és útnak indultak, újra meg újra az emberi élet nyomait keresik. Benéznek a lépcsőházakba és udvarokba. („Mégiscsak ez érdekelte őket úgy igazán.”) Ráborulnak egy falra vagy utcalámpára. („Meghatottsági roham egy idegen város idegen utcáján?”) Bedugják a fejüket egy barakkba. Szakadt ingeket hurcolnak magukkal, „nadrágfoszlányokat, mindenféle rongyokat, összegubancolódott hajcsomókat”, tehát utolsó

pillanatig őrzik az emberi élet maradványait. Nem véletlenül „házilétrák” ők, akik az emberi otthonokhoz tartoznak.

A novella címe (8. kérdés) tehát egyetlen összetett szóban összegzi a létrák legfontosabb tulajdonságát, azt, hogy ők az emberi élet részei. Ezt emeli ki az a szokatlan megoldás, hogy az első mondat a cím folytatása: „A házilétrák – elhagyták a házat.” Egyszerű létrákká váltak, akik elvesztették „házi” előtagjukat. A novella kezdetén nem derül ki, mi volt döntésük oka, milyen szándék vezérelte őket, hogy kilépjenek megszokott otthonukból. A cselekvő ígét tartalmazó „elhagyták a házat” kifejezés saját elhatározást sugall, ám a folytatásban úgy látszik, utazásuk során mégis mindvégig az emberi életet keresik. Csak a novella vége segít megérteni, hogy talán mégsem valódi cselekvő indíttatással „hagyták el” a házat.

Maga a „házilétrá” kifejezés nem csupán írói lelemény. Bár mostanra elavult a szó (az áruházakban ma „háztartási” létrákat találunk), korábban ezt használták. Még a 70-es években is jellemző volt, amiről korabeli újságcikkek szóhasználata tanúskodik. Mándy novellájában pedig külön hangsúlyt kap ez a kifejezés. A mai gyerekek a háziállatra asszociálnak, ami segíti őket a megértésben. Ahogy a kutyák és cicák az emberek társai, „házi” kedvencei, úgy a létrák is „háziak”, tehát az emberi

otthonhoz tartoznak.

Éppen ezért súlyos a címet folytató első mondat: „elhagyták a házat”. Nem egyszerű felfedező körútra indultak, ahogy a háziállatok szokták. Nem vakációra készültek, mint az emberek. A házilétrák véglegesen szakítanak otthonukkal. A tudatosságot azonban megkérdőjelezi a folytatás: „Már régen készültek erre? Vagy csak egy hirtelen ötlet? Egyébként nem az első eset. Olykor igazán megengedhetnek maguknak egy kis kiruccanást bel- és külföldön egyaránt.”

Megrendítő, súlyos kifejezések és ironikus megszólalások egyszerre jelennek meg a szövegben, ami Mándy prózájának jellegzetes vonása (10. kérdés). Műveiben a tragikum mellett mindig megfigyelhető a rá jellemző irónia vagy humor, amit gyakran a változatos szókincsrétegek alkalmazásával ér el. Szleng és választékosság is egyszerre jelenik meg prózájában. A házilétrák közül például néhányan „lekoptak”, „csúnyán elvágódtak”, A novella végén viszont „megszégyenülve”, „dühödt kétségbeeséssel” látjuk őket.

Különösen érdekes a létrák utazásához kapcsolódó mozgást jelentő kifejezések sokfélesége. Érdeemes ezeket összegyűjteni, mert remekül fejleszti a gyerekek szókincsét, és megfigyeltethetjük a különböző stílusárnyalatokat is. A teljesség igénye nélkül néhány

példa: elhagyták, kiruccanás, felbukkant, előbukkant, lekoptak, átkelt, eltűntek, elbújtak, meglógtak, kicsúsztak, heverték, átbotorkáltak, átrohant, kóvályogtak, ácsorgás, bukdácsolnak, botorkáltak, lökdösve, taszigálva, elvágódtak, feltápáskodtak, támolyogva, dülöngélve, elérték, megfordulnak, elballagnak, belegázoltak, hömpölygött.

E szavak segítségével az utazás motívum felé fordíthatjuk a gyerekek figyelmét (9. kérdés). Felidézhetünk olyan irodalmi műveket, amelyekben fontos szerepet játszik az út, a vándorlás, és beszélhetünk a toposz sokféle értelmezési lehetőségéről.

Tudjuk, az utazás nem tartozott Mándy kedvenc foglalatosságai közé. A londoni útfáról szóló novellái rendkívül ironikusan jelenítették meg elveszettségét, otthontalanságát az idegen világban. A pesti környezet, az utcák, házak, kőerkélyek, kapualjak gondolatainak legfőbb ismerője nem vágyott másfelé. Aztán mégis elutazott. Harminc éve, október 6-án követte gróf Batthyány Lajost.

„Gróf Batthyány Lajos. Magyar miniszterelnök. Nála kell jelentkeznem. ... Nem halaszthatom tovább.”

Mi sem halaszthatjuk tovább. Éltető erőt kell merítenünk különleges, egyéni és meghatóan emberi műveiből, s ezeket mindenképpen meg kell ismertetnünk a

fiatalabb nemzedékekkel.

HÁTTÉRGYÁR

5. Egy modern mese a szóbeli érettségi tételek között - Lázár Ervin: Szegény Dzsoni és Árnika

Az írás keletkezésének éve: 2016.

A 2017. májusi érettségi vizsgaidőszaktól sok más tantárgyhoz hasonlóan a magyar nyelv és irodalom részletes követelményei is megváltoznak mind közép-, mind emelt szinten. Az írásbeli vizsga felépítése és a szóbeli érettségi témakörei is módosulnak, irodalomból és nyelvtanból egyaránt. Irodalomból három csoportban jelennek meg a magyar irodalom művei: 1. Kötelező szerzők, 2. Választható szerzők, 3. Kortárs szerzők. Ez utóbbi váltja fel a korábbi „A kortárs irodalomból” témakört, és itt ezentúl a „mindenkori vizsga előtti utolsó harminc évben keletkezett (írt, bemutatott, megjelent) irodalmi alkotás” szerepelhet. Lehetőség nyílik azonban arra, hogy a „Választható szerzők” témakörben a felsorolt alkotók mellett a „közelmúlt vagy a jelenkor” irodalmából is válasszunk egy szerzőt. Ez utóbbi körben jelenhet meg például Lázár Ervin Szegény Dzsoni és Árnika című meseregénye, amely 1981-ben jelent meg, tehát a „Kortárs szerzők” témakörből kiesik.

A Szegény Dzsoni és Árnika mint érettségi tétel

A meseregényt évek óta tanítom, és a gyerekek minden évben örömmel vették, ha szerepelt a szóbeli irodalom tételek között. Általában a feleletek is jól sikerültek az érettségin. Ezért örülök, hogy a változások után is megmaradhat tételként, bár új témakörben.

Lázár Ervinről a gyerekek többsége kellemes emlékeket őriz. Találkozhattak vele otthoni esti mesékben, alsós meseolvasások során, vagy 5. osztályban, a mese műfaj részletes vizsgálatakor. Ám a tapasztalatok azt mutatják, hogy konkrét emlékeik többnyire homályosak, mert azóta egyáltalán nem olvasták történeteit. Mégis szívesen veszik, ha 12.-ben újra elővesszük, és már mélyebb műértelmezést végzünk.

A végzős diákok többsége nem (sem) olvas hosszabb műveket, vagy ha igen, azok inkább a népszerű olvasmányok közé tartoznak. A Szegény Dzsoni és Árnika viszont olyan meseregény, amely mintegy 80 oldalnyi, és ha megmutatom, hogy az is nagybetűs és illusztrált gyerekkiadás, akkor elfogadják, és valóban el is olvassák a szöveget. Sok gyerek már egyáltalán nem jár könyvtárba, ezért a siker érdekében többféle lehetőséget kínálok az olvasáshoz. Két saját példányt kiadok nekik, ezeket adhatják tovább egymásnak. Megmutatom nekik a linket, ahol elérhetik a szöveget. Az elmúlt évben pedig az osztály

közösségi oldali zárt csoportjában elérhetővé tettem számukra egy olyan szövegváltozatot, amelyet az elektronikus könyvtári szövegből Word formátumban átszerkesztettem. Ez összesen 12 oldalas lett, tehát ki tudták nyomtatni, kellően rövidnek találták, és a mesélők párbeszédeit dőlt betűvel választottam el a mese történetétől, hogy az órai elemzés során könnyebben tudjanak tájékozódni. Ha akarták, a könnyebb olvashatóság érdekében átszerkeszthették nagyobb betűméretre. Mindezek segítségével sikerült elérnem, hogy mindnyájan elolvassák a művet, és az órai elemzéshez legyen náluk szöveg.

A regényre épülő tételben feladatként eddig az szerepelt, hogy értelmezzék a művet a szeretet próbájának meséjeként. Az órai feldolgozásban is ezt a szempontot helyeztük előtérbe, de kitértünk a hagyományos mese és a Lázár Ervin-i mese különbségeire, a kétszólamú elbeszélésmódra, a nevek és különleges kifejezések szerepére, és végül arra, hogy mindezt a cselekvő szeretet keresztény eszményére épülő szemléletmód szervezi egységes egésszé.

Az új érettségiben a „Választható szerzők” követelményeiben lehetőségként szerepel a világlátás alapján történő műértelmezés, illetve a műelemzésben a világlátás és kifejezés mód sajátosságainak bemutatása. A

cselekvő keresztény szeretet így továbbra is maradhat a tétel és az órai feldolgozás homlokterében. Lehetséges feladatok például:

- Mutassa be, milyen poétikai eszközök hangsúlyozzák Lázár Ervin Szegény Dzsoni és Árnika című meseregényében a cselekvő szeretet értékrendjét!
- Lázár Ervin Szegény Dzsoni és Árnika című meseregénye és a hagyományos népmese műfaj összevetése alapján jellemezze a mű világképét!
- Értelmezze a kétszólamú elbeszélésmód szerepét és jelentőségét Lázár Ervin Szegény Dzsoni és Árnika című meseregényében!

Bármelyik szerepel is majd tételfeladatként, az órai feldolgozásban ugyanazokat a szempontokat érvényesítjük.

A meseregény órai elemzése

A művel két órán foglalkozunk. A 12. évfolyam második félévében az idő szorítása miatt ennél többet semmiképpen nem szánhatunk a feldolgozásra, de kevesebbet sem, hiszen akkor a szövegvizsgálatra alig lenne lehetőség. Az első órán csoportmunkában vizsgáljuk meg a különféle szempontokat, a másodikon pedig a megfigyelték alapján közös vázlatot készítünk, amely segíti majd őket az érettségre való felkészülésben is.

A fő szempont a világlátás és a kifejezőmód sajátosságainak elemzése. Ehhez 3-4 fős csoportokban vizsgálják meg a következő kérdéseket és feladatokat:

- Gyűjtsetek mai népszerű regényeket és filmeket, amelyek a mesére épülnek. Magyarazzátok meg, mi lehet a népszerűségük oka! Állapítsátok meg, van-e bennük hasonlóság a meseregénnyel!
- Keressetek minél több olyan mesei elemet a regényben, amely a hagyományos mese műfajra jellemző!
- Keressetek olyan mesei elemeket, amelyek különböznek a hagyományos mese műfaj jellemzőitől! Állapítsátok meg, mi lehet a szerepük!
- Gyűjtsétek össze, milyen próbákat kell kiállnia szegény Dzsoninak és Árnikának a történet folyamán! Hogyan birkóznak meg ezekkel?
- Mutassátok be röviden a mese szereplőit! Figyeljete a névadásra, valamint arra, miben különböznek a tündérmese hagyományos szereplőitől!

- Vizsgáljátok meg a mesélők párbeszédeit! Gyűjtsétek össze, milyen kérdéseket beszélnek meg ezekben! Ezek alapján próbáljátok értelmezni, mi lehet a kétszólamúság szerepe a regényben!
- Figyeljétek meg a meseregény nyelvezetét! Mi jellemzi a szöveg kifejezésmódját? (Figyeljétek a nevekre, a köznyelvitől eltérő szavakra és kifejezésekre, a szereplők és a mesélők beszédmódjára, stb.)

Minden csoport 25 percet kap a kidolgozásra. Ezután kiosztom nekik az összes kérdést tartalmazó feladatlapot, és ezen összegzik az elhangzó válaszokat. Ha nem tudunk végezni, a következő órán folytatjuk. Ekkor készítjük el ugyanis közös megbeszéléssel a füzetbe kerülő vázlatot, amelyben egységes logika szerint rendezzük a csoportfeladatokban összegyűjtött megfigyeléseket és elemeket, és rövid pályaképet is készítünk. Ez utóbbiban csak a meseregényhez köthető életrajzi adatokat és műveket emeljük ki.

Lázár Ervin (1936-2006) a Tolna megyei Alsó-Rácegrespusztán született, és ott ismerte meg az idősebbektől a mesék világát. A bölcsészkar elvégzése után újságíróként tevékenykedett. Első sikeres műve A kisfiú meg az oroszlánok című meseregény (1964) volt. 1973-ban jelent meg A Hétfejű Tündér, majd 1979-ben a Berzsián és Dideki című kötet. 1981-ben látott napvilágot a Szegény Dzsoni és Árnika, 1985-ben pedig A Négyszögletű Kerek Erdő. Lázár Ervin meséi klasszikus és modern mesei

sajátosságokat egyaránt tartalmaznak: a szóbeli mesélés népmesei hagyományát ötvözik a modern kor világával. Jellemző, hogy sajátos, szeretetre épülő értékrendet tükröznek, és egyéni, játékos nyelv valamint kedves humor jellemzi őket.

Az elemzés fő irányai, gondolatai

Műelemzésünk alapjául azok a megfigyelések szolgálnak, amelyeket a gyerekek végeznek az egyes feladatok megoldásában. Ezekből rajzolódik ki, mi jellemzi a meseregény világlátását, amely értelmezésünk legfőbb eleme.

- A mese a mai filmekben és regényekben

A diákok általában maguk is elcsodálkoznak, mennyi mese veszi körül őket. Először többnyire filmeket találnak, és utána gondolják át, milyen regényekből készültek azok, vagy melyik filmből írtak regényadaptációt. Rendszerint eszükbe jut a Csillagok háborúja-, a Harry Potter- és az Alkonyat-sorozat, az Avatar, Az éhezők viadala, valamint az aktuális divat szerinti legújabb filmek és könyvek. Gyakran emlegetnek animációs meséket is.

A mese népszerűségének okai között először azok a válaszok szerepelnek, hogy „az emberek vágnak az izgalmakra”, „szeretik a fantáziájukat használni”. Csak később gondolnak arra, hogy a mesék világa egyértelmű és harmonikus, és a harmónia igénye a modern kor zűrzavaros, gyors és kiismerhetetlen közegében talán még erősebb.

Ezekben a modern mesékben eleinte nem nagyon fedeznek fel hasonlóságot a Szegény Dzsoni és Árnika-val.

De az előző gondolatra építve kiemelik, hogy mindegyikre jellemző a jó és a rossz szétválasztása, a jóért való küzdelem sok próbatétele, valamint a szépség és a harmonikus emberi világ elérésére való törekvés. Olykor azt is megemlítik, hogy mind a filmekben, mind a meseregényben jelennek meg hétköznapi, nem tündérmesei alakok, akik a valóságos emberi világhoz viszik közelebb a történeteket. Volt példa arra is, hogy az animációs mesék alapján a modern mesék iróniájára figyeltek fel, és ezt a regénybeli mesélők értelmező beszélgetéseihez kapcsolták.

Az elemzés kiindulópontja így a modern világ mese iránti vonzódása, és a mese műfaj újraértelmezése. Ezek segítségével jutunk közelebb a Szegény Dzsoni és Árnika világértelmezéséhez és kifejezőmódjához.

- A Szegény Dzsoni hagyományos mesei elemei

A mű jó alkalmat teremt ahhoz, hogy föllelevenítsük a mese műfaj sajátosságait. Ezeket a gyerekek hamar összegyűjtik. Általában utalnak az epikai műfajra, a kis terjedelemre, a típuszereplőkre (pl. öreg király, legkisebb fiú, legszebb királylány, gonosz rabló), a képzeletbeli hősökre (pl. óriás, törpe, boszorkány, tündér), a fantasztikus, csodás elemekre, jelenségekre (pl. égigérő fa), valamint a jellegzetes számokra (pl. három, hét, tizenkettő, száz) és motívumokra (pl. vándorlás).

Ritkábban említik, de a műelemzés érdekében mindenképpen érdemes kiemelnünk a mesék egyszerű világképét, amely élesen választja el a jót a rossztól. Az előbbi elnyeri jutalmát, az utóbbi megkapja megérdemelt büntetését.

Ezekre építve vizsgáljuk a Szegény Dzsoni és Árnika hagyományos mesei elemeit. A regény őrzi a tradíciót, de újra meg újra átértelmezi, és a hétköznapi ember világához közelíti a mesét. Tradicionális szereplő például a király (Östör király) és a királykisasszony (Árnika), a szegénylegény (szegény Dzsoni), a boszorkány (Százarcú Boszorka) és a tündér (Hétfejű Tündér). Szintén a mesei hagyományba illeszkedik a rabló (Ipiapacs) vagy a tizenkét nagyon testvér, akik csodás módon érzik egymás fájdalmát. Már a nevekben is megjelennek a mesei számok, amelyek szintén a tradíció részei. Szegény Dzsoni vándorlása és a szolgálatot vállaló legény motívuma is a népmesék világát idézi. Mindezekre hamar rátalálnak a gyerekek. Ritkábban utalnak viszont arra, hogy a mesei próbatételek is jelen vannak a regényben, bár rendszerint nem hagyományos erőpróba vagy ravaszság formájában, hanem a lélek próbáiként. A szerelmeseknek le kell győzniük például félelmüket a rablókkal szemben, vagy szegény Dzsoninak meg kell küzdenie bizalmatlanságával, amikor a szép lány azt hazudja neki, hogy Árnika elfelejtette. A jó és a rossz is elválik a népmesei

világképnek megfelelően, de nem ugyanolyan élesen, mert a gonosznak itt lehetősége van jóvá válni.

A mesei elemek tehát szinte kivétel nélkül beépülnek a regénybe, de majdnem mindegyikben találunk olyan jellemzőt, amely el is távolítja őket a népmese egyszerű világától, és a hétköznapi kockázatos erőteréhez közelítik a történetet. Ezeket a sajátosságokat vizsgálja a harmadik feladat.

- A regénybeli és a hagyományos mese eltérései

Mind a szereplők, mind a mesei motívumok ráirányítják az olvasó figyelmét arra, hogy itt nem egyszerű népmesét olvas. A hagyományos elemek megváltoznak, és a mesélők párbeszédei külön kiemelik ezek jelentőségét.

A feladat kiadásakor fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a szereplők tündérmesei alakoktól való különbözőségeire külön kérdés vonatkozik, így azokról részletesen nem kell beszélniük. Csak a feltűnően nem mesei szereplőkre figyeljenek. Ilyen ugyanis Rézbányai Győző, a hangsúlyosan köznapi ember, aki hibái miatt nem találja a helyét a közösségben. De neki is ki kell állnia egy próbát ahhoz, hogy jutalomra – vagyis elfogadásra – leljen.

A különbségek között szokták említeni, hogy nem mindig érvényesülnek a regényben a mesei számok. Östör király palotájának harminchat tornya és háromszáz ablaka

van. Ez az apróság alátámasztja, hogy Östör király maga sem klasszikus mesei király szereplő. A Hétfejű Tündér nevének jelzője is a számok szokatlanságáról tanúskodik.

Mindig észreveszik a gyerekek a mesélők jelenlétét. A belső elbeszélők párbeszédeinek fontosságát mindenképpen hangsúlyozzuk, de a részleteket másik csoport vizsgálja, így ezekre itt nem térünk ki. Megemlítjük viszont a kettős elbeszélői helyzetet, és a mesélők értelmező szerepét. A regény elsődleges elbeszélője mondja el a mesélő apa és gyermeke párbeszédeit, amelyek irányítják és kommentálják a másodlagos elbeszélő apa által elmondott mesét. Jelen idejű beszélgetéseik felidézik a mesélés élőszóbeli hagyományát, és lehetőséget adnak az olvasónak, hogy velük együtt ő is értelmezze az elhangzottakat a maga számára. (A helyzet emlékeztet az evangéliumi példabeszédekére, amelyekben a tanító Jézus szavai nemcsak a hallgatóságához szólnak, hanem az olvasóhoz is, és a tanítványok kérdései őt magát is továbbgondolásra ösztönzik.)

A mese hagyományos helyszíneken játszódik, jellegzetes mesei időtlenségben. Azonban a modern kor egy-egy jelensége is megjelenik, ami módosítja ezt az időtlenséget. Így például Ipiapacs focizni tanul meg. A tanulók általában ezt a tevékenységet emelik ki, és ebből tudunk azután

következtetni a mű időviszonyaira.

Ritkán figyelnek fel rá, de mindenképpen érdemes hangsúlyozni, hogy a mesei átváltoztatás motívum is csak részlegesen valósul meg, hiszen vagy csak szegény Dzsoni, vagy csak Árnika változik kacsává. Így éppen az egymással eggyé válás vágya nem teljesülhet számukra. Nem végérvényes az átváltozásuk, de a visszaalakulással együtt jár a másik átváltozása. Ezért kérnek majd segítséget a Hétfejű Tündértől, hogy egyformák lehessenek. Ahhoz, hogy ezt az állapotot elérjék, nem valaki által rájuk mért mesei próbákat kell kiállniuk, hanem a hétköznapi élet nehéz szeretetpróbáit.

- A meseregény próbatételei

A klasszikus mesei próbatételek rendszerint emberi erővel kivitelezhetetlen feladatok, amelyeket a főszereplő csodás segítséggel, varázsláshoz értő segítővel tud véghez vinni. Segítőre viszont azért tesz szert, mert jótettei és jó tulajdonságai erre érdemessé teszik. Lázár Ervin csak ez utóbbi elemet emeli ki. A regény szereplői csak olyan próbákat állnak ki, amelyekkel a hétköznapi világban minden ember szembesül, és amelyek a jellem fejlődését, a szeretet erősödését ösztönzik. Egyetlen csodás segítséget kapnak: a Hétfejű Tündér vándorlásuk végén, a próbák kiállása után segít nekik, hogy egyformák lehessenek. De itt is hangsúlyozza a mű, hogy a szerelmesek nem kérnek

többet, mint amennyit megérdemelnek. „Azt szeretnénk... azért jöttünk - dadogta megilletődve szegény Dzsoni. - Egyformák szeretnénk lenni, akár kacsák, akár emberek, ahogy akarod... ahogy megérdemeljük... segíts rajtunk.”

A szeretet próbáit együtt kell kiállnia szegény Dzsoninak és Árnikának. A diákok ezeket általában könnyen összegyűjtik. A szerelmeseknek meg kell küzdeniük például a bizalmatlansággal. A szép lány ugyanis azt hazudja szegény Dzsoninak, hogy Árnika elfelejtette, tehát a másik emberbe vetett bizalmat akarja megingatni, és a szeretet elvesztésétől való félelemre épít. A rablókkal szemben a félelmüket kell legyőzniük. Azért sikerül nekik, mert egymást védik, tehát egymás iránti szeretetük segíti őket.

„- De kacsád van - mondta Ipiapacs. - Akkor kacsát vagy életet!

Már lépett is, hogy elvegye a kacsát Árnikától.

- Akkor inkább az életem - mondta nagy elhatározással Árnika, és a háta mögé dugta szegény Dzsonit.

[...]

- Árnika - suttogta szegény Dzsoni -, változzunk át.

S Árnika már mondta is:

- Legyek én a kacska, s szegény Dzsoni az ember. - S hopp, már úgy is volt.”

Meg kell tanulniuk azt is, hogyan segítsenek másokon. Például azzal, hogy fölismertetik velük, miben tehetségesek (Ipiapacs), vagy dicsérettel megmutatják nekik, milyen értékesek (Rézbányai Győző). Türelmet kell gyakorolniuk, hiszen Rézbányai Győző „megjavításához” például erre van szükség. A bátor kiállítás próbája a tizenkét nagyon testvér esete, ahol Árnika bátran és határozottan mutatja meg nekik, hogy a szeretet ellen vétenek. Önzők és bizalmatlanok, és ezért jogos haraggal beszél velük, és szavai lelkiismeret ébresztő hatásúak. Eszünkbe juthat a bibliai gondolat: „A szeretetben nincs félelem.” (1Jn 4, 18).

Mindezek a mindennapi életünk próbatételei, amelyek egyértelműen jelzik, hogy a mese nem tőlünk független térben és időben történik, hanem magunk alakítjuk, úgy, ahogy a regény mesélői is teszik. Ők sem mindenhatóak azonban, mert a szereplőknek maguknak kell megvívniuk küzdelmeiket: „Én nem tehetek semmit, szegény Dzsoninak kell kivágnia magát a bajból”- mondja az apa. Bár mesei alakok, éppen e szemlélet miatt különböznek is a klasszikus mesék szereplőitől. E különbségeket vizsgálja a következő feladat.

- A mese szereplői

Szegény Dzsoni hagyományos mesei szegénylegény. Szegénységét azonban új dimenzióban értelmezi a mű. „Én vagyok a világon a legszegényebb - gondolta, és egy szomorkás dallamba kezdett. Tényleg, a rajtavalón meg egy vándorboton és a bicskáján kívül nem volt semmije. - De hiszen a világon a leggazdagabb is én vagyok” - gondolta, és azon nyomban trillázni és bukfencezni kezdett a füttye. És valóban, ő volt a világon a leggazdagabb, hiszen az övé volt az erdő, a kék ég, a madarak, az út menti gizgazok; az övé volt az egész nagy tágasság, széles e világ az övé volt. Aztán még jobban nekividámodott a füttye, mert az jutott eszébe: "De hiszen a világ legszabadabb embere is én vagyok. Arra megyek, amerre kedvem tartja; ott hányok bukfencet, ahol akarok; senki parancsára nem vagyok kénytelen ugrabugrálni; hej, én vagyok a világ legszabadabb embere!" Aztán megint lekonyult egy kicsit a kedve, megszomorkásodott a füttyszava, mert az jutott eszébe, hogy ő a világon a legnagyobb rab, mert hiszen a szabadsága rabja ő, se barátja, se kedvese, se egy tenyérnyi földdarab, ahol boldogan hajtana álomra a fejét, és azt mondhatná, otthon vagyok.” Szegénység és gazdagság, szabadság és rabság fogalmait más-más szempontból értelmezi ez a gondolatsor. Szegény Dzsoni alakja az apostoli szegénység értékét idézi meg, de a család, az otthon és a másik emberért érzett felelősség fontosságát is. Miután

találkozik Árnikával, ezt is megtapasztalja, de ez sem könnyű feladat számára: „Vége a szabadságodnak, Dzsoni!” - nyögte szegény Dzsoni.”

Dzsoni szegénységét jellemzi a szolgálathoz való viszonyulása is. A Százarcú Boszorka három napra a szolgálatába akarja állítani, és a gazdagság lehetőségével kísérti. A kincseket a fiú azonban „kacatoknak” minősíti, amelyek csak rabbá tennék, mert féltennie kellene őket. A pénzért végzett szolgálattal a szeretetből önként vállalt szolgálatot állítja szembe: „De nagyon szívesen segítek neked saját jószántamból.” A mesék szegénylegényét tehát a szeretet értékrendje vezérli.

Árnika sem hagyományos királykisasszony. Amikor két lovag érkezik udvarukba, és a világ legeslegszebb leányaként üdvözik, Árnika tiltakozik: „Nem is vagyok a világon a legeslegszebb.” A mesei túlzást az emberi igazsággal helyettesíti. Akkor is kifejezetten emberi a viselkedése, amikor „az idő próbáját” állják ki, és fél év után várja vissza szerelmét. Türelmetlen, feszült, nem bír magával. Ugyanígy az Ipiapacstól való félelme sem a mesék világát idéző vonás.

Különösen hangsúlyos Östör király alakja, aki a legkevésbé hasonlít a mesék gazdag és gőgös királyaira. Nem teljhatalmú, hiszen éppen ő korlátozza saját hatalmát: parancsba adja, hogy ha haragszik, ne teljesítsék

rendelkezéseit. Tudja, hogy esendő ember. A lovagoknak dühödten ki is nyilvánítja, hogy gondolkodása nem „királyi”, hanem „emberi”. Éppen ezért, ha kell, bocsánatot is tud kérni, és megbánja, ha rosszul cselekedett.

A mesék hagyományos boszorkánya a Százarcú Boszorka. Beszélő neve jelzi, hogy a világon a gonoszág százféle alakban ütheti föl a fejét. Ám őt is a szereteten alapuló értékrend szerint alakítja az író. Szegény Dzsoni szeretete őt is megváltja, és a jótett nyomán érzett öröm szabadulást hoz számára. A rossz ebben a mesei világban nem megérdemelt büntetését kapja meg, hanem megjavítható a „te győzd le a rosszat jóval” bibliai eszménye alapján.

Hagyományos mesei alak a végtelen jóságú Hétfejű Tündér, akit a neve azonban eltávolít a klasszikus mesétől, hiszen a hét fej a sárkány tipikus sajátossága. A hetes szám ugyanakkor jelzi, hogy a jó a már említett eszmény szerint megsokszorozódik. A Hétfejű Tündér klasszikus mesei szerepének megfelelően bármire képes. A regény azonban itt is változtat a megszokott renden. Szegény Dzsoni és Árnika nem mesei – tehát emberi eszközökkel teljesíthetetlen – kívánsággal áll elé. Azt kéri tőle, hogy „segíts rajtunk, ahogy megérdemljük”, tehát emberi viszonylatba helyezik a kérést.

Nem hagyományos mesehős Rézbányai Győző. Az önző, sértődős, megbocsátásra képtelen alakot a szeretet értékrendjét valló mesélő hozza létre. Alakja megvilágítja, hogy bárki megváltozhat, ha valaki segít fölismernie saját értékét.

Az említett szereplőket és próbatételeiket ugyanaz a szemlélet irányítja. A történet fonalát a regénybeli mesélők szabják meg. Az apa és a gyerek párbeszédéből azonban nem csupán a cselekmény iránya bontakozik ki, hanem az a világlátás is, amely a mesén kívüli hétköznapi valóságot és a mesét fonja egységbe.

- A mesélők dialógusai és a kétszólamúság szerepe a regényben

A történetet apa-gyerek párbeszéd indítja, és az is fejezi be. Beszélgetésük mégsem csak keret a meséhez. Újra meg újra félbe is szakítják, ilyenkor reflektálnak az elhangzottakra, és továbbgondolják a lehetőségeket. A gyerekek számára készített szövegben ezeket a párbeszédeteket dőlt betűs formátumra alakítottam, hogy az elemzésben könnyebben át tudják tekinteni őket. Ezek ugyanis a mese nélkül is egységes képet adnak. Belőlük rajzolódik ki az a világkép, amely a hétköznapiakban is meglátja a mesét és a szeretetre épülő harmonikus rendet, de érzékelteti a valóságos élet kockázatait és kudarcait is.

A feladatban a tanulók először a megbeszélte kérdéseket szokták felsorolni, amelyeket többnyire pontosan és érzékenyen értelmeznek. Válaszaikban rendszerint a következőket állapítják meg a dialógusokról.

- Van, amelyik rávilágít a szeretet sajátosságaira, pl. hogy van igazi és vélt szeretet, amit a cselekedetek mutatnak meg, tehát a cselekvő szeretet eszménye fogalmazódik meg.

„- ... az a fontos, hogy a szeretet igazi-e.

- Van nem igazi szeretet is?

- Az nincs. Csak olyan van, hogy két ember azt hiszi, szereti egymást, pedig dehogy.

- De Árnika meg szegény Dzsoni nem "pedig dehogy", ugye?

- Majd kiderül.

- Miből?

- A cselekedeteikből."

- Egy másik megmutatja, hogy a szeretet felelősséget jelent, hiszen törődni kell a másik emberrel. Mégis a szeretetnek ez a kötöttsége jelenti az igazi szabadságot, hiszen az embernek már fontosabb, hogy törődjön a másikkal: „De ha Árnika megbetegedne, akkor már szegény Dzsoninak nem kódorogni volna kedve, hanem arra, hogy otthon maradjon, és Árnikát ápolgassa, gyógyítgassa, szeretgesse. Nem igaz?”
- A mesélők a szeretet varázserejét állítják párhuzamba a mesei varázslattal:

„- A szeretet olyan, mint a varázslat?

- Olyan.

- De csak a mesében, igaz?

- Nem. Nemcsak a mesében. A valóságban is olyan.

- Egy beszélgetés azt jelzi, hogy véteni is lehet a szeretet ellen, de annak következménye van:

„- És ha szegény Dzsoni egy pillanatig sem hitt volna a szép lány képébe bújt boszorkának, akkor most nem kellene egyiküknek se kacsának lenni?

- Akkor nem.”

- Östör királlyal kapcsolatban vetődnek fel a szeretet és a harag összefüggései. A harag lehet „ezer jaj és kín és keserv” , de létezik „jó harag” is. Ez utóbbival kapcsolatban kérdeztem a gyerekeket, találnak-e ilyenre példát a Bibliában. Többen említették azt az evangéliumi jelenetet, amikor Jézus kiűzte az árusokat a templomból. Ezután maguk fogalmazták meg a keresztény világkép és értékrend jelenlétét a regényben.
- Érdekes beszélgetés, amikor a mesélők a gazdagság kísértésével kapcsolatban vizsgálják, a hétköznapi, esendő ember hogyan cselekedne a saját életében hasonló helyzetben.

„- És hogyha te tévedtél volna oda a nagy kerek erdőbe a Százarcú Boszorkához, neked se kellett volna a kincs?

- Hát tudod, nekem biztos nem lett volna olyan egyszerű. Nekem eszembe jutott volna, hogy ezért a tömérdek kincsért mennyi mindent tudnék venni.

- Például mit?

- Például neked járóbabát, egy nagy házat az erdő meg a tó közelében, sok ruhát neked is meg a mamának is, bevakoltathatnánk a nagypapa házat, meg a kerítést is megcsináltathatnánk.

- Nem látod, hogy szegény Dzsoni egy picit sem gondolkodott? Azt mondta, hogy nem.

- Könnyű a szegény Dzsoninak. Ő a világ legszabadabb embere. Nincsen neki senkije, akinek járóbabát akarna venni meg ruhát, és semmilyen háznak a kerítését nem akarja megcsináltatni.

- De ha vállalod, akkor szőröstül-bőröstül a boszorkányé leszel.

- *Ez benne a feneség. Sajnos.”*

A kísértések a hétköznapiakban is körülvesznek. A meseregény így a példabeszédeket idézi, amelyeket a saját életünkre kell értelmeznünk. Arra ösztönöz, gondoljuk át, hogy a mesei értékrendet hogyan valósítanánk meg a saját életünkben.

- Hasonló szemléletet tükröz az a párbeszéd is, amely szerint az emberi világ a kockázatok világa, hiszen nincsenek benne egészen biztos dolgok. Ha nagyon akarunk valamit, akkor sem biztos, hogy meg tudjuk valósítani. Az ember tiszta szándéka és ereje nem végtelen, de a jóra való törekvése nem lankadhat:

„- *Nagyon akarják, ugye?*

- *Igen.*

- *És ha valaki valamit nagyon akar, azt tényleg meg tudja csinálni?*

- *Azt hiszem.*

- *Nem vagy benne biztos?*

- *Hát nem is tudom... abban vagyok csak biztos, hogy nagyon kell akarni.”*

- Az utolsó dialógus is aláhúzza a jóra való törekvés és a jóakarát erejét. Rávilágít, hogy mennyire fontos a hit. Hiszünk benne, hogy életünk jobbá lehet, még ha nem úgy sikerül is minden, ahogy szeretnénk:

„- *Ebben a mesében minden jóra fordult.*

- *Miért, baj?*

- *Dehogyan. Éppen az a jó benne... A valóságban is minden jóra fordul?*

- *A valóságban? Nem. Sajnos nem.*

- *Akkor ez egy nem igaz mese volt?*

- *Dehogyan. Azt jelenti, hogy mi mind a ketten nagyon-nagyon akarjuk, hogy a valóságban is jóra forduljon*

minden.

- Én is nagyon-nagyon akarom. Te mondtad, hogy nagyon-nagyon kell akarni. Akkor is, ha nem biztos, hogy sikerül.”

A mesélő ebben a világban nem mindenható. Irányíthatja, milyen helyzetbe kerüljön hőse, de hogy mi történik vele, hogyan viselkedik, azt az ő lelkének parancsai diktálják, neki kell megoldania a helyzetet („Én nem tehetek semmit, szegény Dzsoninak kell kivágnia magát a bajból.”). Az apa és lánya párbeszédeiből saját jelenük és saját sorsuk is kirajzolódik, és világossá válik, hogy nekik is – és velük együtt az olvasónak is – lelkük parancsai szerint kell alakítaniuk sorsukat.

A kettős elbeszélői helyzet, a kétszólamúság tehát erre az életalakító feladatra irányítja a figyelmet. A szeretet értékrendjének nem csak a mesében kell érvényesülnie, hanem a mesélők – és mindnyájunk – életében is.

- A meseregény nyelvi sajátosságai

Lázár Ervin különleges kifejezéseiről, nyelvi játékaikról gyakran esik szó a szakirodalomban. Ezt vizsgálja meg a meseregénnyel kapcsolatos utolsó feladat. A válaszokban leggyakrabban éppen ezeket a sajátos kifejezéseket és az érdekes neveket említik először a tanulók, és ezekre hoznak példákat. Rendszerint azt is kiemelik, hogy a szöveg könnyen érthető, egyszerű nyelvezetű, és többnyire a nyelvi humort is észreveszik. Ezekre a megállapításokra

alapozzuk az alaposabb nyelvi és stilisztikai elemzést.

Mi lehet az oka ennek a játékosságnak? Erre választ keresve ismerik föl, hogy a mű nyelvileg is megragadja a gyerek világát. Nemcsak konkrét kifejezéseivel (járóbaba, zsuppsz, Vincze Jenő bácsi, majd ha megnősz), hanem számtalan más eszközzel is. Felidézi például a gyerek kicsinyítéseit és túlzásait (egy picurkát, legeslegvilágosabban), és saját szóalkotásait (tizenkét nagyon testvér, Haragország), amelyek a gyerek gondolkodásmódjára is rávilágítanak. Nagyon gyakoriak az ikerítések és más sajátos szóösszetételek. Élénk felidéző erejük szintén a gyerek nyelvi játékosságát tárják elénk: csillogott-villogott, zörgött-börgött, dúlt-fúlt, szőröstül-bőröstül, hipp-hopp, klakkba-frakkba, brummogott-kummogott. Ugyanezt a játékosságot érzékeltetik a gyakori halmozások és fokozások: pl. csörömpölésre, dohogásra, nyihogásra; reszkethet, vörösödhet, puffadhat, ordítozhat; egy szegény földönfutót, egy nincstelent, egy senkiházit; fütyörészett, vándorolt, gondolkodott; sajgott, nyilallott, recsegett (a lába); nyögött, nyöszörgött, méltatlankodott; (hallotta) a hujtogatást, fütyögetést, ágrecsegést. E példák egy része a – gyereknyelvben szintén gyakori – hangutánzó szavak bőségére is rávilágít.

A kisgyerek belső képalkotására emlékeztetnek a hangulatfestő és élénk képi világot közvetítő kifejezések. A mesében például Östör királyhoz bekukkantottak a kukkantók. A Százarcú Boszorka kifundálta, hogy csimbókos szőrű farkassá változik, később pedig szép lányként cirógató hangon kísérti Szegény Dzsonit. Rézbányai Győző borzas, fekete üstökű alak, tekintete fekete keretes és búbánatos. Szegény Dzsoninak bizsergett a szíve, sőt gidabakugrásokkal szökellt, amikor megismerte Árnikát. Rézbányai szerint el akart iszkolni, a mesélők párbeszédében pedig kódorogni van kedve.

Mindezek a példák a nyelvi humorra is rámutatnak. A pszichológia alapvető tétele, hogy a mesélés nemcsak a belső képalkotást segíti, hanem a szülő és gyerek közötti meghitt, bizalmas viszonyt is erősíti. Ilyenkor a mese közben nagy nevetések oldják a gyerek szorongásait. Játékosságának a humor egyébként is elengedhetetlen része. Lázár Ervin meseregénye gyakran folyamodik ennek nyelvi megragadásához. Hol magában a mesében (pl. a lábuk se érte a kopott perzsaszőnyeget; nem unja a sok [...] üvöltözést, süvöltözést; te lóbelű), hol a mesélők párbeszédeiben:

- „- De hiszen a szegény Dzsoni nem vállalta.*
- Hallottad, hogy nem.*
- Nem is lett szőröstül-bőröstül a boszorkányé.*
- Egy körömfeketényt se lett a boszorkányé.*

- *Jól tette, hogy nem kellett neki a kincs, igaz?*

- *Nagyon úgy látszik.*”

A meseregény nyelvi kifejezőmódja azonban nem csupán a gyerek világát idézi fel. A történetben megéled az élőszóbeli mesélés hagyománya is. A szájhagyományban továbbélő népmesék kifejezőskincsére, népies szavakra, állandósult szókapcsolatokra számtalan példát találunk a mesében. Kutya teremtetten; köd előtte, köd utána; nagy kerek ég, nagy kerek erdő; ukmukfukk; uccu neki, vesd el magad; hét nap, hét éjjel mentek szakadatlan; hujjogatas; balgatatagok – csak néhány példa ezekből. A szóbeli mesélés helyzetét idézik az indulatszók (pl. hej, megörült; jaj, de ostoba vagy; puff, ajaj, jaj; s hopp, ott állt; ó, ti balgatatagok) és az élőszó fordulatai (pl. na és mit gondolsz, mit mondott erre; na persze, hogy ugrált; na ennek a fele se tréfa, futott; hát azt nem tudom). Ugyanerre a szóbeli mesélő hagyományra épül a mesélők köznapi párbeszéde is. Kérdéseik és a válaszaik emlékeztetnek a hajdani mesemondók világában a mesélő és a hallgatóság jelen idejű kommunikációjára.

A népmesei kifejezőskincs mellett az író egyéni szóalkotásai és nyelvi leleményei is jellemzik a regény stílusát. Ezek közül már említettünk néhányat a gyermeknyelvi szóösszetételek között. De nem csupán a gyerekvilággal kapcsolatosak ezek a nyelvi elemek. Sajátos kifejezés például a fehérholló-ritka, a kackiáskodás, az

alpandúrkapitány, és egészen egyéniek a nevek is (szegény Dzsoni, Árnika, Százarcú Boszorka, Hétfejű Tündér, Ajahtan Kutarbani, Világhírű SC, vagy a rabló neve, az Ipiapacs).

A meseregény nyelvi világát összességében tehát játékosság, kedves és gyermeki humor, népies kifejezések és egyéni írói lelemények jellemzik. A sokféleség egységes és jellegzetes stílust alakít ki, amely a klasszikus mesei és mesélői hagyományt ötvözi a modern kor iróniájával és a gyermeknyelv kifejezőskincsével. Ez Lázár Ervin összetéveszthetetlenül egyéni stílusa.

A meseregény világképének összegzése

Miután végigvizsgáltuk az egyes feladatokat, kiegészítettük a csoportok válaszait, és elkészítettük a vezérgondolatokat rögzítő táblai vázlatot, mindezek alapján összefoglaljuk, milyen egységes szemlélet- és kifejezőmód jellemzi a regényt.

A Szegény Dzsoni és Árnika a klasszikus mese (tündérmese) műfajt modern környezetbe helyezi. A mai világban értelmezi, hogyan jelenik meg emberi életünkben a mesei harmónia, és miképpen kell alakítanunk életünket, hogy ezt elérhessük. Mindenekelőtt a szeretetre épülő értékrend fontosságát, a cselekvő szeretet keresztény eszményét hangsúlyozza.

Ezt emelik ki a hagyományos mese műfaj változtatásai: a szereplők egyéni, emberibb vonásai és a próbatételek szeretetpróbaként való megjelenései. Ugyanezt célozza a mesélők szerepeltetése is, akik a mese megvalósulásának lehetőségeit vizsgálják és értelmezik saját életükben.

A regény ugyanakkor nem egyszerű tanító mese. Nem didaktikus állításokat fogalmaz meg, hanem a gyerek számára érthető egyszerűséggel és mélységesen emberien keresi a lehetőségeket. Közben pedig érzékelteti, milyen kockázatokkal kell szembenéznie a jóra törekvő és mesei harmóniára vágyó, kereső embernek. Mindezt

utánozhatatlanul kedves humor és egyéni stílus teszi még természetesebbé és emberibbé.

HÁTTÉRGYÁR

Néhány személyes megjegyzés

Tudjuk, a mai gyerekek azokat a műveket (és meséket) szeretik, amelyek akciódúsak, pörgősek és humorban, iróniában gazdagok. A Szegény Dzsoni és Árnika nem illeszkedik ehhez az ízléshez, a gyerekek mégis szívesen beszélnek róla. Valamit mindig megindít bennük. Talán a kedvesség vagy a tisztaság ragadja meg őket, talán más. Mindenesetre a róla szóló órák minden évben sikeresek. A nagyon keveset olvasók is büszkék magukra, hogy elolvasták a művet, és rendszerint nem is esett nehezükre. Mindnyájan élvezik, hogy könnyen érthető szöveggel találkoznak. Az pedig sokszor meglepetésként éri őket (sajnos négy év gimnáziumi irodalom tanulás után is), mennyi érdekességet lehet megfigyelni ebben a – látszólag – egyszerű műben. Lehetne több órát is rászánni, de erre 12.-ben nincs mód. A felkészülésben – az időhiány orvoslására – ezért segítségnek bizonyult, hogy a táblai vázlat csak a fő gondolatokat rögzítette, és a gyerekeknek elektronikus formában tettem elérhetővé a kibővített vázlatot, amely az adott gondolathoz illő szövegrészleteket is tartalmazta. Ezt a szóbelire való készülésben jól tudták használni. A sikert bizonyítja, hogy a regény eddig minden évben megjelent néhány diáknál az érvelés irodalmi példái között, és szép szóbeli feleletek hangzottak el róla.

Nyilván számtalan más szerzőt és művet lehet választani az érettségi tételek közé, de – a Szegény Dzsoni és Árnika iránti személyes vonzalmam mellett – az előbbiek is arról győztek meg, hogy Lázár Ervinnel mindenképpen fontos foglalkozni.

Felhasznált irodalom:

Farkas Aranka: „...És hát játszik az ember!” Nonszensz hagyományok és gyermeki neologizmusok Lázár Ervin nyelvi játékaiban. in: Iskolakultúra, 2002/10.

Komáromi Gabriella: Lázár Ervin élete és munkássága. Osiris, 2011.

Pompor Zoltán: A hétfejű szeretet. Lázár Ervin elbeszélőművészetéről. Kiss József Könyvkiadó, 2008.

6. „Utolérni a Lázervint” - Lázár Ervin az irodalomtanításban

Az írás keletkezésének éve: 2021.

„Várj csak, én mégis szeretném egy kicsit utolérni a Lázervint.”

(Lackfi János)

Tizenöt év tapasztalatai

Nyáron került kezembe Lázár Ervin Kisangyal című novelláskötete. További novellagyűjteményeit keresgélve döbbenten észleltem, hogy most decemberben halálának már tizenötödik évfordulójára emlékezhetünk. Irodalmunknak olyan élénken jelenvaló alakja, hogy ez a szám hihetetlennek tűnik. Itt van velünk; meséi, történetei, megragadó személyisége révén a magyar kultúra örökkévaló alakjává vált. Lackfi János őt idéző Örök című verse stílusát és humorát megelevenítve világosan fejezi ki ezt az érzésünket. S talán arra is rávilágít, mennyire szükségünk van Lázár Ervin műveire, és milyen fontos lenne nagyobb hangsúlyt helyezni rájuk az irodalomtanításban. Halála emléknapján megkísérelhetjük „egy kicsit utolérni a Lázervint”, felidézni és átgondolni, alkotásai milyen lehetőségeket kínálnak az olvasás megszerettetésében és a szövegértés fejlesztésében.

Az iskolában Lázár Ervint hajlamosak vagyunk kizárólag a gyermekirodalom keretei között megjeleníteni, holott művei a középiskolások számára is tanulságosak és élvezhetők. Különösen igaz ez „felnőtt” novelláira, amelyek segítségével a szövegek szintjeiben való tájékozódást, a mélyebb rétegek megismerését és a modern irodalom sajátosságainak azonosítását is pompásan előmozdíthatjuk. Bár az új Nemzeti alaptanterv és a rá épülő kerettantervek

nem sok alkalmat kínálnak erre, maradnak lehetőségeink, hogy becsempésszük a tananyagba, annál is inkább, mert az író halála óta eltelt idő egyre nyilvánvalóbban világít rá alkotásainak újszerű és maradandó voltára. Ha megőrizzük a kisgyerekek számára élvezhető műveket is, de mellette a nagyokkal is mélyebben megismertetjük néhány novelláját, talán méltón adózunk irodalmunk egyik ismert és szeretett alakjának.

Kicsiknek és nagyoknak

A kisgyerekeknek ajánlott könyvei más korosztályok számára is tanulságosak lehetnek. Ahogy Milne Micimackóját vagy Saint-Exupéry A kis herceg című művét is élvezhetik gyerekek és felnőttek egyaránt, Lázár Ervin meséi is több generációt tudnak megszólítani. A többrétegű szövegeket más-más szinten értelmezik kicsik és nagyok.

Évek óta szerepeltetem a szóbeli tételek közt (már ha van szóbeli érettségi) a Szegény Dzsoni és Árnika című meseregényt. A „Választható szerzők” kategória lehetőséget kínál arra, hogy az alkotók megadott listáját bővítsük a közelmúlt irodalmának szerzőjével, így esett a választásom Lázár Ervin – rendszerint alsós korosztálynak kínált – regényére, amelyben a szöveg mélyebb elemzésével könnyű felismertetni a keresztény, evangéliumi szemlélet sajátosságait és jeleit, ami katolikus iskolában tanító tanárként céлом is. Mivel nehézség nélkül olvasható, rövid regényről van szó, a végzős diákok is hajlandóak tényleg megismerni a szöveget, és a vizsgált szempontok segítségével hamar megértik, hogy nem csupán modern mesét olvasnak. Lehetőségünk nyílik vizsgálni a mese műfajt, és elkülöníteni a hagyományos mesei elemeket a tradicionálistól eltérő, hétköznapi világot megidéző sajátosságoktól. Összekapcsolhatjuk a történetet

a mai superhősös filmek világával, és hangsúlyozhatjuk a különbségeket, amelyek a regény emberi oldalát emelik ki. Külön foglalkozunk a próbatételekkel, amelyek a hétköznapi életünkben fel-felvillanó mesét jelenítik meg. Az elbeszélés különleges vonása a kétszólamúság, a mesélők mesét kísérő, értelmező párbeszédei, amelyekkel a narráció formáit tekinthetjük át. Végül megfigyeljük a szöveg nyelvi kifejezésmódját, stílusát is, a játékos, hangulatteremtő kifejezéseket, a nyelvi humort, valamint a népmesékre jellemző népies szavakat, melyeket a beszélők hétköznapi, városiasabb kifejezéskincse ellenpontosz. A regény azonban nem csupán irodalmi szövegvizsgálatra ad lehetőséget, hanem a cselekvő szeretet keresztény eszményének átgondolására is. Ráirányítja figyelmünk, hogyan alakíthatjuk életünket, milyen döntésekkel válhatunk jobbakká, és ezek a kérdések az új utak előtt álló végzős diákokat mindig megmozgatják.

Lázár Ervin helye az új Nemzeti alaptantervben és egyéb tartalmi szabályozókban

Lázár Ervin – és akár e műve – az új Nathoz igazított, 2024-től megújuló érettségi vizsgakövetelmények alapján is megjeleníthető a tételek között. Erre több lehetőség is kínálkozik, noha a kerettantervekben az író nem sok helyen szerepel. Az alsósokkal még több szövegét is megismerteti a tanterv, részben a törzsanyagban, részben pedig a kiegészítő tartalmak közé sorolva. Az első-második évfolyamon a mindenki számára kötelezők között a Mese reggelre és a Mit ugrálsz, hideg? jelenik meg, választható ezen felül A kék meg a sárga, A fába szorult hernyó részlete, valamint A lyukas zokni című mese. Harmadik-negyedik osztályosoknak a törzsanyag Lázár Ervin Magyar mondái közül a Szent István koronájából származó részleteket, valamint közös olvasmányként a Bab Bercit jelöli ki. A kiegészítő tartalmak között A szökevény szeplők és a Vacskamati című mesék szerepelnek, valamint az író ötvenedik születésnapjára Csukás István által írt megható Kurta mese Lázár Ervinről. Az ötödik-hatodik évfolyamosok számára már csupán Az élet titka című írás az egyetlen ajánlott mű, az idősebb korosztályok tantervében pedig egyáltalán nem ejtenek szót az íróról. Mi, tanárok azonban pótolhatjuk ezt a fájó hiányt.

A lehetőségeket a már nyilvánosságra hozott érettségi vizsgakövetelmények alapján mérhetjük fel. Az irodalom

érettségi tartalmi követelményei között a 3. témakör, a „Portrék, metszetek, a 19-20. század magyar irodalmából. Választható szerzők” címmel tizenhét magyar író, költőt sorol fel (Berzsenyi Dániel, Gárdonyi Géza, Illyés Gyula, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kölcsey Ferenc, Krúdy Gyula, Márai Sándor, Móricz Zsigmond, Nagy László, Örkény István, Pilinszky János, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Szabó Magda, Tóth Árpád, Weöres Sándor), de hozzáteszi, a lista bővíthető egy, a fentiekhez hasonló jelentőségű szerzővel. Itt mindenképpen gondolhatunk Lázár Ervinre. Bár összesen két tételt kell ebből a témakörből választani, és az alkotók névsora alapján ez nem könnyű döntés, de évente három tételt kötelezően cserélni kell az előző évihez képest, így időnként becsempészhetjük Lázár Ervint.

„Az irodalom határterületei VAGY Regionális irodalom” című 8. témakör szintén kínál lehetőséget az író szerepeltetésére. A gyermek- és ifjúsági irodalom – irodalmi határterület – körében minden további nélkül választhatjuk bármelyik meséjét vagy meseregényét, és kiemelhetjük azok mélyebb rétegeit is, vagy a tipikus műfajok jellemzőinek bemutatása is alkalom lehet az író meséinek felidézésére. A hozzá kötődő helyszíneken pedig a regionális irodalom keretei közt szerepeltethetjük alakját és egy-egy művét.

Rövidebb szöveggel a magyar nyelv tételek között is jelen lehet Lázár Ervin. Az 5. témakör, „A szöveg” egyik ismeretköre például a szövegértelmezés. Ezen belül „a szövegértés, szövegfeldolgozás technikája, olvasási típusok és stratégiák”, illetve a „téma értelmezése mindennapi, ismeretterjesztő és szépirodalmi szövegekben” tételszerű megjelenítéséhez választhatjuk egy-egy művének részletét. Így például Utazás című novelláját, amelynek megértését a sűrítés és a kihagyások erősen nehezítik. Az elbeszélés azonban nem csupán nyelvi szempontból érdekes, hanem a műértelmezési képességek fejlesztésében is nagy segítségünkre lehet. Év elején ismétlő-kedvcsináló óra keretében érdemes elolvasni és értelmezni, tág teret adva az olvasói képzeletnek, s ugyanakkor felidézve a már korábban megismert szövegértelmezési lehetőségeket.

Utazás

A novellával az említett Kisangyal című kötetben találkoztam, amely először 1997-ben jelent meg az Osiris Kiadó gondozásában, és azóta több kiadást is megért. A könyv Lázár Ervin válogatott elbeszéléseit úgy adja közre, hogy igyekszik átfogó képet adni az életműről, ezért nagyjából követi a művek keletkezési idejének rendjét. Az Utazás az író 1973-as Buddha szomorú című harmadik novelláskötetében szerepelt először. Ennek hétköznapi emberi helyzeteket abszurd vagy mesei elemekkel ötvöző történeteiben, a reményt rendíthetetlenül őrző alakjaiban vagy a csetlő-botló, rokonszenves antihőseiben egyértelműen kirajzolódik Lázár Ervin jellegzetes stílusa. A Kisangyal válogatása pedig sűrítésszerű-kihagyásos írói nyelvét is jól érzékelteti.

A hiányokkal megalkotott novellák jó lehetőséget kínálnak arra, hogy a gyerekek képzeletvilágát megmozgatva tág teret adjunk műértelmezési ötleteiknek, és a megbeszélés folyamán fejlesszük elemzési képességeiket. Idén kíváncsiságból három évfolyamon is kipróbáltam, hogyan értelmezik a művet, hová helyezik a hangsúlyokat, milyen gondolatokat indít el bennük. Úgy véltem, a megértéshez szükséges már valamilyen érettség és műértelmezési tapasztalat, és ezt a három különböző korosztályban végzett bevezető szövegértelmező óra vissza

is igazolta. A nyolcadikosok közül néhányan felfigyeltek ugyan egy-egy érdekességre, de összességében némi gyanakvással, értetlenséggel fogadták az elbeszélést. A tizenegy-tizenkettedikesek viszont nyitottan, a rejtvényfejtés izgalmával közelítettek a műhöz, és szívesen foglalkoztak vele. A feldolgozásban kicsit másképp haladtunk a kisebbekkel és a nagyokkal, de a lényeges szempontok ugyanazok voltak: az önálló megértés, a fő gondolatok és motívumok azonosítása, illetve a tájábrázolás megfigyelése. Mindhárom osztályban csoportokban dolgoztak, mert biztos voltam benne, hogy kisebb körben bátrabban mernek ötletelni, és a visszahúzódóbb diákok – gyakran kiváló – gondolatai is tudnak érvényesülni. A nyolcadikban azonban úgy tűnt, nem egészen ez történt: ott többen alig vagy egyáltalán nem értették a szöveget, ezért teljes mértékben értőbb társaikra hagyatkoztak. Nyilvánvalóvá vált, hogy feltételezésem, mely szerint a műhöz kell bizonyos fokú érettség és előismeret, beigazolódott. Ezt a novellát kifejezetten a gimnazista korosztályban érdemes vizsgálni, ott viszont különösképpen jól alkalmazható a szövegértés és a műértelmezés gyakorlására és fejlesztésére.

A novella feldolgozása

- Szövegolvasás és értelmezési kísérletek

A mű elolvasása előtt a nyaralásokról kérdeztem a gyerekeket. Kértem, mondják el, akár egy szóval, mi jut eszükbe az utazásról. Sokféle válasz született, ezeket egy-egy szóval a fogalomhoz kötődő pókhálóábrán rögzítettük a táblán. Szerepelt köztük többek között bőrönd, izgalom, nyugalom, várakozás, félelem, autó, vonat, repülő, tenger, napsütés, városok, nevezetességek stb.

Ezután olvastuk el a - fénymásolatban mindenkinek kiosztott - novellát. Előtte figyelmeztettem őket, a szöveg nem magától értetődő, kell hozzá az olvasói képzelet, ezért bátran ötletelve próbálják értelmezni, hiszen tévedni biztosan nem fognak. A művet én olvastam fel, és igyekeztem a hangsúlyokkal, hanglejtéssel, szünetekkel érzékeltetni a hangulatot és a kihagyások helyeit.

Ezután 2-4 fős csoportokat alkottak (kedvük szerint), és tíz percben lehetőségük volt megbeszélni, ki hogyan értette a történetet, milyen furcsaságokat észleltek, milyen nehézségek gátolták a megértést, milyen kulcsmotívumokat találtak, és hogyan illeszkedik az utazásról alkotott előzetes képükhöz a szöveg. Lehetségesnek tartottam, hogy a tíz perc sok lesz, de tévedtem: mindegyik csoport kihasználta, és élénk

beszélgetések indultak el. A történet megragadta figyelmüket.

Az Utazás című novella egy vonatútra kalauzolja az olvasót. Az egyes szám első személyű elbeszélő a nyugati határ felé tart, egy étkezőkocsiban, kissé viharvert útitársak körében konyakozással, fröccsözéssel múlatja az időt. Az ablakból kitekintve kopott házak, elnyűtt épületek, rogyant szemétdödör, olajos rongy, málladozó falú bérház tűnnek elé, s ezek szinte filmszerű váltásokkal jelennek meg az olvasó előtt. A vonatút irányát is csak egy-egy város említése, illetve a Wiener Walzer kifejezés jelzi. Győr, Hegyeshalom, Bécs, Zürich, Milánó, a francia-olasz határon Menton, Ventimiglia (amelyből a g betű hiányzik), majd Beaulieu-sur-Mer, Nizza és Cannes következik. A sokféle helyszín és a tengerparti városok várakozásunkkal ellentétben azonban semmilyen örömet vagy lelkesedést nem váltanak ki az utazóból, és mindenütt megviselt, megtépázott képeket érzékel. „Suhan mellettünk a táj. Rongyalpesek, szemétládavárosok, bérházégbolt.” Az utazás egyformasága és az egyre több alkohol („A kerekek kattognak. Egyik szerint konyak, konyak, a másik szerint fröccs, fröccs, fröccs.”, „Most már úgyis mindegy, konyak, sör, bor, pálinka.”) alighanem álomba ringatja az elbeszélőt, aki előtt életre kelnek a városok. „New York rázza az elnöki csengőt, Tokió és Párizs lógnak, isznak egy kocsmában.” Az álomszerűséget, valóság és képzeletvilág

egybefonódását már korábban is érzékelhette az olvasó a vonatúttal kapcsolatban: „Volt, aki ugyanazon a vonaton ellenkező irányba utazott. Volt, aki bent ült, mégis lemaradt. Az ülések egyre távolodtak. Elfelejtette, hogy nyolc év múlva találkozunk. Éppen öt perc alatt eltelt a nyolc év.” A városok megelevenedése azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy a valóság az alkoholos, vonatkattogásos álom szűrőjén keresztül körvonalazódik. Így jelenik meg Budapest, a Vérmező, majd később az Óhegy utca is. Ez utóbbiak azonban már inkább egy fáradt (vagy megfáradt) ember elmélkedésében merülnek fel, mintsem a korábbi álomszerű világban, de a kihagyásos szerkesztés mindezt homályban hagyja.

A hazai világ megjelenésével egyre személyesebbé válik a novella hangneme. Az elbeszélő alighanem az előtte heverő tárgyakat szemléli. A hamutartót, melyben csak azért nincs a számtalan elszívott cigaretta nyoma, mert a pincér mindig tisztára cserélte, és a tollat, amelynek tintát kell adni. Erről a törődés és az emberi természet jut eszébe, és önmagát megszólítva elmélkedik azon, mit változtathatna sajátján. „Tudod is te, kivel törődsz? Az emberi természet azért ilyen, hogy legyen mit ne ilyennek hagyni.” Erről a vétkekre és a végeességre asszociál: „Csak a rögeszme természetes. A betegség, a halál, a gyilkosság, a parázñaság, a csalás, az önzés, az irigység.” A valóságos utazás, amely a képzeletben és az álomban folytatódott,

most az emberi életben halad tovább. A bűnökön keresztül, amelyeket még el lehet hagyni, mert vannak reménysugarak, amit a felmerülő keresztény jelképek érzékeltetnek. Biztonságot nem adnak, de lehetőséget kínálnak. Felmerül a madaraknak prédikáló Szent Ferenc alakja, de csak egy kérdésben („De ha valaki prédikál a madaraknak?”), valamint az Óhegy utcai Mária-szobor, aki „nem válaszol”, „nem bízik” az elbeszélőben, de legalább meghallgatja. Ez a kopott, elnyűtt világ körülötte fénylik fel. Bár gipszszobor arcáról pattogzik a festék, mégis szebb, mint a tündöklő Tádzs Mahal, mert a tisztább élet fényét sugározza: „Vagyis hogy a sugaraid gyönyörűek. Ahogy kibújnak hozzám a kerítés rácsain. Akarod, nem akarod, jönnek. De biztos akarod. Mária, én is szeretnék ragyogni rád. Majd lesznek napok, mikor jó leszek.” Az utazás így ér véget. A marseille-i megérkezéskor az elbeszélő már egyedül száll ki a vonatból, a kalauz lehúzza mögötte a rolót, benne pedig tudatosul, visszafelé nem vett jegyet. Itt válik egyértelművé az utazás metaforikus jelentése. Az életút egyirányú, visszatérés nincs.

„Úristen! Szemétládházak, rongyházak, bérházak.

Szeretnék visszamenni. Lehet valahonnét visszamenni?

Soha.”

A novella zárata mégsem csüggedést tükröz. A korábban megidézett Mária-szobor emléke nem halványul el, az olvasóban megmarad a tiszta élet reménye.

A csoportok értelmezései többnyire néhány jellegzetes motívumra összpontosítottak, de azok alapján lassan kirajzolódott a mű érzékelhető világa. Rögtön szöveget ütött a kamaszok fejébe a sok alkohollal kapcsolatos gondolat, és több csoport is arra a következtetésre jutott, hogy például a városok megszemélyesítése a részegség következménye. Mások a vallásos motívumokat emelték ki: a Mária-szobrot és a Taj Mahalt. Többen utaltak arra, hogy az út valójában életutat jelent, amit az utolsó mondatokból hallottak ki. Mind egyetértettek abban, hogy az utazás részben valóságos, de kiemelték a szürreális vagy abszurd vonatkozásokat is. Az elmondottak alapján végül közösen állítottuk össze a valószínű történetet, és kiemeltük, milyen megértési nehézségeket okozott a kihagyásos szerkesztés.

- Feladatok

A maradék időben a szöveget vizsgáltuk közelebbről, de már nem csoportokban, mert a kb. tíz perc erre nem lett volna elég.

Először a novella hangulatát és képi világát megalapozó kifejezéseket gyűjtöttük össze. Ezeket nagyon hamar megtalálták, kiemelve a kopár szürkeséget és a pusztulás

képeit: rogyant szemétdödör, olajos rongy hever, málladozó falú bérház, szürke, ködbe szaladó vonat, bérház ablakai, hiányzó betű a helységnévtáblán, rongyalpesek, szemétládavárosok, bérházégbolt, feltépett földű üres telkek, sivatag, szakadt szájú csatornacsövek, végül szemétládaházak, rongyházak, bérházak határozzák meg a közeget. Ezekkel szembe tudtuk állítani a szépség képeit, amelyek csak az elbeszélés második felében változtatnak némiképp a hangulaton, ilyen a „Taj Mahal”, a feleség említése, a gyönyörű Mária, aki a gipszarcáról pattogzó festék ellenére is gyönyörű, és akinek sugarai akaratlanul is jönnek, áthatolnak a kerítés rácsain, a ragyogás reményét hordozzák, és azt a lehetőséget, hogy „majd lesznek napok, mikor jó leszek”.

Ezekhez kapcsolódott ezután az út-életút értelmezés. Az emberi értékekre kevésbé összpontosító hétköznapi élethez, az utazáshoz kötődik a vonat sebességével érzékelt táj szürkése és a kopársága, míg az út – vagyis az életút – végén a kopott szoborból sugárzó szépség és fényesség a tágasságot és a lelki életben felsejlő végtelenséget idézi fel. Ezt a gyerekek tökéletesen meg tudták fogalmazni. Kiemelték azt is, hogy a helyszínek változása az emberi lélek változását is érzékelteti, és ezt erősítik a visszatérés lehetetlenségére utaló zárómondatok.

Végül az idő szűkössége miatt nagyon röviden vizsgáltuk a novella szereplőit. A gyerekek megállapították, hogy az egyes szám első személyű elbeszélőn kívül csak néhány ember tűnik fel, de épp csak megemlítve, így a néhány iszogató útitárs, a kalauz és a pincér, illetve a jelen nem lévő feleség. Az egyetlen kiemelkedő szereplő maga az elbeszélő, aki saját életútját értelmezi.

- További lehetőségek

Több szempont nem fért az órába, de nem bántam, mert a diákok mindkét gimnazista osztályban láthatólag élvezték, hogy szabadon ötletelhettek, és bátran mondhattak véleményt. Az idő jó hangulatban, közös gondolkodással telt, és többen közölték a végén, hogy „ez jó volt”. Kell-e több?

Adódnak ugyanakkor további értelmezési irányok. Fakultáció keretében például dupla órát is szánhatunk a műre, és más szempontokat is vizsgálhatunk. Megkereshetjük és térképen elhelyezhetjük a megemlített helyszíneket, és megrajzolhatjuk az út vonalát. Több időt fordíthatunk az utazás toposzra, és annak fényében értelmezhetjük a szöveget. Ebben az összefüggésben kereshetünk párhuzamokat az Esti Kornél Tizennyolcadik fejezetével, amely egy „közönséges villamosútról ad megrázó leírást”. Összekapcsolhatjuk a művet a modern

irányzatokkal és szerzőkkel. Megemlíthetjük a szürreális jelenségeket. Összevethetjük a kihagyásos szerkesztést Mándy Iván prózaírói stílusával. Készíttethetünk illusztrációkat. Megfigyelhetjük, hogyan jellemzi az író a megelevenedő városokat, és vajon van-e alapjuk a hozzájuk kötött cselekvéseknek? (Az órán a diákoknak rögtön eszükbe jutott az egyik szolgáltatónál nagy sikerrel futó A nagy pénzrablás című sorozat, amelyben a szereplőknek városneveik vannak. Felvetődhet akár az is, hogy ezen az alapon vessük össze az egymástól egyébként merőben különböző két alkotást.)

A mű tehát nagyon sok lehetőséget kínál mind az olvasói élmény, mint a műértelmezési készségek szempontjából. Érdeemes foglalkozni vele, és segítségével megismertetni az immár tizenöt éve „megérkezett” Lázár Ervint.

7. Aki „mindenben a jót” kereste – Csukás István

Az írás keletkezésének éve: 2021.

Csukás István éppen egy éve, februárban hagyott itt minket, április 2-án pedig születésének 85. évfordulóját ünnepeljük. Népszerűsége töretlen, gyerekek és felnőttek egyaránt szeretettel emlegetik kedves figuráit, Sün Balázst, Süsüt, Pom Pomot, a Legkisebb Ugrifülest és társaikat. Az irodalomtanításban sem feledkezhetünk meg róla, és nem csupán meséit és ifjúsági regényeit érdemes olvastatni: versei és esszéi a gimnazisták műértelmező gyakorlatát mélyíthetik el.

„Pista bácsi”

Mindig elsimultak a viták, ha feltűnt. Szárszói délelőtti bevásárló körútjaink során szinte menetrendszerű pontossággal láthattuk a Fő utcán, amint ócska szatyrával, atlétában és rövidnadrágban ballagott le az ábécé felé. Akkoriban három kisgyerekem körében töretlen népszerűségnek örvendett Sün Balázs, így a vers szerzője – „Csukás Pista bácsi” – vitathatatlan érdekességet jelentett számukra, olyannyira, hogy egymás közti kisebb-nagyobb villongásaikról is azonnal megfélemedtek. Azóta is minden nyáron örömmel fedeztük fel a Balatonszárszó ikonjává vált író.

Derűje, kedvessége óriási népszerűséget hozott neki. Minden nap végigsétált a falun, betért a kis könyvesboltba, ahol egyre több könyvét árulták, dedikálta egyik-másikat az előző nap feliratkozóknak, és ez a gesztus csak növelte rajongótáborát. Legyalogolt a boltba, átsétált a piacra, mindenkihez volt néhány jó szava, és az árusok versengve szolgálták ki „Pista bácsit”. Édesapám ismerte, írt is róla itt-ott, így mi is bátran szólítottuk meg és adtuk át neki az apai üdvözetet. Mosolygott, örült. Mint mindennek az életben.

Nem véletlen, hogy amikor Szárszón a régi, lebontásra ítélt kertmozit nyári színházzá alakították át, róla nevezték el. Ódzkodott az ötlettől: „De még élek.” A polgármester

azonban úgy vélte, „az a jó”, és így nyitott meg egy évtizede a gyerekközönségre építő Csukás Színház. (Nem csupán ezt az intézményt nevezték el róla már életében. A teskándi általános iskola a gyerekek szavazata alapján szintén az ő nevét vette fel, szülővárosában, Kisújszálláson pedig híres fagylaltos figurájának, Bagamérinek állítottak szobrot.) Süsü, a sárkány ihlette a Szárszón 2010 óta működő Sárkányfesztivált, amelynek keretében gyerekeket és felnőtteket vonzó kulturális programokat szerveznek. A tavalyi jubileumi fesztiválon azonban Csukás István már csak lélekben volt jelen. Idén áprilisban lenne 85 éves, és éppen egy éve, tavaly februárban költözött el a „felfoghatatlan végtelenbe”. Népszerűsége azonban nem kopott.

„Szeretek dolgozni, szeretem az embereket”

Nem csupán meséit, mesejátékait, gyerekregényeit és megfilmesített alakjait szerette meg az olvasóközönség. Csukás maga is életszeretetet, örömet, derűt sugárzott, mai szóval „influenszer”-ként, mosolyogva állt ki az anyanyelv és az irodalom szépsége, az olvasó (és a gyerekolvasó) tisztelete, a lét gazdagságának befogadása mellett. Látszólag egyszerű szemlélet vezérelte: élete „a költészetről, a meséről, a barátságról” és a „szívós munkáról” szólt. Ennél ugyanakkor aligha képzelhető el mélyebb életelv. Benne van a hétköznapi tevékenység és a

lét tágabb perspektívája egyaránt, s az általa szintén nélkülözhetetlennek tartott humorral kiegészítve hiteles és szerethető, derűs írói-költői magatartásban mutatkozott meg az olvasóközönség előtt. „Törekedni kell a jóra!” – hirdette, s ehhez mindvégig hűséges maradt.

„A titkom nem különös, szeretek dolgozni, szeretem az embereket, és többnyire mindenben a jót keresem. Rákényszerített az élet, a kényszerhelyzetek, hogy még abból is hasznot lehet csiholni, ami látszólag nem kedvező. Igyekeztem hasznot csiholni abból is, hogy sokáig kívül estem a ringen.” Élete során ugyanis – sok más neves íróhoz hasonlóan – megtapasztalta az irodalomból való kirekesztettséget, a félreállítást is. Ez azonban nem törte meg, inkább kemény munkára, tanulásra és kitartásra ösztönözte, és kialakította szigorú napirendjét, melyből az írás nem hiányozhatott. Arra is lehetőséget teremtettek számára ezek az évek, hogy figyeljen, szemlélje a világot és kialakítsa vele kapcsolatos magatartását. „Az írásnak nagy ajándéka, hogy közben az ember önmagát is megpróbálja. Tehát a legfontosabbat, tisztázd a világgal való viszonyodat: szereted a világot, gyűlölöd a világot, szereted az embereket, vagy sem. Gyűlölöd az állatokat, vagy érdekel az életük.” Csukás a szeretet mellett foglalt állást.

Ez a szeretet tükröződik a gyerekeknek írt meséiben és regényeiben, és ugyanez a szemlélet hatja át verseit és esszéit is. Rengeteget írt, és az említett kitartó munka nyomán tekintélyes „életművet” hagyott hátra, bár a szó fennkölt hangzásán alighanem mosolygott volna. Több mint száz kötete jelent meg, közülük jónéhányból film is készült. A könyvek nagyobb része a gyerekközönségnek szólt, de a megjelenített alakok és történetek embersége, humora a szülőket, a felnőtteket ugyanúgy lenyűgözte.

Egyik legemlékezetesebb tanári sikerem Sün Balázs című verses meséjéhez kötődik. Mivel rengetegszer meséltem saját gyerekeimnek, akik számára megunhatatlan volt a legkisebb süni története, időközben bekúszott a fejembe a szöveg, és mai napig bármikor fel tudom idézni. A végzős osztályban egyszer felmerült Csukás István neve, és a gyerekek felváltva emlegették az általa írt rajzfilmeket, meséket, én pedig szóba hoztam, hogyan tanultam meg a Sün Balázst. Egyszeriben kérlelni kezdtek, mondjam el nekik is. A 18 éves diákok néma csöndben, gyermeki áhítattal hallgatták a verset. A befogadás ritka, felejthetetlen pillanata volt, és attól kezdve a memoritereket is kisebb ellenérzés övezte körükben.

„... a jövő, kérem szépen, itt van közöttünk, egy méter magas”

Csukás fantasztikus természetességgel tudta megszólítani a gyerekeket, kicsiket és nagyokat egyaránt. Őszintén, szeretettel és humorral fordult felénk, amit meséi is világosan közvetítenek. Ezekben világosan kirajzolódnak az emberi értékek, a jó és a rossz különválik, és a jó győzedelmeskedik. „A mesékkel azt a kaput sikerül kinyitni, amit elfelejtettünk, és elfelejtjük az utat is, amely a gyerekkorunkba vezet. Mindenkinél van egy kincsesládája, nem csak az íróknak, ez pedig életünk legboldogabb korszaka, a gyerekkor.” A gyerekkor tisztasága, bizalma és kedélye rajzolódik ki műveiben. Alakjai nem szuperhősök és nem tökéletesek. Ugyanúgy botladoznak, mint a hétköznapi emberek, szoronganak fogyatékoságaik miatt, ügyetlenkednek, de mindig a jóra törekednek. Süsü egyfejú. A Pom Pom Picurja el-elkésik az iskolából. A Keménykalap és krumpliorr kis Recéje zsebében kiömlik a ragasztó, és ki kell vágni az egész zsebet. Gombóc Artúr csokoládéfüggő. A nagy Ho-ho-ho-horgász szinte soha nem fog halat. Sün Balázs új házából is kiszorul. Mégsem veszti kedvét egyikük sem, hanem hol derűvel, hol humorral lesznek úrrá gyarlóságaikon és vágnak neki a következő kalandnak, küzdelemnek. Töretlen bizakodással tekintenek a jövőbe, és bár nincsenek szuperképességeik, van szívük, szívből

jövő bátorságuk és öniróniájuk. „Móricz Zsigmond mondta: »Légy jó mindhalálig!«. Persze, törekedni kell a tökéletességre, de azért kellő humorral kell tenni. Az ember esendő.”

Ezekben az alakokban minden gyerek (és minden felnőtt) magára ismerhet. S ráismerhet arra is, milyen lehetne és szeretne lenni. „Törekedni kell a jóra! [...] törekedni kell a szépre” – bátorít Csukás, és kedves, szerethető figuráival erre mutat példát. Ez a szemlélete vezeti közel a gyerekekhez. Nem együgyű gügyögéssel vagy didaktikus történetekkel, hanem nagyon hiteles emberi helyzetekkel. Pontosan ismeri a gyerekek lelki világát, így az ő ismereteikhez, tapasztalataikhoz illő eseményekre és helyszínekre alapoz elbeszéléseiben, és Lázár Ervinhez hasonlóan a mesék tiszta, egyértelmű világképét kapcsolja össze a hétköznapi élet lehetőségeivel. Nem a tündérmesék átélhető, mégis elérhetetlen közegébe vezérel, hanem arra világít rá, hogy ha nyitott szívvel járunk a világban, ha jót teszünk, a saját életünkben ismerhetünk rá a jelen lévő mesére és öröme. Gombóc Artúr megbékíti a Civakodó Cipőökreket. Megszelídíti a Lesből Támadó Ruhaszárító Kötelet, mert szüksége van rá a teregetéshez. A mindenki által rettegett és kitalált Ásító Sárkánynak az utcaseprő ad rá szabott munkát. A kalitkába zárt Gombóc Artúron a Radírpók segít. Apróságokat tesznek, a másoknak viszont az életét

befolyásolja az a segítség. „Hosszú idő után arra jöttem rá, hogy a mese közelebb áll a költészethez, mint a prózához. A jó vers és a jó mese elrepít a földtől, csodák történnek.” Csukás meséi a hétköznapi csodákat idézik, s e szeretetből fakadó szépségre a gyerekek lelke élénken rezonál. Különösen a Csukás által megelevenített gazdag szókincs, a találó nyelvi fordulatok, az ötletes névválasztások és finom iróniájú képei segítségével.

Csukás István azonban nem csupán meséivel fordult a gyerekek felé. Sokféleképpen igyekezett képviselni érdekeiket, mert tudta, így lehetséges szebbíteni a jövőt. „... a gyerekeknek joguk van a nekik szóló művekhez, nemcsak az íráshoz, hanem a színdarabhoz, a zenéhez is. Mindig a jövőre hivatkozunk, de a jövő, kérem szépen, itt van közöttünk, egy méter magas.” Több interjúban megfogalmazta, hogy szükség lenne színvonalas gyerekfilmekre, gyerekszínházra, és az iskolai oktatásban is nagyobb szabadsággal lehetne megszerettetni az olvasást. Felhívta a figyelmet, mennyire fontos támogatni a könyvtárakat, és ösztöndíjakkal segíteni a rászoruló tehetséges fiatalokat. Gyakran intette a döntéshozókat, hogy a kultúra nem feledkezhet meg a gyerekekről, és nem nézheti le őket, hiszen „minden gyerek zseni, zseninek születik, csak később kopik-fakul bele az átlagos szürkeségbe, amit felnőttkornak hívunk. Gondoljuk csak el, hogy például hónapok alatt megtanul egy nyelvet, s

megtanulja a világot! Ő még felfedez egy sarkkutató vagy egy úrhajós izgalmával, mi már felejtünk, ő még kinyílik, mi bezárkózunk.”

Nem oktatáspolitikával foglalkozott, nem beszélt tanításról, sem kötelező művekről, tárcáiban és esszéiben mégis igazi pedagógusként szólalt meg. Hitelesen képviselte az anyanyelv és a magyar irodalom megismertetésének ügyét, és támadó hang helyett féltő szeretettel és a művek csodálatosan átélt, értő bemutatásával adott példát hazaszeretetről.

Csukás, a pedagógus

Tanítványaim gyakran morognak, minek kell memoriterek tanulni, ott az internet, bármikor megtalálnak bármilyen verssort. Ebben igazuk van, válaszolom, de tíz-húsz év múlva semmire nem fognak emlékezni abból, amit mondtam, csak ezekre. (Ha szerencsém van, esetleg rám még talán igen...) A füzetbe bejegyzett bölcsességek elkopnak, de azok a művek, amelyeket megtanultak, időskorukig is elkísérik őket. És mivel általában ámulva figyelik, ha fejből mondok verset vagy hosszabban idézek egyik-másikból, így ezt az intelmet rendszerint tudomásul veszik, és csüggedten beletörődnek (bár biztos akadnak kétkedők). A memoriterekhez hasonlóan alighanem elkísérik őket azok az alkotások is, amelyekről élményük lesz, vagy amelyről elég hitelesen tudtam beszélni nekik ahhoz, hogy felkeltse érdeklődésüket. Ebben nagy segítségemre lehet Csukás István.

Tárcáiban olyan megragadóan adja közre irodalmi élményeit, hogy egyik-másikat mindenképpen érdemes megismertetni a diákokkal. Az iskolában hajlamosak vagyunk az írókat az alsó tagozatra (esetleg a felsőbe) beskatulyázni, holott sokkal szélesebb körben tudja megszólítani a diákokat. Annak örülhetünk, hogy az új kerettanterv már tudomást vesz róla, hiszen az előzőből

köztudomásúan kihagyták, de most is elég kevés helyen kerül szóba. Alsóban a törzsanyagban egy-két meséjének van helye, felsőben a 7-8.-osoknak négy regény közül egyik választási lehetőség Vakáció a halott utcában, gimnáziumban viszont egyáltalán nem jelenik meg. Pedig néhány versét is érdemes lenne megismertetni, irodalmi esszéi pedig mindenképpen támogatnák az irodalomról való gondolkodás alakítását. Tudjuk, kevés az idő, a modern írókra és költőkre alig marad lehetőség, de műveit itt-ott becsempészhetjük a gyerekek számára nehezen érthető korok alkotói mellé, vagy ismert szerzők egy-egy versével párbeszédet kezdeményezve. Babits Ádám kutyám című költeménye mellett például érdekes lehet a Játsszom a kutyámmal..., amely a játék fogalmának és szerepének értelmezésére is jó kiindulópont. A francia szimbolisták mellett megmutathatjuk A magyar költőt, amelynek kezdete szerint a „magyar költő nem albatrosz”, és vaskos humorral jellemzi az alkotó helyzetét. József Attila mellett felidézhetjük a Szegények költőjét, amely az adóbevallás nyomorát veti fel. De nem csupán összehasonlításokban lehet szerepe. A gyerekeket a mai költészet általuk is ismert és megélt új témái is gyakran megragadják. A testükre kényes kamaszok bizonyára érdeklődéssel olvassák a Hová tűnt húsz kilót, másokat a Miért cigarettázol annyit? vagy a másnaposságot panaszoló Csak a másnap ne lenne fog meg. Csukás verseiben az

ironikusan megjelenített, nagyon hétköznapi emberi problémák mellett ugyanakkor mindig feltűnik az élet tágassága, szépsége, valamint töretlen életszeretete: „próbáltam az öröm ujjhegyén megállni, / nincs szebb, mint az élet, és nem is érdemes szebbet kitalálni”.

Irodalmi esszéit rendszerint néhány szövegértési kérdéssel kiegészítve házi feladatként adom fel, és így – mivel a gyerekek kénytelenek alaposabban elolvasni a szöveget – akaratlanul is belopakszik gondolataik közé a csukási derűs, irodalomszerető és -élvező szemlélet, amelynek vitathatatlanul erősebb a nevelő hatása, mint a mélyelemző és számonkérő iskolai munkának. Csukás igazi pedagógusként vezeti közel olvasóit az irodalomhoz. Esszéit a „diákszomorító értekezések” helyett „a félremagyarázásoktól mentesült olvasói öröm” és „a satuba nem fogott elme szabad gyönyörködése” vezérli. (Az anyanyelv édes hatalma) Megközelítésében az önálló gondolkodásra nevelő jó tanár törekvése érhető tetten: „aki olvas, az szabad lesz, megismerve mások gondolatait, szabadon választhat, kialakíthatja a saját gondolatait, összemérheti őket, veszthet és győzhet, okulhat és javíthat, ahogy méltó az emberhez.” (Olvasni jó)

Költői érzéssel, pontosan ragadja meg az adott alkotó lelkivilágát és módszerét. Nem irodalomelméleti fogalmakkal, szakszavakkal, hanem egyszerű, hétköznapi

kifejezésekkel, amelyekkel sokkal értőbben tárja fel, mi különleges és szerethető a művekben. Tóth Árpád költészetében például a kivételesen zenei hangzást emeli ki: „Rögtön az első versekben megszólal a cselló-mély hangfekvés, a későbbi nagy versek hangja. A fogás biztos, a hangszer adott, ha a hang néha fel is szalad üdébb magasságokba – csakúgy, mint a gordonkáé, mindig sejteni-érezni benne a nazális szomorkásságot, az eleve mélyebbre hangolt hangszer lassúbb rezgésszámát.” Mennyivel mélyebben szólítják meg az olvasó szívét ezek a szavak, mint ha stílusirányzatok jellemzőivel vagy verstani ismeretekkel próbálnánk megmutatni a költő nagyságát.

Kölcsey Himnuszának tanításában is segítségünkre lehetnek Csukás gondolatai, amelyek a mű érzékekre ható képeinek átélését emelik ki, így közelebb vezetnek ahhoz, hogy megérezzük a vers szépségét és mélységét, de kerüljük a túlzott pátoszt:

„A Himnusz legyőzhetetlen. De évek óta furdal a kíváncsiság, hogy lehet-e elemezni mint verset? Hogy miért olyan gyönyörű mint vers? Zene nélkül is. Hogy hozzáférhetünk-e gyarló eszünkkel a titkához? Elég nehéz úgy olvasni, hogy ne gyúljunk ki a történelmi felsorolásoktól. Szédül az ember ilyen magasságban. Én ennél a sornál kezdem sejteni, hogy mekkora költő Kölcsey: »S elsújtád villámidat / Dörgő fellegekben«. A

villámlást, a villámot sokféleképpen le lehet írni, hatalmas, látványos természeti tűnemény, de ennél tökéletesebben, tömörebben és érzékletesebben, hogy »elsújtád«, nem. És ez még csak az első rétege a képnek, a metaforának, mert hiszen a haragja villámát sújtja el. Szinte a bőrömn érzem, ahogy súlyosan, de mégis suhanva megy az égen, félelmetes némán, s egy ütemmel követi az iszonyatos dörgés. Ezt a szót, hogy »elsújtád«, azóta sem olvastam versben, úgy tűnik, senki se merte leírni még egyszer.

Isten sújtja el és bűneink miatt. Ez Kölcsey legnagyobb és legfájdalmasabb mondanivalója.” (A Himnusz és környéke)

Különösen szeretem Csukás Ady Endréről szóló írását, amelynek nyelvi szépségére is mindig igyekszem felhívni a figyelmet. Már a tizedikes stilisztikai tanulmányok során tanulmányozzuk a szöveg szókincsét és mondatszerkesztését, de a fő célom mégis mindig az, hogy a mondanivalója hatoljon el a gyerekekhez. Ady olvasásakor 11.-ben éppen ezért újra felidézzük, és szövegértelmezési kérdések segítségével mélyülünk el benne. A költőről való gondolkodás módjáról ad példát, amikor egyrészt Ady kivételességét hangsúlyozza, másrészt az olvasó nehézségeit és felfedezéseit is hitelesen teszi szóvá.

„Nem érdekelte felszentelt ceruzáját, csak a politika és a szerelem! Mondhatnánk, hogy végre egy népszerű mai költő, hiszen minket sem érdekel más, csak a politika és talán a szerelem, verseinek ott a helye minden zsebben, minden fejben. Erőt és hitet meríthetnénk belőlük lázas hadakozásainkhoz, éles és erős szavakat utcai vagdalkozásainkhoz, iránytűt a jövőhöz, ha eltévelyednénk a farkasvermek és barikádok között. Kimeríthetetlen fegyvertárat hagyott ránk, a magyar költészetben csak Petőfihez hasonlíthatót, akit szintén nem érdekelt más, csak a szabadság és a szerelem. [...] Sokáig nem szerettem, nem jutottam közel hozzá, túl nagy volt, túl harsány, túl merész nekem. De hajótörött könyvtáramban végig megőriztem a tízkötetes gyűjteményt, öntudatlanul ragaszkodtam hozzá. Úgy voltam vele, mint Vörösmartyval: nem olvastam, de tudtam, hogy van. Láthatatlan, megfoghatatlan erő, olyan, mint a gravitáció, idevonz, visszaránt az anyanyelvbe, az anyaföldre s nem engedi, hogy a semmibe repüljünk. Észrevétlenül működött a lelkemben, verssorok szólaltak meg a fejemben, óvatosan el-elolvasgattam az egész verset, mint aki egy ismeretlen földrészt fedez fel. Ez az izgalmas felfedezés máig tart, kiválogattam a nekem szóló verseket, szerényebben: amelyeket fel tudtam fogni, magamévá tudtam tenni. A fentebb idézett sor nyitotta ki az ajtót, hogy más is van a versekben, mint az állandó égiháború,

hogy a költő több és többet tud, tudja a finom remegéseket is.” (Ady Endre felszentelt ceruzája)

Különösen megkapó a szöveg befejezése, amelyet sokszor idézek tanítványaimnak, és a legfontosabb „bölcs tanári mondásaim” közé emeltem: „Mert miért olvassunk verset? Kicsit bonyolultabb rá a válasz, mint arra a kérdésre, hogy miért együnk vitamint, de végül is a válasz egyforma: azért, hogy éljünk és ne csak senyvedjünk. Vitaminhiánnyal ugyan lehet élni, vers nélkül is lehet, de nem teljes életet!”

Ezért érdemes Csukás műveit is olvasnunk. A „teljes”, „vitaminhiánytól” mentes irodalomtanításhoz és -olvasáshoz segít hozzá. Születésének és halálának évfordulója nemcsak tündéri alakjára, szerethető könyveire és figuráira, hanem erre is emlékeztet minket, tanárokat.

8. Többszempon্তু ábrázolás és megújított prózanyelv - Hemingway Indián tábor című novellája

Az írás keletkezésének éve: 2018.

A 20. századi világirodalom epikai törekvéseinek tanulmányozásakor a 12. osztályban tavaly úgy jött ki a lépés, hogy egy iskolai program miatt rövidített órát tartottunk, és nem akartam új témába kezdeni. Mivel az általuk használt szöveggyűjteményben szerepel Hemingway Indián tábor című rövid novellája, így ezt olvastuk el abban a szűkre szabott időben. A gyerekeket legnagyobb öröömre meglepően megmozgatta a történet. Idén ezért már szándékosan terveztem bele ezt a művet a tanmenetbe, és megint hasonló érdeklődést tapasztaltam. Így jutottam arra a gondolatra, hogy a novellát a szóbeli érettségi Világirodalom témakörében is szerepeltessem. Kiváló lehetőséget nyújt ugyanis a 20. századi széppróza néhány új jelenségének bemutatásához és a – 19. század teljességre törekvő ábrázolása helyett – töredékesebb, meghatározott szempontú elbeszélésmód megismertetéséhez. A gyerekeket pedig nyilvánvalóan elgondolkodtatja a történet, és a főszereplő Nick tapasztalataiban és kérdéseiben talán saját töprengéseikre

ismernek rá.

HÁTTÉRGYÁR

Nick

Az Indián tábor Hemingway A mi időnkben (1925) című korai novelláskötetében látott napvilágot. Az elbeszélések nagyobb részének főszereplője Nick Adams. A róla szóló történetek részben önéletrajzi ihletésűek: Hemingway gyermek- és fiatalkori tapasztalataihoz és élményeihez kötődnek. Az első, az Indián tábor, a michigani erdős vidéken töltött nyaralásai emlékét idézi, bár a vidéket konkrétan nem nevezi meg az író.

Nick ebben az elbeszélésben orvos apját kíséri el egy vajúdó nőhöz, és kisgyerekként először találkozik a születéssel és a halállal. Hemingway apja szintén orvos volt, így nem nehéz fölfedezni az önéletrajzi háttérét.

A történet kezdetén az apát, a gyereket és az apa testvérét, George bácsit, két indián csónakban átviszi a tavon az indiánok táborába, ahol egy asszony már két napja próbálja megszülni gyermekét. Az apa – megfelelő eszközök és lehetőségek híján – egy zsebkéssel, érzéstelenítés nélkül végez császármetszést a nőn, és így menti meg életüket. Majd fölfedezi, hogy az asszony fölötti ágyon csendben fekvő indián férj időközben elvágta a torkát.

Nick mindennek szemtanúja. Életében először kerül szembe az élet kezdetének és végének küzdelmeivel és az

emberi szenvedéssel. Apja a műtét során folyamatosan kommentálja neki az eseményeket, majd hazafelé, a csónakban is az ő kérdéseire válaszol. Nick végül azt állapítja meg, hogy „ő sose fog meghalni”.

HÁTTÉRGYÁR

Nézőpontok a történetben

- Nick

A cselekmény középpontjában a fiú áll. Nemcsak a történéseket látjuk az ő szemszögéből, hanem azt is, hogyan értelmezi azokat. Már az elbeszélés kezdetén kiderül, hogy a szereplők közül ő van kiemelt helyzetben, hiszen a másik két férfit a hozzá fűződő viszonyukban említi az elbeszélő: „Nick és apja a farülésre került [...]. George bácsi a tábori csónak farába ült.”

Nick alighanem kisiskolás korú. Pontosan nem derül ki, hány éves, de apja már elég nagynak tartja ahhoz, hogy magával vigye egy szüléshez. Visszafelé azonban megbánja, hiszen a gyerek az indián apa erőszakos halálával is szembesült, amihez viszont az apa nem tartja elég idősnek.

A történetek teljesen új tapasztalatot jelentenek a fiú életében. Először ismerkedik az emberi élettel, annak keletkezésével és végével és a mindkettővel együtt járó fájdalommal, szenvedéssel. Először kerül közel a „felnőtt” világhoz, amelytől a gyermeki ártatlanság és a szülői védelem eddig bizonyára megkímélte. Az elbeszélés tehát az ő „beavatását”, a felnőtté válásához vezető első lépcsőfokot jeleníti meg. Apja igyekszik mindent megmutatni és elmagyarázni neki, és Nick is próbálja tárgyilagosan szemlélni az eseményeket („Tudom.”

„Értem.”). Gyermekként ugyanakkor nehezen viseli az asszony jajgatását, „félrenéz, hogy ne lássa, mit csinál az apja”, „kíváncsisága hosszú időre lelohad”. Apja ezt még nem érzékeli, mert lelkesíti az orvosi siker, ám a férj halálának fölfedezése után már gyengédebb a gyerekekkel. Nickie-nek nevezi, „kár volt ilyen szörnyű heccen keresztülmenned” – mondja együttérzően, és egy rövid párbeszédben ekkor beszélnek meg a látottakat. Nick itt teszi fel a kérdéseit a születéssel és a halállal kapcsolatban, és apja a gyerek érettségének megfelelően próbál válaszolni.

A novellában tehát Nick látószöge érvényesül. Ezt emeli ki a záró mondat is, amelyben a még mindig gyermek Nick értelmezése fogalmazódik meg: „Kora reggel a tavon, a csónak farában, míg apja evezett, biztosan érezte, hogy ő sose fog meghalni.” Az apa mondatai és kommentárjai azonban jelzik, hogy az eseményeket más nézőpontok is megvilágítják.

– Az apa

Az apa, Adams doktor, kétféle szerepben jelenik meg. Egyrészt orvos, akinek feladata, hogy kezelje az indián asszonyt. Hivatásának megfelelően gyakorlatias és határozott. Az első perctől nagyon tudatosan és egyértelműen adja pontos utasításait, amelyeknek azonnal engedelmeskednek is: „megparancsolta, hogy tegyenek

vizet a kályhára, s amíg a víz melegedett, ő Nickkel beszélgetett”. Elmagyarázza fiának, mi történik, és mondataiból is tetteinek tudatossága világlik ki:

„- ... Most van abban, amit vajúdásnak hívnak. A kisbaba meg akar születni, s az asszony is meg akarja szülni. Minden izma azon igyekszik, hogy a baba megszülessen. Ez történik olyankor, amikor jajgat.

- Értem - mondta Nick.

Éppen akkor felkiáltott az asszony.

- Ó, papa, nem tudsz neki adni valamit, amitől abbahagyja a jajgatást? - kérdezte Nick.

- Nem. Nincs semmi érzéstelenítőm - mondta az apja. - De a jajgatás nem érdekes. Én nem is hallom, mert nem érdekes.”

Az orvos tehát csak a feladatra koncentrált, a természetes módon vele járó szenvedéssel nem törődik. Az csak elvonná a figyelmét. Magatartása később azonban megkérdőjeleződik, hiszen az indián férj talán pont a szenvedést nem bírta elviselni, amikor öngyilkos lett. Nick számára is ijesztő apja viselkedése, amit azzal jelez, hogy nem néz oda, mit csinál.

Orvosként dr. Adams büszke magára. Elégedetten fejezi be a munkát, „izgatott és beszédes”, mint „labdarúgók

mérkőzés után az öltözőben”. Úgy látja, műtétje „orvosi lapba való” kivételes siker: „Császármetszés zsebkéssel, és a varrás viaszolt horgászelőkével.”

Magatartása akkor változik, amikor felfedezi a férj öngyilkosságát. Ekkor „az operáció utáni vidámság” teljesen eltűnik belőle. George-ot kéri, vigye ki Nicket a kunyhóból, majd sajnálkozik, amiért ennek a látványnak tette ki a fiát. Válaszol a gyerek kérdéseire, és itt már egyértelműen apai szerepében látjuk. Ekkor fogalmazza meg azt a gondolatot, amely lényét és szemléletmódját jellemzi. Szerinte a férj azért követett el öngyilkosságot, mert „nem bírta a dolgot”. Hemingway műveiben a férfiasság, a szenvedést „bíró” kitartás és a bátor helytállás számít értéknek, és Adams doktor szavai ezt a látásmódot tükrözik. Az ő nézőpontja tehát a férfias, feladatát végző felnőtté, aki fia szemléletét is igyekszik formálni.

- George bácsi

Nick nagybátyjának kevesebb szerep jut a történetben. Alig szólal meg, jelenléte és tettei azonban mégis ráirányítják olykor a figyelmet. Ő – az orvossal ellentétben – teremt némi kapcsolatot az indiánokkal. A csónakút után szivart ad nekik, a történet végén pedig még ott marad náluk, ami apa és fia dialógusából derül ki („Hova ment George bácsi?” „Hamarosan előkerül.”). Végig jelen van a

műtét során, és segít testvérének, akit csodál is: „Hát te nagy ember vagy, az ám.” Ő az egyik, aki az operációnál lefogja az indián nőt, aki bele is harap a kezébe, mire ő „indián szukának” nevezi.

George bácsi laikusként segédkezik orvos fivérének, de őt sem rendíti meg a szenvedés. Bár több a kapcsolata az indiánokkal, ő sem érez együtt velük. Amerikai értelmezők kiemelik, hogy a két testvér az amerikai fehér férfiak – indiánokkal és nőkkel szembeni – domináns magatartását jeleníti meg az elbeszélésben. Egyes értelmezők azt is felvetették, hogy talán nem is az indián férj volt a születő gyermek apja, hanem maga George bácsi. Ez magyarázná szerintük a férfi indiánokkal való kapcsolatát, a gyerek születése után testvérének szóló elismerő mondatát, valamint azt, hogy a történet végén a táborban marad. Akár igazuk van, akár nem, George bácsi kevésbé előtérben álló nézőpontja kétségtelenül különbözik akár Nickétől, akár az apáétól.

– Az elbeszélő

A szereplők látásmódját az olvasó az egyes szám harmadik személyű elbeszélő tudósításán keresztül ismeri meg. Ez az elbeszélő – mint láttuk – Nick szemszögéből láttatja az eseményeket. Azt mutatja meg, Nickre hogyan hatnak az élettel és halállal, illetve szenvedéssel és erőszakkal kapcsolatos tapasztalatok, de nem az érzelmeit

emeli ki, hanem azokat a dolgokat, amelyeknek következményei lesznek ezek az érzelmek. Nem lát bele szereplőibe, hanem szavaikat és tetteiket rögzíti. Így tudósít az apa és George bácsi látásmódjáról is.

Ez az elbeszélő háttérbe húzódik. Az eseményekről ad hírt, visszafogottan közvetíti azokat az egyes nézőpontok szerint, és az olvasó előtt így rajzolódik ki a történetek több szempontú képe. Nem ábrázolja viszont az indiánok szemszögét: őket csak a három jövevény perspektívájából láttatja. A novella címe ugyanakkor pont az ő közegüket emeli ki, így más várakozást kelt az olvasóban. Nem utal arra, hogy az indiánok táborára a fehérek világából látunk rá az elbeszélésben.

Ellentétező szerkesztés

A címben kiemelt indián tábor és annak kívülről ábrázolt világa rávilágít azokra az ellentétekre, amelyek alapvető szervező elemei az elbeszélésnek. Mindenekelőtt rámutat, hogy a fehérek és az indiánok világa más. Ezt a köztük levő víz érzékelteti. Nickék csónakkal jutnak át a „túlsó partra”, ahol a sajátjukétól különböző életformával találkoznak. Az indiánok rossz szagú kunyhóban, szűkös körülmények között laknak, és a férfi „nem bírja a dolgot”, tehát a jövevények szerint nem elég kemény.

A két világ szembenállása mellett számtalan más ellentét jelenik meg a műben. A történet főhőse például egy gyerek, aki a felnőttek világában próbál megérteni számára ismeretlen élményeket. A víz és a csónakút a gyerek- és felnőttkor közötti távolságot is érzékelteti. A két csónakút keretezi az indián tábori eseményeket, de a két jelenet között is megfigyelhetőek eltérések. Az odafelé vezető úton az apa átkarolja Nicket, és csak néhány mondat hangzik el arról, hova mennek. Visszafelé viszont az apa evez, Nick pedig a csónak farában, tehát apjától kissé távolabb ül, és ekkor valamivel hosszabb párbeszédben értelmezik a látottakat. A két utat a sötét-világos ellentét is elválasztja. Míg először sötétben indulnak el a csónakok a tábor felé, hazafelé a felkelő nap fénye világítja meg útjukat. Nick ekkor fogalmazza meg a

maga számára a látottak után, „hogy ő sose fog meghalni”.

Születés és halál, ártatlanság és brutalitás, férfi és nő, szenvedés és erőszak, csend és kiáltás ellentétes fogalmaira épül a történet, amely így az élet összetettségét érzékelteti. A gyerekek az idegen indián közegben ebben az összetett viszonyrendszerben kell eligazodnia. Nincs egyedül, hiszen apja mindvégig kíséri és segíti az értelmezésben, a felnőttek világa mégis ismeretlen tapasztalatokat jelent Nick számára, amelyeket fel kell dolgoznia. Apja nem akarja és nem is tudja ettől teljesen megkímélni. Elviszi magával a táborba, majd azt akarja, hogy nézze végig a szülést. Nick azonban elfordítja fejét. A halott férj látványától viszont meg akarja védeni apja, Nick azonban látja az elvágott nyakú embert. Tapasztalatai végső feldolgozásáról, a halál eltávolítását jelző gondolatáról az elbeszélés vége ad hírt. A gyermeki látásmódhoz való visszatérést itt is a víz és az út toposz érzékelteti.

Szűkszavú prózanyelv

Az író egy-egy ellentéttel, képpel, toposszal érzékelteti a szereplőkben lezajló lelki folyamatokat és érzelmeket. Nem bontja ki részletesen és nem magyarázza őket, hanem a szereplők által érzékelt külső hatásokat, tényeket mutatja be. Ebben az összefüggésben ismerteti meg az olvasóval a cselekmény helyszínét, a tavat, a túlsó part erdős vidékén az indiánok táborát s benne a zárt kunyhót, valamint az események rövid idejét az éjszakai csónakúttól a hajnali hazatérésig. Ugyanebben az összefüggésben nő meg a cselekvések és az elhangzó szavak jelentősége is. Hemingway ugyanis nem jellemzi részletesen szereplőit, hanem hétköznapi tetteikben és viszonyaikban mutatja meg őket. A tudósítók leíró pontosságával jeleníti meg az érzékelhető dolgokat és jelenségeket, de nem fűz hozzájuk kommentárt, hanem a szereplők viselkedése tükrözi gondolatait. Az általa később megfogalmazott „jéghegy-elv” szerint a prózájában megjelenített világ, a szavakban kimondott gondolatok és látható, érzékelhető dolgok a jéghegy csúcsai. Olyan jelek, amelyeknek a ki nem mondott, láthatatlan tartalmakat is fel kell idézniük az olvasóban. Hemingway írói nyelvét éppen ezért a „szűkszavú” és „gazdaságos” jelzőkkel szokták jellemezni. Prózájának feszültségét ez a módszer teremti meg.

Ez a gazdaságos írói stílus a töredékességet vállaló 20. századi széppróza egyik útja. Nem mutat meg mindent a világból, csak részeket. Nem ábrázol teljes világképet, csak különböző nézőpontokat. Nem magyaráz meg minden jelenséget, hanem a felszíni történéseket állítja előtérbe. Itt minden kimondott szónak ereje és jelentősége van, és így a kimondatlant vagy kimondhatatlant is megsejteti.

A Hemingwayére emlékeztető szűkszavúság, a hallgatás a magyar szépprózában is megjelenik a 20. században. Ottlik Gézát, aki ismerte az író stílusát, hiszen *Az öreg halász és a tenger* című regényét fordította, magát is foglalkoztatta a nyelvi kifejezés pontossága, és még tovább jutott ebben a kérdésben: „A legfontosabb dolgokról nem tudunk beszélni, vagyis gondolkozni sem. Létezésünk alapjai – a hallgatás mélyén – sértetlenül őriznek ép, teljes tartalmakat. A nyelv fel tudja bontani roppant összetettségüket részjelentésekre, érzelmi, indulati, etikai, esztétikai, gondolati, akarati jelentésekre. Ezek az értelmezések mind csonkák, hamisak.” (Körkérdés Jézusról) Egy jelenséget tehát már a nyelvi kifejezéssel is akaratlanul értelmezünk, így „a legfontosabb dolgok” hiteles megragadása szerinte a hallgatás.

A novella órai értelmezése

Hemingway novellája a magyarórán a 20. századi új irodalmi törekvések tanulmányozásának folyamatában jelenik meg. Az órai műelemzés középpontjába tehát elsősorban ezeket állítjuk: az említett több nézőpontú ábrázolást és a prózanyelv szüksézsavúságát. A mű azonban tömörsége és világos szerkesztése révén kiválóan alkalmas a novellaelemzés jellegzetes szempontjainak gyakorlásához is, és így az írásbeli érettségire való felkészülésnek is fontos része. A műértelmezést ezért szövegértési-szövegelemzési feladatlappal segítjük, amelyet az elbeszélés közös olvasása után a tanulók önállóan töltenek ki. Ezután kerül sor a megbeszélésre, melynek során az előbbi célokat tartjuk szem előtt.

Szövegértési-szövegelemzési feladatok (a megoldások dőlt betűvel szerepelnek)

– Milyen várakozást kelt a cím?

A válaszok természetesen sokfélék lehetnek, de rendszerint gyerekjátéokra vagy indián regényeket idéző történetekre asszociálnak a gyerekek.

– Figyeld meg a mű kezdését! Milyen hatást kelt a határozott névelők használata az első két mondatban?

„a tóparton”, „a két indián”

A novella felütésszerűen kezdődik. A határozott névelők segítségével az író olyan helyzetbe vezeti az olvasót, amely mintha ismerős lenne, ezért nem is kell részletesebben bemutatni.

- Mikor kezdődik a cselekmény és mikor végződik? Mennyi idő alatt játszódnak le az események?

„A két csónak sötétben indult el.” „A nap éppen jött fel a hegyek mögül.”

A történet valamikor este vagy éjszaka kezdődik, és hajnalban ér véget, tehát néhány órát, legfeljebb egy egész éjszakát ölel fel.

- Jellemezd a novella terét! Milyen helyszíneken játszódik a cselekmény?

A tágabb térből a szűkebbe és zártabba, majd megint a tágabba vezet a történet: először a tavon kelnek át a szereplők, majd az erdőben elérik az indián kunyhót, és ott zajlik le a császármetszés, ezután újra a tavon eveznek haza.

- Hogyan tagolják a cselekményt a helyszínváltások? Mi az egyes helyszínek szerepe Nick számára?

A két csónakút keretezi az indián táborban történeteket. Odafele apja annyit mond el Nicknek, hogy egy beteg nőhöz mennek. A kunyhóban orvos apja császármetszést hajt végre, és felfedezi a halott férjet. Visszafelé a csónakúton megbeszélik, értelmezik az eseményeket. Nick

a születéssel és a halállal szembesül a táborban, és az ártatlanságot jelképező víz a gyerekkor és a felnőtt élmény közötti távolságot érzékelteti. A tó az indiánok világát is elválasztja a fehérektől.

- Hányféle nézőpontból ismeri meg az olvasó az eseményeket? Mi jellemzi a különböző látásmódokat?

Nick, az apja, George bácsi és az elbeszélő nézőpontja érvényesül.

Nick: gyerek, értelmezi a látottakat

az apa: orvos, aki büszke a munkájára, de apa is, aki figyel a fiára

George bácsi: keveset szól, de jobban teremt kapcsolatot az indiánokkal, mint az apa

az elbeszélő: kívülről, visszafogottan, E/3. személyben jeleníti meg az eseményeket, mindenekelőtt a Nickre gyakorolt hatásukat

- Milyennek mutatja a novella az indiánokat?

A fehérek szempontjából látjuk őket, akiknek nagyon kevés kapcsolatuk van velük, és fölényesek az indiánokkal szemben. (Erre utal például az apa parancsoló hangja vagy George bácsi „átkozott indián szuka” kifejezése, illetve a szülő nő iránti részvétlenségük.) Az indiánok szegényes körülmények között élnek. Az apa szerint nem elég kemény

a férj, aki „nem bírta a dolgot”.

- Hogyan jellemzi a szereplőket az elbeszélő? Miket tudunk meg róluk?

A jellemzés szűkszavú, a cselekedetek és a beszéd kerülnek előtérbe, azokon keresztül ismerjük meg a szereplőket. Az elbeszélő nem kommentál.

- Mi jellemzi Nicket? Milyen tapasztalatokat szerez a történet során?

Nick a gyermeki világban él, és az indián táborban olyan tapasztalatokat szerez életről és halálról, amelyek a felnőtté válásának állomásait jelentik. Értelmeznie kell számára eddig ismeretlen történéseket. Fel kell dolgoznia a felnőttlét jelenségeit. A novella végén a gyermeki szemlélet győzedelmeskedik benne, amikor biztosan érzi, „hogy ő sose fog meghalni”.

- Mi jellemzi a novella nyelvezetét?

Egyszerű, hétköznapi nyelv, rövid párbeszédok jellemzik a művet. A mondatok csak a lényegyet emelik ki, nincs sem részletező környezetrajz, sem elbeszélői kitérők. Mindez feszültséget teremt.

- Keress ellentéteket és toposzokat a novellában! Mi a szerepük?

ellentétek: odaút – visszaút, sötét – világos, gyerek – felnőtt, férfi – nő, fehér – indián, születés – halál, szenvedés – brutalitás, apai védelem – apai férfivá nevelés,

stb.

Az ellentétek a történet szervező elemei, amelyek az élet összetettségét és a világ megismerésének nehézségeit érzékeltetik Nick számára.

toposzok: víz, út-utazás

Mindkettő Nick felnőtté válására utal. A víz az ártatlanság hagyományos jelképe, elválaszt dolgokat, és az idő múlását is érzékelteti. Az utazás a megismerést, az életutat idézi fel.

9. A második világháború az irodalomban - Heinrich Böll: Biliárd fél tízkor

Az írás keletkezésének éve: 2019.

HÁTTÉRGYÁR

Nyolcvan éves évforduló

Alig telik el úgy egy-két hét, hogy ne hallanánk építkezéseken előkerült második világháborús bombák hatástalanításáról, ezekkel járó útlezárásokról és kiürítésekről. Az éppen nyolcvan évvel ezelőtt kezdődő világégés ilyenkor hirtelen betolakszik jelenünkbe, egy időre megfoghatóvá, érzékelhetővé válik, és emlékeztet arra, hogy ennyi év után sem feledkezhetünk meg sorsfordító eseményeiről.

Az évforduló az irodalomtanításban is lehetőséget teremt az emlékezésre. A világháborús irodalom az utóbbi években háttérbe szorult, inkább csak néhány szerzővel – pl. Radnótival, Pilinszkyvel – kapcsolatban említjük. A háború a diákokban elsősorban történelem tételként él, amely eseményeket, dátumokat, helyszíneket állít előtérbe. Irodalmi feldolgozásai viszont emberi kérdésekre, döntésekre, cselekvési lehetőségekre, nem feledhető döbbenetes tapasztalatokra irányíthatják figyelmüket, és ezeket átélve talán jobban megértik, mit jelent mindez a mai ember számára, és a lapuló bombákhoz hasonlóan olykor hogyan válik jelenvalóvá a múlt.

Múlt és jelen állandó egymásba játszása határozza meg a német háborús irodalom Nobel-díjas szerzőjének, Heinrich Böllnek a Biliárd fél tízkor című regényét is. A 60 évvel ezelőtt, 1959-ben megjelent mű egy család fél

évszázados történetén keresztül jeleníti meg a német múltat, amely nyilvánvalóan meghatározza a jelent is. A regényt őszintesége, világos keresztény erkölcsi állásfoglalása, új irodalmi nyelve és sokféle nézőpontot egyesítő modern technikája hamar népszerűvé tette, sok nyelvre fordították le, és Doromby Károly fordítása után Magyarországon is megkerülhetetlen olvasmány lett a 60-as évektől. Mára mégis kevesen ismerik, ezért az évforduló kapcsán talán újra felfigyelhetnénk rá, és beemelhetnénk a 12.-es tananyagba. Tudjuk, a diákok többsége keveset vagy semennyit nem olvas, de néhány részletet kiemelve órán velük is megismertethetjük a regényt, az olvasó gyerekeknek pedig új élményt adhatunk. Jó lehetőség az is, ha fakultáción dolgozzuk fel a teljes művet, amely a háború megidézése mellett jelenkorunk gyakori témáinak megbeszélésére is alkalmat teremthet, így a bántalmazás, tolerancia, szolidaritás egyaránt szóba kerülhet.

Böll világa

Böll 1917-ben született Kölnben, ott is járt iskolába. A Hitlerjugendbe – osztálytársai többségével ellentétben – nem lépett be, de a második világháborúban hat éven át kellett katonáskodnia a német hadseregben. Járt Franciaországban, Lengyelországban, Romániában és a Krímben, a harcokban pedig megtapasztalta, hogyan tűnik el korosztályából egyre több fiatal férfi. Korai novellái és regényei elsősorban a háború által megnyomorított embereket, nyomasztó élményeiket és kilátástalan sorsukat jelenítik meg. Rámutatnak arra, hogy sem a visszatérő katonák nem találhatnak otthonra, hiszen semmi nem olyan, mint korábban, sem az ott maradtak nem lelnek békét keserű tapasztalataik következtében. Böll prózai írásai a háború utáni német társadalom keserű állapotát jelenítik meg: a kiszolgáltatottakat és a jobb helyzetben élők irántuk tanúsított részvétlenségét, a hajlék nélkül maradtak reményvesztettségét és a múltat feledni akarók közönyét. Ádám, hol voltál? (1951), Az angyal hallgatott (1952), És száját nem nyitotta szóra (1953) vagy Magukra maradtak (1954) című művei azokra a traumákra irányítják a figyelmet, amelyek életeket, sorsokat tettek tönkre, és egy egész nemzedéket fosztottak meg reményeitől.

Az ötvenes évek második felétől Böll mind élesebben bírálja a „német gazdasági csoda” nyomán kialakuló új nyugatnémet társadalmat, amely egyre kevésbé akar foglalkozni a múlttal, és sokkal fontosabbnak tekinti az anyagi megerősödést. Böll úgy látja, az egymás iránti szolidaritás háttérbe szorul, a szeretet és irgalom helyett a külsőségekre és kötelességteljesítésre épülő keresztény szemlélet uralkodik. Hívó katolikusként nem tudja elfogadni, hogy kényelmes, öntelt katolicizmust érzékel kora társadalmában, amely ahelyett, hogy valódi segítséget nyújtana a rászorulóknak, saját jobb helyzetét erényként feltüntetve ítélkezik a megalázottak és rászorulók fölött. Böll – a későbbi II. Vatikáni Zsinaton már érvényesülő nyitott, egyházmegújító szellemet megelőlegezve – szembefordul a jó lelkiismeretet adományok révén biztosítók közönyével, akiknek a keresztény közösség elismerése és a kereszténydemokrata párt melletti közéleti kiállás fontosabb, mint megkönyörülni egy-egy valóban elesett felebaráton.

Böll irodalmi sikereit nemcsak modern témái és lelkiismeret-mozdító erkölcsi szemlélete alapozta meg, hanem új prózanyelve is. Különféle nézőpontokból láttat egy-egy jelenséget, ami számtalan ismétléssel igazi prózai ritmust teremt. Az emlékezés logikájára épülő időkezeléssel belső monológokban világítja meg szereplői gondolatvilágát, s ennek működését hosszú, többszörösen

összetett mondatokkal érzékelteti. Az egymást követő, különböző szempontokra épülő gondolatfolyamok rajzolják ki a valóság összetettségét az olvasó tudatában, érzékeltetve ugyanakkor azt is, hogy bár nem egyformán észleljük és értelmezzük a világot, az erkölcsi igazság mégis egyféle. Ezt gyakran szimbólumok fejezik ki, a Biliárd fél tízkor című regényben például „a bárány szentsége” és „a tulok szentsége”.

A Biliárd fél tízkor

A bárány hagyományosan áldozati állat. Mindazok, akik „ettek a bárány szentségéből”, maguk is áldozatok. Életük folyamán különböző formákban megtapasztalták a szenvedést, az emberi kegyetlenséget, és sorsukat végérvényesen befolyásolta vagy megváltoztatta a náci hatalom és a háború. Adott pillanatban döntenüök kellett, milyen értékek mellett köteleződnék el, és tetteikben az ezekhez való hűségről tettek tanúbizonyságot, vállalva a bárány létet.

A regény egyetlen nap történetébe sűrit bele egy fél évszázadot. 1958. szeptember 6-án a Fähmel család a nagypapa, Heinrich Fähmel nyolcvanadik születésnapjának megünneplésére készül. Az öreg – egy pontosan meg nem nevezett, de Kölnnel könnyen azonosítható városban – elismert építész. Éppen ötvenegy évvel korábban érkezett a helységbe, és a közeli apátság tervezésével hamar nevet és tiszteletet vívott ki magának. Feleségül vette Johanna Kilbet, egy helyi patrícuscsalád lányát, akit gyengéd szerelemmel szeretett. Négy gyermekük közül kettő, Johanna és Heinrich gyermekkorában halt meg. A hétéves Heinrich halála különösen megrázta szüleit, mert utolsó leheletével is az iskolában kötelezően megtanulandó, Hindenburgot éltető verset suttogta, amelynek szövegét anyja elvette tőle, mivel nem akarta, hogy „ezt az

ostobaságot énekelje a szája”. Másik két fiuk közül Ottót megfertőzte a náci ideológia, teljesen elidegenedett a családtól, már csak „Otto burka” maradt belőle, és végül az orosz fronton halt meg; míg Robert apjához hasonlóan építész lett, és ő „nem evett a tulok szentségéből”, ami a szeretetnélküliség, az agresszív hatalom és a mások elnyomására törekvő szemlélet szimbóluma. Robert tizenhét éves diákként megalázott osztálytársa, Schrella mellé állva ismeri meg a nácik által üldözötteket, és lelkiismeretére hallgatva melléjük áll. Elfogják, szögesdrót korbáccsal verik, de sikerül megszöknie, és éveket tölt Hollandiában. Később visszatérhet, és robbantási szakértőként szolgál a háborúban. A robbantás számára bosszú: az elveszett és elvett életekért az épületeket pusztítja. A háború utolsó napjaiban robbantja fel a Sankt Anton-apátságot, amelyet apja épített. Feleségét, Edithet, Schrella húgát a bombázások során egy szilánk ölte meg, de két gyermekük, Joseph és Ruth életben maradt. Joseph szintén építész lett, és az apátság újjáépítésén tevékenykedik a háború után.

A születésnapon sorsuk újra összekapcsolódik. Összegyűlnek, hogy megünnepeljék a nagyapát, és e családi találkozásban újra hangsúlyossá válik az az értékrend, amely mindnyájukat a „bárány szentségéhez” köti.

- Egy fél évszázados nap

A regény sajátos szerkesztéssel ismerteti meg a családot. Egyrészt lineárisan vezeti végig 1958. szeptember 6. eseményeit, másrészt minden fejezetben másik szereplőre irányítja a figyelmet, és az ő gondolatait vagy párbeszédeit megjelenítve mutatja be a múltat. Az idősíkok állandó egymásba villantásával így sűríti fél évszázad történetét egyetlen napba, ráadásul sokféle nézőpontból láttatva. Az összképet e mozaikokból, gondolatfoszlányokból az olvasó állítja össze a regény végére.

A felütésszerűen kezdődő történet nyitánya minden fontosabb szereplőt megemlít. A születésnap első cselekményeleme Robert titkárnőjéhez, Leonoréhez kötődik. Az ő szemszögéből ismerjük meg Robertet, a mindig kifogástalan modorú, pedáns építész, aki alig tartózkodik irodájában, és napját szigorú rend szerint éli. Megközelíthetetlen, és kiismerhetetlen, de mindig udvarias. Ezen a napon telefonon önmagához képest mégis gorombán utasítja rendre Leonorét, amiért nem teljesítette állandó rendelkezését: fél tíz után anyján, apján, lányán, fián és Schrella úron kívül senki más számára nem elérhető. Leonore azonban tíz körül egy lehengerlő határozottsággal érdeklődő férfinak mégis kiböki, hogy a Prinz Heinrich szállodában található. A rövidesen érkező nagyapa, Heinrich már csak az ott maradt különleges,

drága szivar füstjét szaglássza. Megtudja, Robert iskolatársa volt a férfi, és innentől kezdve az ő emlékeit ismerjük meg: „Szeméből hirtelen eltűnt a csillogás, mintha csapóajtó csukódott volna be: az öreg visszasüllyedt életének első, harmadik vagy hatodik évtizedébe, eltemette valamelyik gyermekét.” Felidézi ifjúkora néhány pillanatát, testvérei és gyermekei halálát, vagy sógorai elestét az első világháborúban. Nyilvánvaló, Robert az ő számára is megközelíthetetlen, és ő sem tudja, mivel tölti napjait. Leonore szereti az öreget, aki mindig kedves vele. Meg is hívja a lányt az esti ünnepségre, valamint délutánokra alkalmazza, hogy rendet rakjon iratai és tervrajzai között. Beszélgetésükből kirajzolódnak a regény később megjelenített alakjai.

A következő fejezet a Prinz Heinrich szállodába kalauzol. Előbb a portás, majd az évtizedek óta ott dolgozó Jochen szemszögéből jelenik meg a Fähmel család történetének néhány részlete. Jochen szerint Robert „a legjobb métajátékos volt, a legjobb futó, aki valaha ebben a városban élt, szívós volt, és ha kellett, kemény; nem tudta elviselni az igazságtalanságot, és ha nem tudod elviselni az igazságtalanságot, mindjárt benne vagy a politikában; tizenkilenc éves korában benne volt már; le is fejezték volna, vagy húsz évre bezárják, ha nem lóg meg előlük”. Mesél munkatársainak az anyáról is, aki elmeógyógyintézetbe került. Ő egyrészt nem bírta

feldolgozni testvérei, gyermekei és menyé halálát, másrészt hajlíthatatlan szilárdsággal soha nem fogadott el semmilyen kedvezményt; ha kaptak valamit, azt elosztogatta, és gyermekeinek és unokáinak ugyanabban a szegénységben kellett élnie, mint a háborúk kiszolgáltatottjainak. Jochen tiszteli és szereti a családot, mert látja értékeiket. Ezért sem engedi, hogy a szállodába érkező nagyvilági urat, aki drága szivart szív, felkísérjék Roberthez, aki ott biliárdozik. Robert itt is meghagyta, hogy csak a már említetteknek elérhető, és az érkező Nettlinger nem tartozik azok közé. Jochent sérti, hogy Nettlinger odacsúsztatott bankókkal a tisztességét és a család iránti szeretetét akarja megvásárolni, ezért ellenáll, és még az igazgató kifejezett utasítására sem hajlandó teljesíteni kérését.

Ilyen előzmények után ismerjük meg a 3. fejezetben Robertet, aki minden nap a szállodában biliárdozik fél tíztől tizenegyig. Ragaszkodik a háborítatlansághoz, egyetlen társa Hugo, a fiatal hotelboy, aki hallgatja Robert múltidéző történeteit, és maga is elmeséli neki, milyen nyomorúsággal nézett szembe egész gyerekkorában. Kettejük között olyan bizalmas viszony alakul ki, hogy Robertben atyai érzések támadnak a fiú iránt, és felajánlja neki, hogy örökbe fogadja.

Ebben a részben Robert saját elbeszéléséből és emlékképeiből elevenedik meg sorsa. Felidézi gyermekkorát, amikor tornaórán először szembesült az erőszakkal: ahogy Nettlinger igyekezett minél többször Schrella arcába vágni a labdát, és Vacano, a tornatanár ezt támogatta. Robert Schrellát védte, majd később elkísérte, és így ismerte meg azokat, akik a „bárány szentségének” hívei. Beleszeretett Schrella húgába, majd segítette őket a Vacano elleni merényletben. Ez ugyan sikertelen volt, a bomba épp csak megégette Vacano lábát, következménye azonban végzetes: lefejezték a szintén gyerek Ferdit, a merénylet végrehajtóját, Schrellának és Robertnek pedig menekülnie kellett. Robertet elfogták, kínozták, de Nettlinger segítségével megszökött, így került Hollandiába, ahol Schrellával együtt laktak, tanultak, biliárdoztak. Később – anyja segítségével – visszatért, feleségül vette Edithet, akit Johanna közben magukhoz vett Robert gyerekével együtt. Robertnek hamarosan be kellett vonulnia, és a Wehrmacht robbantási szakértője lett. Örült parancsnoka mindent fel akart robbantani, és ő hűségesen teljesítette parancsait. Ugyanazt érezte, amit szülei is: egyetlen épület sem értékesebb az emberi életnél, és a megmaradt házak nem hozhatják vissza azokat, akik a háború áldozatai lettek. Ahogy később Schrella fogalmaz: „képletekké fagyasztotta a bosszú gondolatait”. Később egy amerikai katona felelősségre

vonta, amiért nem állt ellen a parancsnok örületének. Az amerikaiak számára a műemlékek ugyanis védendő értékek, Robert viszont többre tartotta az emberi életet. Végül felmentették, megalapította építészeti irodáját, és teljes csendben és emlékezésben élt tovább. Minden nap a szallodában biliárdozott fél tíztől tizenegyig, és a biliárdasztal golyóival megtervezhető grammatikai alakzatok naponta az emlékezés folyamatát indították el benne.

Hugo az egyetlen, aki Roberttől megtudja a történetét, és ő is elmeséli saját traumáját. Anyja alkoholista volt, apja meghalt, és őt osztálytársai mindig, mindenhol verték, akárhova került is. Istenbárányának csúfolták, és kinevették, mert nem tudta, mit jelent a reggeli. Végül tizennégy évesen a szállodába került, ahol legalább nem verték, de minden pénzesebb nő az ő szolgálatában élte ki uralkodni vágyását.

A negyedik fejezetben az öreg Fähmel kerül előtérbe. Kora délután Leonoréval rendezgetik a rajzait, és a rájuk jegyzett dátumok újabb és újabb emlékeket hoznak felszínre benne. Felidézi a városba érkezését, a Sankt Anton-apátság tervezési pályázatának elnyerését, házasságát és gyermekei történetét. Tudatosan kialakított polgári életet élt, de mindig iróniával tekintett az életforma szigorú komolyságához ragaszkodókra.

Johannának éppen ez a szemlélet tetszett meg benne: a nevetés, a nagy német jövő iránti általános lelkesedés távolságtartó és ironikus megközelítése. Ez azonban nem volt elég: az erőszak világától, az életek elpusztításától nem védte meg. Az irónia kevés ott, ahol egy mozdulat is az ember életébe kerülhet.

Ezt már Johanna fejti ki a következő részben. Előbb Robert, majd férje látogatja meg délután a denklingeni szanatóriumban, ahová 1942-ben került, mert szinte éhezettette unokáit. „Edd, amit mindnyájan esznek; olvasd, amit mindnyájan olvasnak; hordjad a ruhát, amelyet mindnyájan hordanak; akkor leginkább megközelítéd az igazságot.” A megnyomorító hatalom kegyeltjeitől nem volt hajlandó elfogadni semmilyen segítséget, még saját unokái és családja érdekében sem. Heinrich megértette és tisztelte érte, de ahogy később kifejtette, nem volt biztos benne, hogy a gyerekek elég érettek ehhez a nagysághoz. Johanna egész életében határozottan tiltakozott a „tulok szentsége”, az erőszak, az életeket követelő hatalom ellen, akár a „császári bolond”, akár Hindenburg, akár Hitler nevéhez kötődött. Nyílt szembefordulása miatt az elmegyógyintézet jelentett védelmet számára. Az olvasó pedig az ott felidézett emlékeiből ismeri meg az eseményeket az ő nézőpontjából.

Ezután Heinrich és Robert találkozik a denklingeni állomáson. Robert előbb magában idézi fel, ahogy az amerikai katona faggatta az apátság felrobbantásáról, és nem tudott neki hiteles választ adni, mert úgysem értette volna meg, milyen értékek vezérelték. Majd az apa megérkezése után végre őszintén tudnak egymással beszélni, mintha elolvadt volna köztük a sok elhallgatás jege.

A hetedik fejezet új szereplőket állít előtérbe: Nettlingert, valamint Schrellát, akiről eddig csak beszéltek, de csak itt jelenik meg. A jelenet a börtönben kezdődik 15.30-kor, amikor Nettlinger, aki az új rendszerben is politikai szerepet vállal, kiviszi a hazatérésekor azonnal letartóztatott Schrellát. Az ő neve ugyanis rajta maradt a körözőlistán a huszonkét évvel korábbi merénylet miatt, noha a „gyilkossági kísérlet húsz év alatt elévül”. Nettlinger elviszi ebédelni, beszélgetnek, és Schrella képtelen gyűlölni őt: „mindig irigyelte az olyan embereket, akik ilyen egyszerű indulatokra képesek, ő azonban nem tudott ebbe a zavartan mosolygó arcba belevágni; a fenekébe sem tudott rúgni; ez vetett gáncsot neki az iskolalépcsőn úgy, hogy ő elbukott, és a szemüveg acélkampója a fülébe fúródott; megtámadta hazafelé menet, kapualjak alá vonszolta és elverte; szögesdrót korbáccsal verte Robertet és őt; kihallgatta őket, bűnös Ferdi halálában... és Edithet kímélte, Robertet szabadon

engedte.” Schrella egyértelműen és világosan a „bárány szentsége” mellett áll, de azt is látja, hogy olykor azok is tesznek jót, akik ellenükre törnek. Ugyanakkor e jótettek is vitathatóak: „Az iparkodásod ugyanaz maradt, ugyanaz, amellyel annak idején a labdát az arcomba vágta, és amellyel most tolakodóan tüzet adsz a cigarettámhoz” – gondolja magában.

A következő két rövid fejezet az ifjú Josephet és szerelmét, Mariannét, illetve Schrellát emeli ki. Joseph, aki apjához és nagyapjához hasonlóan építész, a Sankt Anton-apátság helyreállításán dolgozott, és ezen a napon döbbenten fedezi fel, hogy apja volt a robbantó. Nem tud mit kezdeni a hirtelen felismeréssel, még Mariannénak sem tudja elmondani, de mesél neki apjáról, akit szeretett, így Robertet újabb szemszögből világítja meg. Marianne is elbeszéli saját sorsát: szülei elkötelezett náciak voltak, és a háború végén apja öngyilkos lett. Anyja – férje parancsát követve – felakasztja fiát, és ugyanerre készül lányával és magával is, amikor egy férfi felfedezi, mit tesz, megmenti és magukhoz veszi a lányt. Évekkel később anyja érte megy, de a lány nem tud megbocsátani neki. A háború az ő életébe is olyan traumát hozott, ami felejthetetlen. Ezzel oldja Joseph szorongását: ennél rosszabbat biztosan nem tett apja, így nyugodtan elmesélheti, mi nyomja a lelkét. Schrella pedig visszatér Blessenfeldbe, hajdani lakásukhoz, végigjárja gyerekkora helyszíneit, sőt Ferdi

húgával is találkozik, aki azóta belekényelmesedett a polgári életbe. A hajdani vidéken élők nemcsak Schrellát felejtették el, hanem a múltra sem akarnak emlékezni. Ő azonban képtelen felejtetni. Ezért nem talál otthonra itt sem. Bár az új német állam „szeretettel” fogadja a „hazatérőket”, ő továbbra is „hontalan”, nem is német állampolgár. Képtelen beilleszkedni ebbe a világba, amely szívesen feledkezik meg a múlt bűneiről. „Fogok élni?” – teszi fel magának a kérdést, amelyre még ő sem tudja a választ. Ő ugyanis együtt él mindazzal, ami történt.

A délután következő órájában az öreg Fähmel Roberttel, Josephfel, Mariannével és a lányával, Ruthtal az újjáépülő apátsághoz látogat el, majd a denklingeni szanatóriumba mennek a nagymamáért. Az autóban várakozó Ruth itt idézi föl emlékeit. A háború benne is kitörölhetetlen nyomokat hagyott. Kisgyerekként látta, hogy „mint a zsákokat, úgy dobálták a hullákat a teherautóra”, megtapasztalta, ahogy az éhező tanító kilopta a gazdag gyerek uzsonnáját, majd Ruthot gyanúsította és a kisdíákokat büntette. Átélté, hogy a nagymama nem adott nekik enni, és emlékszik akkori érzésére: „boldog voltam, amikor elment, és végre kaptunk valamit”. Ezután viszont újra a szanatóriumban élő asszony nézőpontjából szemlélhetjük az eseményeket. Ő a múltban él, és nem tud feledni. A harag nem szűnik benne: szerez a főkertész szobájából egy pisztolyt, és a táskájában viszi magával,

amikor a család kiviszi az ünnepre.

Hat óra után érnek a szállodába, ahol az ünneplésre készülnek: a Café Kronerbe tervezett családi vacsorára. Ezt végül lemondják, és az idős házaspár innen, az emeleti szoba balkonjáról nézi meg a katonai felvonulást és a tűzijátékot. Johanna itt süti el a pisztolyt, lelövi az egyik párt képviselőjét: „az unokám gyilkosa mellettünk ül a balkonon... látod őt: sötét ruhában, tisztesség, tisztesség; ez másként gondolkodik, másként cselekszik, másként tervez; ez tanult valamit; folyékonyan beszél franciául, angolul, tud latinul és görögül, és berakta már holnapra misekönyvébe a jelzőszalagot”. Johanna úgy érzi, a „tulok szentsége” tovább él az új rendszerben, tisztességesnek, kereszténynek álcázza magát, de valójában a jövőt teszi tönkre, az unokákat gyilkolja.

A záró fejezetben a családtagok különböző helyekről hallják meg a lövést. Majd – mint egy opera fináléjában – Johannát kivéve mind összegyűlnek a nagyapa ünneplésére a műtermében. Velük van Schrella, valamint új családtagként Leonore, a titkárnő és Hugo, a hotelboy. Itt vágják fel az apátságot mintázó ünnepi tortát, amellyel a Café Kroner lepte meg a nagyapát. A lövés következményeit csak az ő szavai sejtetik: „ő vissza fog jönni és velünk marad; és nagyon szomorú lenne, ha azt kellene hallania, hogy hagytuk megsavanyodni a bort;

hiszen nem életveszélyes annak az embernek a sebe, és remélem, a nagy ámulás nem tűnik el egyhamar a képéről; ezek mind azt hiszik, hogy halhatatlanok... egy ilyen érdes kis csattanás csodát művelhet”.

- Emberség és hiteles kereszténység

Az utolsó fejezetben megjelenő családot nem csupán a vérségi kötelék kapcsolja össze. Jelen van már Hugo, akit Robert örökbe fogad. Ott van Leonore, akit az öreg azért hív meg, mert megszereti. Többen most ismerik meg Mariannét, Joseph szerelmét. És köztük van Schrella is, aki ugyan Robert sógora, mégis más rokonság kapcsolja össze őket. Az öreg örvendezve fogalmazza meg: „Nagy nap nekem ez a mai, visszaadta nekem a feleségemet, és egy fiúval is megajándékozott... ugye szabad így neveznem magát, Schrella? Edith fivére... még egy unokát is kaptam, mi, Hugo?”

Az összekötő kapocs túlnő a vérségi köteléken, és a testvéreket, a felebarátokat egyesíti. Schrella ki is emeli emlékeiben apja mondását, amely a borraivalók visszautasításakor hangzott el: „minden ember testvér”. E család tagjai mind a „bárány szentségének” elkötelezettjei, akik nem akarnak másokat megalázni, megtörni, sem a „tisztességre” hivatkozva hazug szólamokat visszhangozni. Emberek, akik emberségüket hitelesen élik meg, vállalva vagy elfogadva az ezzel járó szenvedéseket és

megaláztatásokat. Így vagy úgy ezért szembe kerülnek a hatalommal, az erőszakosakkal. Az evangéliumi kereszténység képviselői, akiket a szeretet vezérel, és a szeretetlenségre, a „tulok szentségére” kell valamilyen választ adniuk.

A regény sokféle válaszlehetőséget és magatartásformát jelenít meg. Nem csupán a cselekvési módokat, hanem a mozgatórugókat is, amelyek a belső monológokból bontakoznak ki. Ezek gyakran rímelve egymásra, és a sok ismétlődő gondolat egységes szemléletté épül a regény végére. Talán Robert a legkiemelkedőbb alakja a történetnek, aki egész fiatalon ismerte meg az erőszakot, és azonnal határozottan fordult vele szembe. Rögtön Schrella mellé állt, valamilyen belső készletéből, amit Hugónak így magyaráz: „és én féltem, Hugo, mert tudtam, hogy most meg kell majd őt kérdeznem, és ha egyszer megkérdezem, én is belekerülök a kellős közepébe, és nem szabadulhatok többé”. És valóban, aki elutasítja a „tulok szentségét”, az már nem menekülhet, mert a hiteles és őszinte keresztény emberi magatartás kötelezi. Robert végigjárta a szenvedést, de mindvégig megőrizte függetlenségét, és a tisztesség valódi értelmében, megvesztegethetetlenül élte életét. Veszteségeit a robbantásokkal bosszulta meg. Míg sokan a kulturális emlékeket védték a háborúban, ő a kövek helyett az emberi életet.

A megvesztegethetetlenség jellemezte anyját, Johannát is. Jogász családjának, a Kilbeknek jelmondata: „Telve az ő jobbja adományokkal”. Ő ebben látja a szabadságot, a „tulok szentségétől” való távolságtartást: „a nemesség kötelez arra, hogy fűrészpont egyél, ha mindnyájan azt esznek, hogy a helyi lapokban olvasd a hazafias szemetet, ne a műveltek lapjaiban”. Az igazság megismerésének, a szenvedés és a felebaráti szeretet megértésének szerinte ez az eszköze. Hajlíthatatlanságát és kíméletlen őszinteségét a külvilág nem érti és bolondériának tekinti. Férje látja, hogy igaza van, de az unokákat mégis védi tőle, mert ők még nem érthetik szándékait: „Amit anyátok és nagyanymok csinál, az nagy dolog, nagyon nagy... de nem tudom, hogy ti elég nagyok vagytok-e már ehhez a nagysághoz.” Johanna képtelen bármilyen mértékű megalkuvásra, ez viszont elzárja a külvilágtól. Teljes elvhűségében az elmeegógyintézet jelent védelmet számára. Férje, Heinrich együttérzőbb és szelídebb. Az ő fegyvere a titkos nevetés és az irónia. Ezekkel tud távolságot tartani a „tulok szentségét” tisztelő társadalomtól, ám az is kiderül, mindez nem elég. Az erőszakos hatalomtól egyik sem védheti meg. Annak esik áldozatául Edith, aki evangéliumi egyszerűséggel szilárdan képviselte a keresztény szeretetet. „A Király hírnöke volt; amikor nálunk lakott, pirulás nélkül tudtam megint a Király nevére gondolni, imába tudtam foglalni a nevét...” –

jellemzi Heinrich, akit mélyen hívő emberként megrázott, hogy keresztényeket, sőt az apátság lakóit is megfertőzte a náci ideológia. Edith ezzel szemben a bibliai szeretet képviselője, igazi bárány. Ahogy bárány a testvére, Schrella is. Tőlük származik a szimbolikus „bárány szentsége” és „tulok szentsége” kifejezés is. Schrella vállalja az áldozat szerepet. Nem vág vissza, nem harcol, és nem képes az ellenség gyűlöletére sem. Visszatérésekor mégsem érzi otthon magát Németországban, mert tapasztalja, hogy az erőszak nem tűnt el, de kezdik elfelejteni létezését. A feledés legijesztőbb képviselője Nettelinger. Ő a hatalom kiszolgálója mindig, minden helyzetben. Schrellával való beszélgetéséből tűnik ki, mennyire hiányzik belőle a lelkiismeret-furdalás korábbi tettei miatt. Arra hivatkozik, hogy segített Roberten és Edithen. „Ti pedig kegyetlenebbek vagytok, mint az Isten, aki megbocsátja a megbánt bűnöket” – panaszolja önmagát könnyedén fölmentve. Az új rendszerben is pártember, politikus, aki meggyőződéses demokrataként jellemzi magát, alighanem a kereszténydemokrácia képviselőjeként.

Böll számtalan formában utal a kereszténységre. A „bárány szentségével” megjeleníti a hiteles, megélt evangéliumi kereszténységet, de azokat is megidézi, akik csak a külsőségekhez ragaszkodnak, ám a hit igazi lényegével nem törődnek. Az „Istenbáránya”-ként csúfolt,

„ministránsarcú” Hugo keserű elbeszélésében hangzik el bántalmazóiról: „mialatt vertek, azt gondoltam: miért halt meg Krisztus, mit használ nekem a halál, mit használ, ha ezek minden reggel imádkoznak, minden vasárnap áldoznak, és hatalmas feszületet lógnak a konyhájukban az asztal fölé... Mi értelme van mindennek, ha mindennap meglesnek és elvernek?” A kiürült hit példája Marianne anyja is, aki vissza akarja kapni lányát. Mikor a lány öccse megölésére hivatkozva tiltakozik, anyja – önmagát Nettelingerhez hasonlóan fölmentve – a megbánással és az isteni megbocsátással érvel: „Keményebb akarsz lenni, mint Isten az ő ítéletében?” Hasonlóképpen hamis kereszténységet képvisel a „lőmezős Otto”, Robert tábornoka, aki ugyanabban az elmeógyógyintézetben él, mint Johanna. Ő is katolikus neveltetésben részesült, tud ministrálni: „Hiszen makkegészséges vagy, ez a hivatásodhoz tartozik, a melledre tudod verni a mea culpa, mea culpa, mea maxima culpát, el tudod mondani a kyrie eleisont; no látod, mire lehet még használni egy művelt, katolikus pátereknél nevelt tábornokot”. Johanna szavai világosan jelzik, hogy a megszokások, a vallási rítusok ismerete nem azonos a hitre épülő szeretettel, hanem könnyedén elvezethet a „tulok szentségéhez” is.

A kereszténység nemcsak magatartásformákban jelenik meg a regényben, hanem szimbolikájában is. A „bárány szentsége” és „a tulok szentsége” megnevezés, a Kilb

család jelmondata („Telve az ő jobbja adományokkal”), a Mariannét jellemző „báránka” kifejezés, a Hugo csúfneveként használt Istenbáránya vagy Johanna „legeltesd bárányaimat-hangja” mind keresztény jelkép. Böll prózájában a szimbolikus kifejezés mód azonban nagyon hiteles és pontos ábrázolás részeként jelenik meg.

- Modern prózai eszközök

A regény egyik legfeltűnőbb sajátossága a hitelességre való törekvés. Napra pontosan megjelölt időpontok, világosan behatárolt helyszínek, illetve az emlékmozzaikokból egyformán kirajzolódó események teremtik meg a tökéletesen valósághű háttérrel. Az egyetlen hiány a város neve. Az olvasó bejárja a Sankt Severin és a Modestgasse környékét, Denklingent, Kisslingent, Blessenfeldet vagy a közeli Sankt Anton-apátságot, tehát a környezet minden részlete ismerős számára, de a közvetlen helyszín nincs megnevezve. Ez alighanem azt jelzi, mindez bárhol megtörténhet. A dátumok is egészen pontosak. A születésnap, tehát a jelen idejű cselekmény 1958. szeptember 6-ra esik, és szinte minden eseményét percre pontosan megtudjuk. Ez a regény megírásának ideje, tehát az olvasó által ismert jelen. Éppen 51 évvel korábban, 1907. szeptember 6-án, 29. születésnapján kezdi az akkor ifjú Heinrich Fähmel építész (és polgári) pályafutását a városban. Szeptember 30-ra kell leadnia a Sankt

Anton-apátság tervezésére készített pályázatát. Johanna nevű lánya halálának ideje 1910. szeptember 10-e, Heinrich fiáé 1917. Robert híres métamérkőzésére 1935. július 14-én került sor. Johanna 1942. május 31-én került a denklingeni szanatóriumba. A számtalan pontos dátumból az olvasó az emlékek hitelességét érzékelheti. A sokféle nézőpont és emlékmorzsa nem különböző eseményeket idéz, csak a hangsúlyok térnek el bennük. A lényeg – a múlt és a múltbéli tetteket meghatározó értékrend – ugyanaz.

Emlékeink gyakran elmosódottak, bizonytalanok. Böll regényének szereplői azonban éles kontúrokkal rajzolják meg hajdani érzéseiket, benyomásaikat. Jellegzetes írói eszköze a hosszú, ritmikus, gyakran pontosvesszőkkel tagolt többszörösen összetett mondatokban megjelenített pontos és aprólékos leírások alkalmazása. Mintha az emlékezők minden apró részletet megőriztek volna emlékezetükben. És éppen az előbb említett hiteles ábrázolás miatt az olvasó nem vonja kétségbe, hogy a múltidéző gondolatokban valóban pontosan az hangzik el, ami megtörtént, vagy amit az illető szereplő tapasztalt és érzett. Aligha emlékeznénk 51 évvel ezelőtti eseményekre olyan precízen, mint Heinrich, elbeszélése mégis hihető és hiteles: „Huszonkilencedik születésnapomon léptem először a városba. Egy szeptemberi reggelen. Konflislovak vigyáztak szundikáló gazdájukra; szállodaboyok a Prinz

Heinrich lila egyenruhájában, bőröndöket cipeltek az emberek után, ide a pályaudvarra; a bankok előtt méltóságteljes vasrácsokat húztak föl, s azok megbízható zajjal gördültek a tartószekrénybe; galambok, újságárusok; ulánusok; egy svadron lovagolt el a Prinz Heinrich előtt, a százados rózsaszín kalapos nőknek integetett; lefátyolozott arccal állt a nő az erkélyen, és csókot intett vissza; csattogó paták a macskaköves utcán; lobogó a reggeli szélben; orgonahangok a Sankt Severin nyitott templomkapujából.”

A hiteles, precíz jellemzések kapcsolják össze a jelent és a múltat. Böll egyik legfontosabb eszköze az idősíkok szinte észrevétlen változtatása, a folytonos vibrálás megteremtése. A címben említett biliárdozás ehhez teremt látható keretet: „fehér a zöldön, vörös a zöldön, vörös-fehér a zöldön, mindig belül a szegélyen, ... az idő itt nem mérhető mennyiség, semmit sem mutat; ez a négyszögletes zöld itatóspapír felissza; hiába ütnek az órák, hiába mozognak a mutatók, önmaguk előtt futnak értelmetlen sietséggel ... végtelenség, ezernyi alakzatban két négyzetméternyi területen”. Az emlékek a végtelenség dimenziót idézik fel, de ez a határtalanság, a napi események fölé égboltszerűen magasodó, időtlen tágasság éppen a már jelzett precíz pontosság révén megragadható. Hugo Robertet hallgatva évtizedeket és évszázadokat vándorol vissza, még születése előtti időkbe, „az idő

fátyola mögé rejtve, és mégis itt, a jelenben”. Az időérzékelés érdekes példája az öreg Heinrich, aki ifjúkori álmait eleveníti fel régi birtokával kapcsolatban: „Nemcsak azért utazom oda oly gyakran, hogy emlékezzem a jövőre, ami közben régen múlttá lett már.” Sajátosan törik meg az idő az elmegyógyintézetben, amit az emlékeiben élő Johanna szavai érzékeltetnek: „az időn itt nem az egészet értjük, csak egyes részleteit, az idő itt nem válhat történelemmé”.

A Biliárd jelenkorunkban

A születésnapban és a fél évszázadban is lineárisan követhető eseményeket tehát átszövi az emlékezés sajátos ideje, amely a regény különleges világát alapozza meg. Az olvasó átérzi, hogy az emberi élet véges, a biliárd alakzataihoz hasonlóan tűnékeny. Tervezünk, de terveink nem mindig válnak valóra. Egyéni sorsunkat befolyásolja a történelem, tőlünk független külső hatások más irányt szabnak életünknek. Nem mindegy azonban, tetteinkkel milyen válaszokat adunk.

Böll regénye nemcsak a háborús évforduló miatt aktuális. Békésebb és kényelmesebb korunkban is lelkiismeret-mozdító. A „bárány” vagy a „tulok” szentsége mellé állunk-e? Megértjük-e, milyen hatásoknak vagyunk kitéve? Felfogjuk-e, hogyan hat a politika és a történelem egyéni életünkre? Őszintén nézünk-e szembe a valósággal, vagy szívesebben felejtünk el nem tetsző részleteket? Hogyan igazodunk el a szeretet és a szeretetlenség útvesztőjében? Mindezek a kérdések érdekes órai beszélgetések kiindulópontjai lehetnek, s közben a háború utáni próza új jelenségeire is ráirányíthatják a figyelmet.

Hogyan tehetők újra elevenné a 20. század művei az irodalomórán?

Mona Krisztina tanulmánykötetének második része azt mutatja meg, miként válhatnak a múlt század magyar és világirodalmi szövegei a mai diákok számára is megszólító olvasmánnyá. A kötet az irodalomtanítás gyakorlatából indul ki: tanórai helyzetekből, diákreakciókból, értelmezési nehézségekből és sikeres pedagógiai tapasztalatokból.

Az írások arra keresik a választ, hogyan lehet közel vinni a tanulókhoz a 20. század változatos irodalmi világát, a klasszikussá vált szerzőket, a történelmi tapasztalat nyomait, a nyelvi és műfaji megújulást, valamint azokat a kérdéseket, amelyek ma is személyesen érintik az olvasót. A kötet egyszerre szól művekről, befogadásról és arról, hogyan lehet az irodalomórán valódi párbeszédet teremteni.

A 20. század irodalma a magyartanításban nem kész recepteket ad, hanem gondolkodásra ösztönöz, és gyakorlati támpontokat kínál magyartanároknak, pedagógusjelölteknek és minden érdeklődő olvasónak, aki hisz abban, hogy az irodalom tanítása ma is élő, személyes és alakító erejű találkozás lehet.

Mona Krisztina

*Az irodalom
nemcsak múlt,
hanem jelen idejű
találkozás.*

ISBN 978-615-6758-02-4

H
HÁTTÉRGYÁR

| AI-val készült borító |